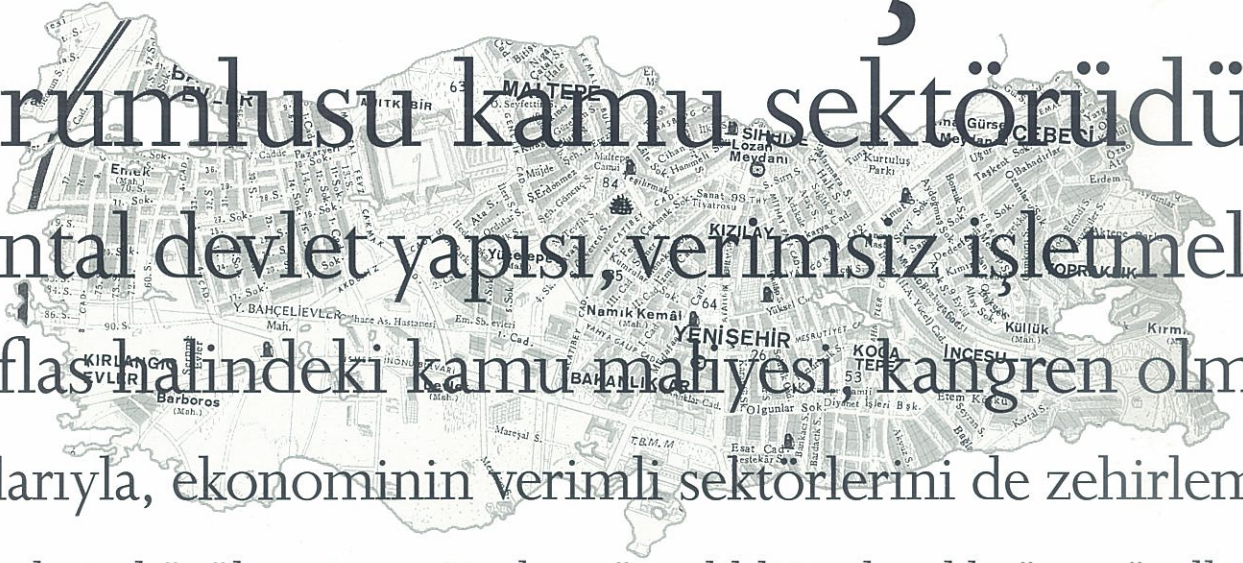

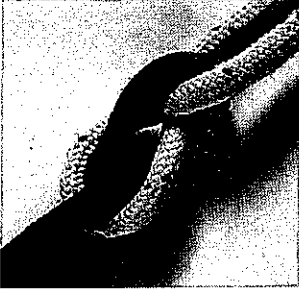
Görüş:

Bugünkü krizin başlıca

sorumlusu kamu sektörüdür. Hantal devlet yapısı, verimsiz işletmeler ve iflas halindeki kamu maliyesi, kangren olmuş yaralarıyla, ekonominin verimli sektörlerini de zehirlemiştir. Devletin küçülmesi gereğinden söz edildiğinde, akla önce özelleştirmenin gelmesi doğru olmakla birlikte, uzun vadeli bir bakış benimsenecekse, konuya daha geniş bir perspektifle yaklaşılmalıdır. (devamı 10-11. sayfalarda)

Hayalinizdeki ofis bu değilse, bizi arayın.

PROFESYONEL VE TEKNİK HİZMETLER

Kâğıt israfı... ofis içi haberleşme sorunları... toplantıların bir türlü yapılamaması... vakit kayıpları vb... Hayalinizdeki ofiste bunların hiçbiri olmasın istiyorsunuz. O halde, IBM Profesyonel ve Teknik Hizmetler'in sunduğu ofis otomasyonu çözümleriyle tamşmalısınız.

IBM Profesyonel ve Teknik Hizmetler size ofis yönetimi konusunda komple çözümler sunar. İşe, ofis yapınızı incelemekle başlar ve kısa zamanda, ihtiyaçlarınıza en uygun çözümleri belirler.

Bu çözümlerden birisi, Ofis Otomasyon Çözümü size pek çok avantaj sunuyor... Bilgisayarlarla ofis içi haberleşmeyi sağlayabiliyor ve toplantı organizasyonu yapabiliyorsunuz. Dilerseniz faks, teleks işlemlerinizi oturduğunuz yerden gerçekleştirebiliyorsunuz. Bütün bunlar sayesinde de vakit kaybına ve kâğıt trafiğine son veriyorsunuz.

Görüntü İşlem Çözümü ise, klasik arşivlemenin ötesine geçerek belge yönetimine de olanak sağlıyor. Belginizi, aynı anda, birden çok kullanıcının ekranına aktararak iş akışını hızlandırıyorsunuz. Gerekli kontrolleri de yaptıktan sonra, bilgişlem ortamında belgenizi güvenle saklama olanağına sahip oluyorsunuz.

İleri Düzeyde Basım Çözümü'ne gelince... Bilgisayar çıktılarının kalitesini artırmak, form üretmek, formlara logo, resim ve imza gibi unsurlar eklemek bu yazılımla gerçekten çok kolay.

Gördüğünüz gibi, artık hayal kurmanıza gerek yok. Düşlediğiniz gibi verimli ve hızlı çalışan bir ofis sistemine kavuşmak IBM Profesyonel ve Teknik Hizmetler'i aramak kadar kolay. Siz de vakit kaybetmeden bizi arayın, sonuçta kazanacağınız ek zamanları daha büyük projeler yaratmak için kullanın.

Tel: (0-212) 280 09 00

IBM

Genel Yayın Yönetmeni'nin notu:

Ya şimdi, ya hiç!

Aylin Arıcan McCarthy

Türkiye'de 1980 sonrasında büyük ölçüde yavaşlayan sosyal, ekonomik ve politik tartışmalar, 90'lı yılların ortalarına yaklaşırken yeniden alevlendi. İnsanlar, gündelik hayatlarını sürdürürken, bir yandan da ekonomik krizi, laikliği, kürt sorununu ya da bir başka meseleyi hararetle tartışıyorlar. Bu tartışmalar, kahve sohbetlerinin ötesine geçerek, kurumsal bir kimlik de kazanmaya başladı. Televizyonun hangi kanalını açsanız, bir açık oturumla, forumla karşılaşıyorsunuz. Gündelik hayatta, Avrupa'daki "yurttaş inisiyatifleri"ne benzeyen sivil bazı örgütlenmeler çerçevesinde bir araya gelinerek fikir, çözüm, tavır üretilmeye çalışılıyor. Yalnız İstanbul'da, son iki-üç ay içinde yirmiye aşkın grup, platform, dernek kuruldu. Buraya kadar her şey iyi.

Ama bu tartışmaların biraz içine girildiğinde, ciddi bir problem olduğu ortaya çıkıyor. Geçirilen bunca deneyime rağmen, Türkiye'de hâlâ, tartışmaların büyük çoğunluğu, önyargılarla, yüzeysel ya da yanlış bilgilerle, sloganlarla besleniyor. Bu da, gerçekte savunacak fikri olmayanların, bilinçli olarak demagoji yapanların, bulanık suda balık avlayanların işine yarıyor. Türkiye'de tartışmaların hırçın ve saygısızlık karakterini besleyen temel etken de budur.

Bir toplumda herkes "allâme" olamaz. Sıradan bir yurttaş olarak, hepimizin derin bir bilimsel geri plana sahip olup, tutarlı analizler yapması, sentezler oluşturmaları beklenemez. Ama, kahve-gazete-TV üçgeninin beslediği zihinsel dünyamızı biraz olsun geliştirmek, hiç değilse ilgilenip, tartıştığımız konularda yazılmış kitapları, makaleleri okumak, yurttaş olma bilincinin asgari gerekleri içinde sayılmalıdır.

Tartışılmaya değer görüşlerle içi boş sloganları, bilimsel yaklaşımlarla politik demagojileri başka türlü birbirinden ayıramayız.

Bu konuda, bilim adamlarına, bilimsel kuruluşlara, gönüllü meslekî-sosyal kuruluşlara, araştırma kurumlarına da her zamankinden fazla görev düşüyor. Akademik bir faydacılıkla konuya yaklaşırsak, toplumun içinde bulunduğu dinamik ortamın, her alandaki çalışmanın, geçmişe oranla daha fazla yankı bulmasına, cevap almasına imkan tanıdığını söyleyebiliriz. Ama bundan daha önemli bir şey var. Seviyeli bir tartışma ortamı için, toplum, taze bilgiye, yaratıcı zihinsel üretime, tutarlı analizlere ihtiyaç duyuyor.

O halde şu çok bilinen deyişi, bugün bir kez daha yüksek sesle tekrarlamak gerekli: "Söyleyecek bir sözü olan varsa ya şimdi söylesin, ya da sussun."

Görüş:

HAZİRAN 1994

İÇİNDEKİLER

Görüş: Haziran 1994

Tasarım: Paul McMillen

GÖRÜŞ AÇISI 1

Yayın Yönetmeni'nin notu: Aylin Arıcan McCarthy

GÖSTERGE 6-9

Ekonomik göstergeler, ekonominin çarklarının durduğunu ortaya koyuyor. Revize edilen EDE ve ÖGE de 1994'in bir toparlanma değil gerileme yılı olduğuna işaret ediyor.

GÖRÜŞ 10-11

Halis Komili, bunalımın temelinde kamu sektörünün yattığına işaret ederek, devlet sisteminde acilen yapılacak bir reorganizasyonun bir çok sorunu çözeceğini belirtiyor.

DÜNYA 12-15

Soli Özel, Mandela'nın ilk siyahı Cumhurbaşkanı seçildiği Güney Afrika ile başladığı dünya turunda yine çeşitli ülkeleri dolaşıyor ve 21'nci yüzyıla girerken yaşanan ayıpların altını çiziyor

KAPAK/DOSYA 16-54

Kamudan kaynaklanan kriz ve küçük, güçlü devlet:

I.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Asaf Savaş Akat, ekonomide Türkiye'yi bugünlere 16-34

getiren olayları incelerken, sorunun devlet-birey ilişkisinde düğümlendiğini ve "gerçek" 36-43

demokrasinin iyi çözüm olduğunu vurguluyor. ODTÜ'den Doç. Nazım Ekinci ise, krizin para

politikaları ile ilişkisini irdeliyor ve yakın gelecekte Merkez Bankası'nın önemini ortaya

çıkacağını belirtiyor. DYP-SHP Koalisyonunun ilk günlerinde başbakanlık danışmanlığı da yapan

Doç. Hurşit Güneş ise, krize populist hareketsizlikle gelindiğini vurguluyor. 46-51

TÜSİAD Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Erkut Yucaoglu da, bütün bunalımların nedeni olarak görülen 52-54

devletin hangi alanlarda küçülmesi gerektiğini, hangi alanlarda

bugünkü konumunu koruyabileceğini irdeliyor.

Yönetim:

TÜSİAD: Meşrutiyet Caddesi 7+, Tepebaşı 80050, İSTANBUL Tel: 249 54 48-249 07 23

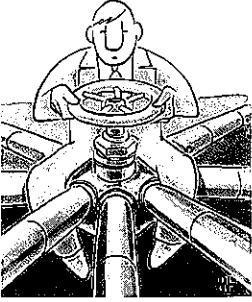
• TÜSİAD Adına Sahibi: Halis Komili

• Genel Yayın Yönetmeni ve Sorumlu Müdür: Aylin Arıcan McCarthy • Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı: Nilgün Demirtaş

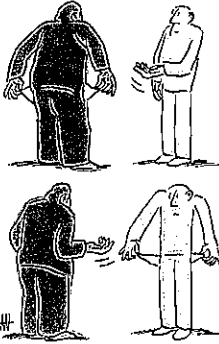
• Yayın Kurulu: Halis Komili, Güler Sabancı, Muharrem Kayhan, Aylin McCarthy, Deniz Gökçe, Nilgün Demirtaş, Paul McMillen, Necla Zarakol

Görüş: TÜSİAD'ın iki ayda bir çıkan yayın organıdır. Görüş'te yayınlanan tüm yazılar, açıkça yazı metninde belirtilmedikçe kuruluşun resmi görüşünü belirtmez.

İnzalı yazılarda belirtilen görüşler sadece söz konusu yazarların fikirlerini ifade eder. Görüş dergisinin her sayısı 5000 adet basılmaktadır.

İllüstrasyonlar: Tan Oral

56-65 GÜNDEM:

56-61 Her türlü ekonomik işlemde Türk Lirası yerine dolar ve mark kullanmaktan kurtulabilecek miyiz? Dolarizasyon bir çözüm mü? Türk lirası yeniden değer kazanabilir mi? Bütün bu soruların yanıtlarını IMF'de çalışan Murat Üçer irdeledi.

62-65 Yeniden merhaba dediğimiz IMF, ondan uzak durduğumuz yıllarda kendini ve imajını yeniledi. IMF'yi yakından tanıyan Hazine eski Genel Müdürü Gazi Erçel bu değişik IMF'yi anlatıyor.

66-71 TARİH:

1920 yılında kurulan I. Meclis, iktidar ve muhalefet grupları ile neleri konuşup tartıştı. Parlamentonun etkinliğinin tartışıldığı günümüzde, biraz geri dönüp o günlerin Meclisine bakmak isteyenler için Yazar Ahmet Demirel'den bir hatırlatma.

72-75 KİTAP

Solî Özel, Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Ayşe Buğra'nın ABD'de İngilizce yayınlanan "Çağdaş Türkiye'de Devlet ve İş Dünyası" adlı kitabını yorumluyor ve bir an önce Türkçe'ye çevrilmesini öneriyor.

76-77 METROPOL

Gazeteci Cengiz Çandar'ın kaleminden Kahire.. Dünyada İstanbul'a en çok benzeyen şehir olan Kahire Çandar'a göre her mevsim çekici ve gizemli.

79-80 SARI SAYFA

Futbolseverlerin kalbi Amerika'da. Bugüne kadar futbola en uzak duran ülkelerden olan ABD, bir ay süreyle Dünya Kupası'na ev sahipliği yapıyor. ABD ve dünya futbolunun bu ilişkiden ne kazanacağını gazeteci Barlas Yurtsever yazdı.

Y a y ı n :

- İyi Şeyler Yayıncılık Yapım ve Ticaret: Gayrettepe Gayret Sok. No: 8 80300 İSTANBUL Tel: (0-212) 211 33 20/8Hat
- Yazı Kurulu: Füsün Gençsü, Necla Zarakol, Solî Özel, • Mali İşler: İdris Özgül
- Tasarım: Murat Yılmaz • Sayfa düzeni ve dizgi: Kutbettin Bakır • Basım: Detay Basım Ltd. Şti.
- Reklam ve Halkla İlişkiler: Roza Hatem (Binbir Çiçek Sok. 3/4 80620 Levent-İSTANBUL Tel: (0-212) 269 34 16-269 11 44)

Abone koşulları: 6 sayı için 480.000 TL. Abone başvuruları İyi Şeyler Yayıncılık Yapım ve Tic. Ltd. Gayret Sok. No: 8, 80300 Gayrettepe adresine veya (0-212) 211 33 20 (8 hat) no'lu telefona ve (0-212) 266 28 21 no'lu faksa yapılabilir.

**1996
yılının
sektör
liderleri
belli oldu.**

1996... 1996'yı şimdiden görebilmek! Ekonominin bugünkü durumuna bakıldığında, gelecek konusunda karar vermenin çok zor olduğu düşünülebilir... Biz, böyle düşünmüyoruz. Pazarlama birikiminin bize gösterdiği bazı gerçekler var. Bunlardan ilki, krizlerin geçici, marka ve kuruluşlarımızın kalıcı olduğu. İkincisi ise şu: Geleceğe yönelik kararlılıklarını kriz döneminde de sürdürenler, günlük sorunların yoğunluğuna rağmen uzun vadeli düşünmeye devam edenler, krizlerden güçlü çıkıyorlar. Araştırmalar*, bunu dünyanın her yerinde doğruluyor: Kriz dönemlerinde reklama devam eden markalar, sektörleri daralsa bile, pazar paylarını artırıyor. Bu dönemde reklam yatırımlarına ara veren markalar ise, pazar payı kaybediyor. Kuşkusuz kriz ortamlarının koşulları, büyüme ortamı koşullarından farklı. Bu nedenle biz de farklı davranmak zorundayız.

EKONOMİDE

CANLILIK

İÇİN

ETKİLİ

PAZARLAMA

ETKİLİ

PAZARLAMA İÇİN

DÜZENLİ

REKLAM

Çareler üretmek, önlemler almak zorundayız. Ama bugün görüyoruz ki, bazı kuruluşlar, krizin yol açtığı panikle, pazarlama faaliyetlerini yavaşlatan, hatta giderek yok eden "çare"lere başvuruyor. Bir bölümü, reklam yatırımlarından vazgeçiyor. Bu, bir anlamda "yarın"ı ipotek etmek

demek. Peki, geleceği doğru değerlendirenler ve krizden güçlenerek çıkmayı hedefleyenler ne yapıyor? Onlar çıkış yolları arıyor, pazarlama faaliyetlerini, yeni koşulların gerektirdiği stratejilerle sürdürmek için çalışıyor. Üstelik bugün mecralarda daha az reklam olduğu için daha etkili, düşük tarifeler uygulandığı için daha ekonomik reklam yapma şansları var. Onlar bu şansı, ayakta kalmak, pazar paylarını artırmak

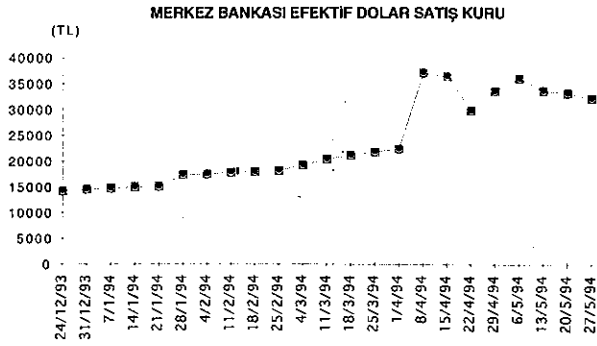
ve yarının sektör liderleri arasında yer almak için kullanıyor. Yarınki konumunuzu bugünden belirlemek, sizin de elinizde. **Karar sizin.**

R REKLAMCILAR DERNEĞİ

* Pazar ekonomisinin tüm gerekleriyle uygulandığı bir ülke olan ABD, çeşitli dönemlerde büyük ekonomik durgunluklar yaşamıştır. Bu dönemler incelendiğinde, çarpıcı örneklerle karşılaşmaktadır. Örneğin Chevrolet 1974-1975 durgunluk döneminde reklam harcamalarını artırarak, pazar payında rakiplerine karşı yüzde ikiye varan bir artış

sağlamıştır. Bu artış 4 milyar dolar değerindedir. Aynı şekilde, 1990 ekonomik durgunluk döneminde, reklam harcamalarını artıran kuruluşlar, diğerlerine göre 4,5 kat fazla pazar payı kazanmışlardır (1985 Mc Graw-Hill Research ve 1990 The Center for Research and Development verilerine göre).

Ekonominin Çarkları Duruyor

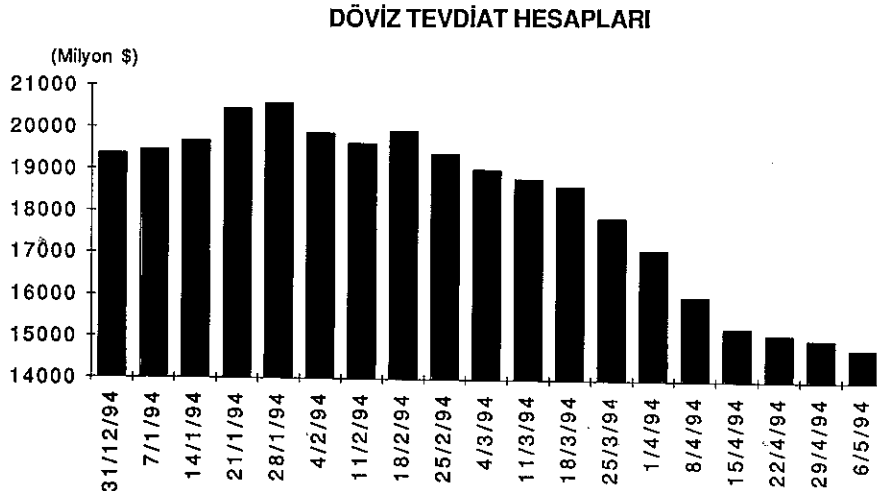
(Grafik 1)

Döviz kurlarında Ocak ayında başlayan hızlı yükseliş Mayıs ayına kadar devam etti. Bu dönem içinde Merkez Bankası kurlardaki artışı durdurmak için döviz satarak

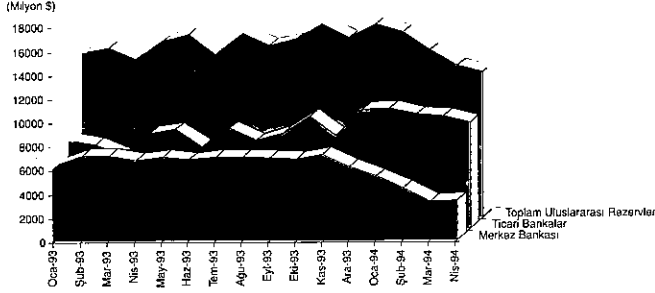
ve bir gecelik borçlanma faiz oranlarını artırarak piyasalara müdahale etti. Ancak tüm bunlara rağmen dövizdeki artış engellenemedi ve Ocak-Nisan itibariyle % 50 Dolar % 50 DM'dan oluşan döviz sepeti TL karşısında yüzde 139.3 değer kazandı. Dövizdeki bu hızlı artış piyasadaki belirsizliği artırarak ekonomideki karar alma mekanizmalarını çalışamaz hale getirdi.

(Grafik 2)

Piyasalardaki bu belirsizlik ve ekonomide güven ortamının giderek azalması döviz bankacılık sistemi dışına itti. Yılbaşında toplam TL mevduatı aşan Döviz Tevdiat Hesapları, dolar bazında Şubat ayından itibaren gerilemeye başladı. Sistem dışına çıkan bu tutarın bir bölümünün 'yastık altında' saklandığı, bir bölümünün ise yurtdışına transfer edildiği tahmin ediliyor.

ULUSLARARASI REZERVLER

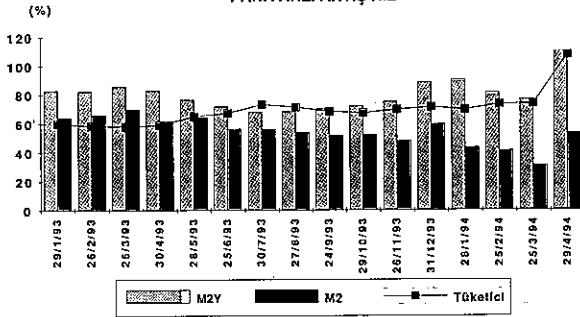
(Grafik 3)

Merkez Bankası'nın kurlara müdahale amacıyla döviz satması Merkez Bankası rezervlerini eritirken DTH'ların bankacılık kesiminden çekilmesi Ticari Banka rezervlerini azalttı. Böylece toplam uluslararası rezervler Ocak ayından başlayarak hızla azaldı.

(Grafik 4)

Dövizdeki yükselme, zaman zaman Merkez Banka-

PARA ARZI ARTIŞ HIZ

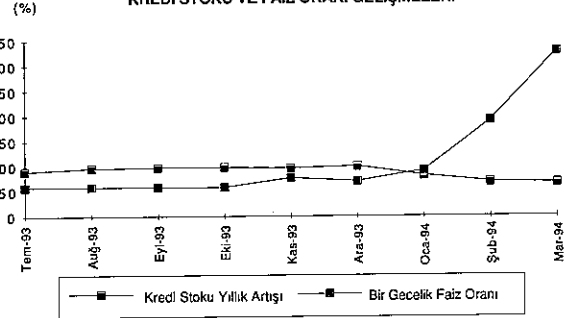

si'nin bir gecelik faiz oranlarını % 1000'lere yükseltmesiyle durdurulmaya çalışıldı. Kur-faiz kısıcına sıkışan reel ekonomi finansman olanaklarını kaybetti. Bir gecelik faiz oranları yüzde 400-500 düzeylerine çıkarken, kredi stoku artış hızı giderek düştü.

(Grafik 5)

Merkez Bankası'nın yüksek faiz vererek ve dolar satarak TL toplaması, piyasada büyük bir likidite sıkıntısı yarattı. Likidite göstergeleri yılbaşından bu yana düşüş kaydetti. Ocak ayından itibaren enflasyondaki yükselmeye rağmen dolaşımdaki para, M2, Merkez Bankası Parası gibi göstergeler azalma eğilimi gösterdi.

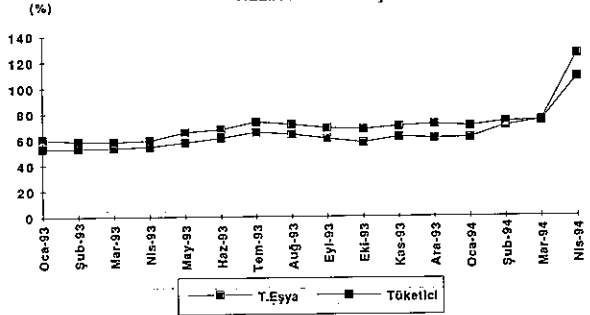
KREDİ STOKU VE FAİZ ORANI GELİŞMELERİ

(Grafik 6)

TL'nin hızla değer kaybetmesi, faiz oranlarının aşırı yükselmesi ve piyasalardaki güvensizlik tüm girdilerin maliyetlerini aşırı ölçüde arttırarak enflasyonist baskı yarattı. 27 Mart seçimleri öncesinde ertelenen KİT zamlarının 5 Nisan'da yürürlüğe girmesi ve bu zamların özel sektör fiyat artışlarını peşinden sürüklemesiyle Nisan ayında toptan eşya fiyat endeksindeki aylık artış yüzde

YILLIK FİYAT ARTIŞ

32.8 oldu. Yıllık artış ise yüzde 125.3'e ulaştı. Nisan ayında yüzde 107.4'te kalan yıllık tüketici fiyatlarındaki artış oranının da toptan eşya fiyatlarındaki artışın yansımasıyla birlikte önümüzdeki aylarda daha da yükselmesi bekleniyor.

Yüksek enflasyon, yüksek faizler ve iç talep daralması üretimin ve yatırımların durmasına neden oluyor. 5 Nisan Kararları'nda öngörülen bütçe açığını azaltma hedefinin gerçekleşmesi durumunda ekonominin çarklarının iyice durması bekleniyor. Öte yandan, bütçe hedefi gerçekleştirilemezse enflasyonist baskının giderek yoğunlaştığı görülecek. □

TÜSİAD Öncü Göstergeler Endeksi:

1994'de toparlanma yok

TÜSİAD tarafından 1991 yılında hazırlanan ve bu tarihten itibaren her ay kamuoyuna açıklanan Öncü Göstergeler (ÖGE) ve Ekonomik Durum (EDE) endeksleri geçtiğimiz aylarda revize edildi. 1991'den bu yana Türk ekonomisinde ortaya çıkan değişiklikler ve endekslerde yer alan bazı serilerin temin edilmesinde karşılaşılan güçlükler bu revizyon çalışmasının çıkış noktasını oluşturdu. Revizyon çalışmasında yaklaşık 60 değişken ve bu değişkenlerden türetilen değişkenler ekonomideki dönme noktalarını belirleme ve öngörme başarısı çerçevesinde değerlendirildi. Bu değerlendirme sonrasinda endeksler yeniden oluşturuldu.

1991'de endeksler hazırlanırken yeni faaliyete başlayan İMKB ile ilgili uzun bir zamen serisi oluşturulamaması nedeni ile borsa endekslere dahil edilmemişti. Endeksler revize edilirken, reel borsa endeksi dönme noktalarını önceden tahmin etmedeki başarısı göz önüne alınarak ÖGE'ye katıldı. Buna karşılık, istihdam verileri açıklanmasındaki gecikme ve son 1-2 yıldaki performansının beklenen düzeyde olmaması nedeniyle ÖGE'den çıkarıldı. Enterkonnekte sistemden çekilen enerji miktarı ile ilgili bir gösterge olan enterkonnekte sistem ani puant değeri serisi diğer değişkenlerle paralel seyretmesi nedeni ile EDE'ye dahil edildi.

Revizyon çalışmaları sonrasında endeksler aşağıdaki değişkenlerden oluşturuldu:

Ekonomik Durum Endeksi (EDE):

- sanayi üretim endeksi;
- DDY yük taşımacılığı;
- toplam ithalat;

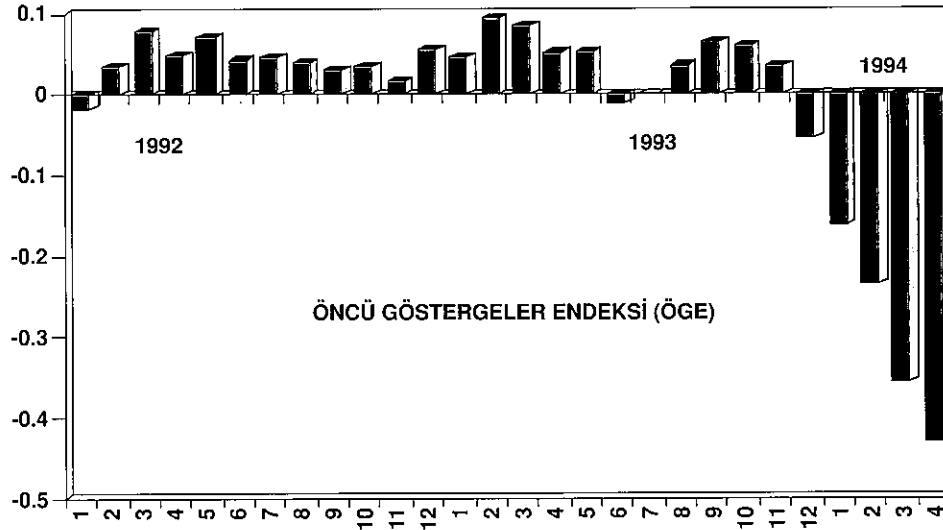
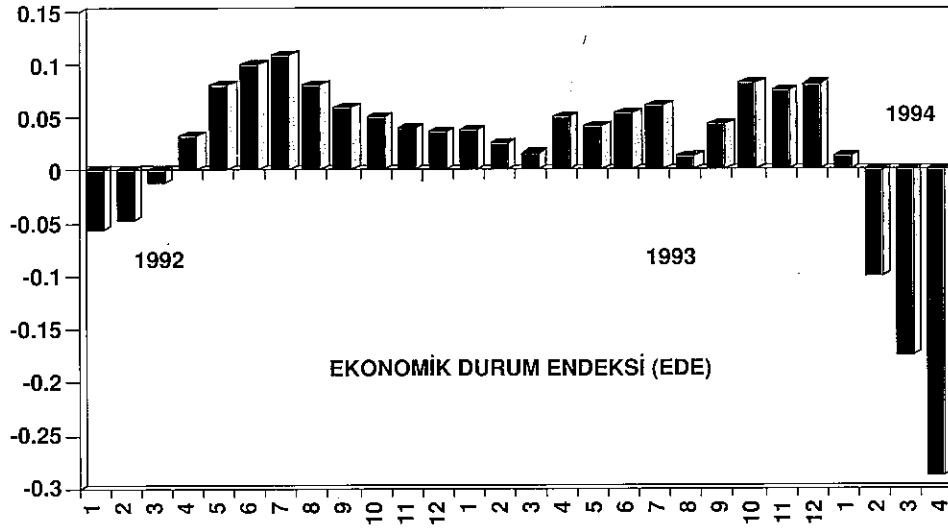
- yeni kurulan şirket sayısı;
- enterkonnekte sistem ani puant değerleri;

Öncü Göstergeler Endeksi (ÖGE):

- M1 para arzı (reel);
- M2 para arzı (reel);
- TCMB iç krediler (reel);
- mevduat bankaları kredileri (reel);
- konsolide bütçe harcamaları (reel);
- inşaat ruhsatnamelerine göre sınav inşaat alanı;
- İMKB borsa endeksi (reel);
- şirketlerce artırılan sermaye miktarı (reel).

TÜSİAD, Mayıs ayından itibaren revize edilmiş ÖGE ve EDE serilerini, bir önceki ayın değerlerini yansıtacak biçimde her ayın son işgünü açıklayacaktır. Böylece, EDE ile geçtiğimiz ayda içinde bulunduğumuz ekonomik durum hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olurken, ÖGE de önümüzdeki dönemde ekonomide daralma ya da genişleme sinyali beklentilerini verecektir. Ancak, verilerin teminindeki olağan gecikmelerden dolayı son ay değişkenlerinden geçici nitelikte olanlar izleyen aylarda güncelleştirilecektir. (*)

Filtrelenmiş ÖGE ve EDE endekslerinin grafiklerinde artan negatif değerler daralma, artan pozitif değerler ise genişleme işareti olarak yorumlanmalı, serilerin mutlak büyüklüğünün değil yalnız işaretinin (pozitif ya da negatif) ve yönünün (artmakta ya da azalmakta olmasının) önemli olduğu göz önünde tutulmalıdır. Endekslerin son aylarının geçici nitelikte olduğu ve birbirini izlemeyen pozitif ya da negatif değerlerin herhangi bir yönetime işaret etmediği göz önüne alınmalıdır. Bu nedenle,

ÖGE'nin genişleme ya da daralma sinyali verdiğini güvenle söyleyebilmek için pozitif ya da negatif değerlerin birkaç dönem üstüste gözlenmesi gerekmektedir.

Bu açıklamalar ışığında, TÜSİAD tarafından hazırlanan grafikler aşağıdaki kıstaslar uygulanarak yorumlanabilir. Filtrelenmiş ÖGE serisinin giderek daha büyük pozitif değerler alması ekonomide genişleme, giderek daha büyük negatif işaretli değer alması ise daralma göstermektedir. Benzeri biçimde, giderek daha küçük pozitif değerler alması yavaşlama, giderek daha küçük negatif işaretli değerler alması ise resesyondan çıkış işareti olarak yorumlanmalıdır.

31 Mayıs 1994 itibariyle hesaplanan EDE ve ÖGE endekslerine yukarıdaki kıstaslar uygulandığında, ekonominin bir daralma sürecinde bulunduğu ve daralmanın önümüzdeki dönemde de devam etmesinin beklendiği

görülmektedir.

EDE serisine göre Türk ekonomisi 1992'nin Nisan ayından 1994'ün Şubat ayına kadar genişleme devresindedir. ÖGE serisi ise 1993'ün Eylül ayından itibaren yavaşlama sinyali verdikten sonra Aralık itibariyle negatif değerler alarak daralma işareti vermeye başlamıştır. EDE de, ÖGE'den iki ay sonra, Şubat ayında negatife geçmiş, Mart ve Nisan aylarında da artan negatif işaretli değerler almıştır. Böylece Şubat ayında EDE ile saptanabilen ekonomik daralmanın ilk sinyali ÖGE ile Ekim ayında görülebilmektedir.

ÖGE'nin beş dönem üstüste artan negatif işaretli değerler alması ekonomik daralmanın önümüzdeki aylarda yoğunlaşarak devam edeceğini göstermekte; 1994'ün gerileme yılı olduğu, toparlanmanın kısa sürede gerçekleşmeyeceği yolundaki genel canı desteklemektedir. □

Amerika'yı Keşfetmek

Halis Komili

Kristof Kolomb, 1492'de, sonradan San Salvador adı verilen adaya ayak bastığında, Hindistan'a değil de yeni bir kıtaya geldiğini farketseydi ne olurdu?

Tarihçiler, toplum bilimciler, geçmişte yaşanmış olaylara ilişkin bu tür "spekülatif" soruları hoş karşılamazlar ama, Kolomb'un yaşadıklarına ve kişiliğine bakarak biz bu soruyu yine de cevaplamak istiyoruz: İki nedenden dolayı, değişen bir şey olmazdı. Birincisi, son derece hırslı bir denizci olan Kolomb, bütün hırasına rağmen yoluna devam edemezdi. Çünkü, karaya ayak bastıklarında, yeniden yola devam edecek güç kimsede kalmamıştı. Kolomb, yanlış bazı hesaplara dayanarak yola çıkmış, yolculuk tahmin ettiğinden çok daha uzun sürmüş, yol ortasında geri dönmek isteyen tayfaları güçlüklerle yatıştırabilmiş, bunu sağlamak için, katedilen mesafeyle ilgili yalan söylemekten de kaçınmamıştı. İkincisi, geri döndüğünde ayak bastığı kara parçasının Hindistan olmadığını kimseye söyleyemezdi, çünkü kendisini destekleyenlere Hindistan'ın zenginliklerini vaatmişti. Bunca eziyeti çektikten ve çektiirdikten sonra, söz verdiği hedefe ulaşamadığını itiraf edemezdi.

Ocak ayı ortalarında su yüzüne çıkan kriz ve buna tepki olarak ancak Nisan ayında yürürlüğe konan önlemler paketi ile birlikte, bizler de, uzun ve meşakkatli bir yolculuğa çıkmış bulunuyoruz. Yolu uzatacak, sıkın-

tıyı artıracak hatalar yapılmadığını varsaysak bile Türkiye, kısa sürede aşlamayacak bir durgunluk sürecine girmiş bulunuyor.

Bu zorlu yolu katetmek, engelleri aşarak hedefe varabilmek için hesapları iyi yapmak, kararlı olmak, gücünü dengeli kullanmak ve dayanışma içinde olmak gerekiyor. Bütün bunları sağlayabilmek için de, toplumun doğru biçimde bilgilendirilmesi, problemlerin kolayca ve eski alışkanlıklar terkedilmeden aşılabileceği umudunun verilmemesi zorunlu hale geliyor.

Basit bir kriz döneminden geçmiyoruz. Hepimizin gücünü sınavan, zorlu ve uzun sürebilecek bir dönemden geçiyoruz. Yani, içinde bulunduğumuz krizi aşmak kadar, onun bir daha tekrarlanmamasını sağlamak da önemli. Çünkü ikinci bir yolculuğu hiçbirimiz kaldıramayabiliriz. Bu nedenle, kısa vadenin gereklerini yerine getirirken, orta ve uzun vadeli bir bakış açısıyla da hareket etmek zorundayız.

Türkiye'nin orta ve uzun vadeli ihtiyaçlarının kilit noktasında devletin reorganizasyonu yer almaktadır. Hem içinde yaşadığımız krizin nihaî olarak aşılması, hem de önümüzdeki on yıllarda Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasında yerini alabilmesi için, devletin küçültülmesinin zorunlu olduğu, artık gözüldü edilemeyecek bir gerçektir. Bugünkü krizin başlıca sorumlusu kamu sek-

Ayıplı Dünya

Soli Özel

Afrika: Beddua etmek istedikleri kişilere Çinliler "İlginç zamanlarda yaşayasın" derlermiş. Gazete başlıklarına ya da televizyon görüntülerine göre tüm dünyanın ilginç zamanlarda yaşadığı belli oluyor. Gene de gelecek konusunda umut veren gelişmeler de yaşanmıyor değil. Birbirinden korkunç yeni ayıplar içinde yuvarlanan dünya siyaseti bu arada 20. yüzyılın ikinci yarısının en yüz kızartıcı ayıplarından birinin sonunun gelişine de tanıklık etti. 27 yıl süreyle Güney Afrika'daki ırkçı yönetimin mahpusu olarak özgürlüğünden mahrum edilen Afrika Ulusal Kongresi lideri Mandela, yeni ve özgür Güney Afrika Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı seçildi. Bu olayın gerçekleşmesinde tarihsel anın niteliğini kavrayan ve geçişin barışçıl olmasını sağlamak için sabır, yaratıcılık ve siyasi maharet gösterebilen iki liderin büyük katkıları vardı. Bıçak kemiğe dayanmadan ırkçı Apartheid rejiminin temel taşlarını sökme basiretini gösterebilen Başkan de Klerk ve içinde hınç taşımadan kansız bir dönüşümün gerçekleşmesine çalışan 75 yaşındaki Mandela son anda Zulular'ın lideri Buthelezi'yi de seçimlere kaulmaya ikna ederek siyahlar arası şiddetin önünü kestiler. Oyların yüzde 62'sini alan Afrika Ulusal Kongresi'nin önderliğinde yüzde beşin üzerinde oy alan tüm partilerin katıldığı koalisyon hükümeti Güney Afrika'nın sorunlarını çözmeye uğraşacak ve kıtanın güney bölgesinin hatta Büyük Sahra çölünün güneyindeki tüm Afrikahılar'ın geleceği için umut ışığı haline gelebilecek.

Afrika'nın böylesi bir ışığa ne kadar ihtiyacı olduğu Ruanda'daki hafsala sığmayacak vahşetin boyutlarıyla bir

kez daha ortaya çıktı. Ruanda ve Burundi Cumhurbaşkanları'nı taşıyan uçağın Tanzanya'dan dönerken bir roket atışıyla düşürülmesi, sonradan Ruanda ordusundaki sertlik yanlılarınca tezgahlandığı anlaşılan bir kıyım şehvetine yol açtı. Çoğunluk kabilesi Hutular'dan olan ılımlı rejim muhaliflerinin öldürülmeleriyle başlayan çılgınlık, palalarla önlerine gelen azınlık Tutsi kabilesi üyelerini parçalamaya girişen Hutular'ın sürdürdükleri katliamın 200 bin ile 500 bin arasında ölüme yol açmasıyla soykırım boyutlarına ulaştı. İki milyon insan sığınmacı olurken, Kagera nehri ve Viktorya gölü cesetlerle doldu taşıdı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin müdahale kararı almasına rağmen, barış gücüne asker verecek ülke bulunamıyor.

Afrika'nın kuzeyinde de durumlar parlak değil. İslami Selamet Cephesi'nin (FIS) seçim sonucu iktidara gelmesini önleyen ordu darbesinden üç yıl sonra Cezayir'de İslamcı militanlarla ordu, güvenlik güçleri ve ölüm birimleri arasındaki kanlı savaş sürüyor. Kurbanlarının boğazını kesmeyi yeğleyen her iki taraftan katillerin elinde ölenlerin sayısının 4000'i bulduğu söyleniyor. Ekonomisi tamamen duran ve bugüne dek görülmemiş bir beyin gücüyle karşı karşıya olan ülkede ne siyasi ne de ekonomik istikrar sağlanamıyor. Zeruai'nin iktidarı durumu biraz düzeltilemek amacıyla hapisteki FIS yöneticileriyle diyalog kurmaya çalıştı. Ancak bir yandan ABD'nin artık Müslüman ülkelerdeki İslamcı muhalefetle de temas kurabileceğini belirtmesi, diğer yandan FIS'ın sokaklardaki nihilist terörün sorumluları üzerinde etkisizleşmesi bu çabaları boşlukta bırakıyor.

Ortadoğu: Mehter yürüyüşünü andıran bir tempoyla ilerleyen FKÖ-İsrail anlaşması da nihayet Kahire'de imzalandı. İslamcı militan grup HAMAS'ın İsrail içinde girdiği şiddet eylemlerine, bunlara karşılık veren İsraili militanların silahlı gövde gösterilerine, Yaser Arafat'ın tutarsız ve gayri ciddi davranışlarına, işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin FKÖ yönetiminin diktatörce olacağına dair endişelerine rağmen 18 Mayıs'ta Gazze şeridi, birkaç gün sonra da Eriha Filistin yönetimine geçtiler Çok ciddi ekonomik sorunları olan Gazze şeridinde polislerle halk karşılıklı sevgi gösterilerinde bulunurken, muhalif bile olsalar bağımsızlık havasının sevincini taşıyan insanların bir-

yapanlarsa zindanlarda çürüyecekler. Irak halkını inim inim inleyen ambargo Saddam'ı zayıflatmasına rağmen ülkede alternatif bir siyasi odak olmaması nedeniyle Türkiye ekonomisini de hırpalayan halihazırdaki durum sürüyor.

Arap dünyasının tek demokrasisi Yemen'e de nazar değdi. Daha kalabalık ve daha geleneksel olan Kuzey Yemen ile eski "marksist" Güney Yemen'in yaklaşık dört yıl önce birleşmelerinden sonra güneyde bulunan petrol nedeniyle bazı kıskançlıklar başgöstermişti. Birbirlerine pek güvenemeyen liderlerden Başkan yardımcısı güneyli Ali Salem el Beyd eski başkenti Aden'e giderek ilişkileri fiilen kopma noktasına getirmişti. Bölünmeyi istemeyen Ku-

Afrika'nın güneyinde, ilk kez siyahların da katıldığı bir seçim, 27 yıllık özgürlük savaşçısı Nelson Mandela'yı Devlet Başkanlığına taşıırken, kıtanın bir başka yerinde, Ruanda'da kabileler arası kanlı savaş ülkeyi kan gölüne çevirdi, nehirler göller salgın hastalık saçan cesetlerle doldu taşıtı.

çoğu 27 yıldır ilk kez denize girebiliyorlar. Arafat'ın Güney Afrika'da yaptığı bir konuşmada Kudüs için Cihad'dan bahsetmesi ve anlaşmayı sanki geçici bir aşama gibi değerlendirmesi nedeniyle muhalifler tarafından ülke güvenliğini satmakla suçlanan ve içeride başı sıkışan İsrail hükümeti de Güney Lübnan'da mevzilenen Hizbullah kamplarına karşı hava saldırısı düzenledi. Suriye ve İsrail arasındaki barış görüşmelerinde olumlu bir sürece girildiği havası ABD Dışişleri Bakanı Cristopher tarafından etrafa yayıldı.

Kuzey Irak'taki Kürt bölgesinde Talabani ve Barzani güçleri arasındaki gerilimler Mayıs başında bir arazi anlaşmazlığı bahanesiyle patladı ve bir aylık bir çatışmaya yol açtı. Çatışmalar sırasında İtalya'da ve Şam'da bulunmayı yeğleyen Talabani Türkiye'nin tahsis ettiği bir helikopterle Erbil'e götürüldü ve Haziran başında ateşkes sağlandı. Bu arada gittikçe sıkışan ve Başbakanlığı da üzerine alan Saddam Hüseyin bir dizi yeni cezayı yürürlüğe soktu. Buna göre hırsızların elleri kesilecek, narhın üstünde fiyatla satış

zey'deki Başkan Ali Abdullah Salih sonuç vermeyen arabuluculuk çabalarının tükenmesinden sonra güneye saldırdı ve Aden eteklerine geldi. Çok kan dökülen ve yaklaşık bir ay süren çatışmalardan sonra ne kadar süreceği kestirilemeyen bir ateşkes Haziran başında ilan edildi. Bu arada yanbaşında demokratik bir ülke olmasından pek hoşnut olmayan Suudi Arabistan'ın çatışmaları körüklediği, bunun için oluk gibi para akıttığı gelen haberler arasında.

Asya: Ekonomik büyüme konusunda dünyanın tümüne kök söktüren ve bu yıl ortalama yüzde yedinin üzerinde gelir artışı görülen kıtada siyaseten işler gittikçe çatallaşıyor. Japon siyasi sistemini temizlemek vaadiyle iktidara gelen ve güçlükle de olsa Japonya'nın hem iktisadi hem siyasi yapısını dönüştürecek reformları başlatan Başbakan Hosokawa, geçmişindeki yolsuzluk kokan bir olay nedeniyle istifa etti. Yerine geçen Tsutomu Hata becerikli olmasına rağmen sağlam bir siyasi tabana sahip değil.

Müzelik bir rejimin ihtirasi, Amerikan yönetiminin ba- ➤

siretsizliği ve Asya'daki diğer ülkelerin tedirgin çekingenlikleri dünyayı ya bir nükleer tehdidin ya da Asya'da bir savaşın eşiğine getirebilir. İki yıldır nükleer silah yapma konusunda çalışmalarını hızlandırdığı belli olan Kuzey Kore'nin tutarsız politikaların kendisine kazandırdığı süreden de yararlanarak artık Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun da belirlemeyeceği miktarda plutonyumu nükleer silah yapabilmek için reaktörlerinden çıkardığına inanılıyor. Nükleer silahların yayılmasını önleyen anlaşmayı ve uluslararası kuralları hiçe sayan bu davranış konusunda ABD'nin elinde fazla seçenek bulunmuyor. Kuzey Kore'ye karşı ambargo uygulanmasının yarar vermeyeceği, ortak bir saldırıyla atom reaktörlerinin yok edilmesinin gerekebileceği öne sürülüyor. Bu olasılığın gerçekleşmesi ise öncelikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin tutumuna bağlı olacak.

Amerikalılar'ın Kuzey Kore konusunda kendilerine olan bağımlılığından da yararlanan Çinliler Clinton'u geçen yıl söylediği sözleri yutarak, insan hakları konusunda dışı dokunur bir gelişme göstermemiş olmalarına rağmen, ticari imtiyazlarını devam ettirme kararı vermeye mecbur kıldılar. Çinliler ülkelerini ziyaret eden dışişleri bakanı Christopher'in insan hakları konusundaki uyarılarına kızarak kendisini istiskal ettiler Sonuçta ABD'deki işadamlarının Çin pazarını kaybetmemek için yönetim üzerinde uyguladıkları baskıların da etkisiyle insan hakları konuları ve ticaret konuları birbirlerinden ilintisiz ilan edildiler. Bu arada Çin ekonomisinin yavaşladığı, bugüne kadarki gelişmelerin yarattığı enflasyon ve yolsuzlukların ciddi huzursuzlukları gündeme getirdiği gözleniyor.

Geçen sene Birleşmiş Milletler gözetiminde başarılı bir seçimin yapıldığı ve yeni bir hükümetin kurulduğu Kamboçya'da işler gene sarpa sarmaya başladı. Kızıl Kmerler ile hükümet güçleri arasında süren mücadelede, Tayland ordusundan da yardım aldıkları öne sürülen Kızıl Kmerler başarılı oluyorlar. Bu durumda Kral Sihanuk kendi gözetiminde seçimlere gidilmesini öneriyor.

Amerikalılar: Birleşmiş Milletler'in ambargo politikalarının sonuçta en çok ambargoya uğrayan ülkenin fakir halkına zarar verdiği Haiti örneğinde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkıyor. Ülkeyi yöneten ordu ve polis mafyası devirdikleri meşru başkan Aristide'in destekleyicilerini sürekli avıyla öldürürken, ülkenin zenginleri ambargo yüzünden daha bile zenginleşiyorlar. Halkın büyük bir kısmı açlıktan

kınıyor. Lafın ucuz olduğu dönemde Bush'un Haiti politikasını sert bir şekilde eleştiren ve ABD'ye kaçan Haitililer'i iade etmenin insanlık dışı olduğunu iddia eden Clinton iktidara geldiğinde aynen selefi gibi davranmıştı. Baskılar sonucu Clinton politikasını değiştirdi. Haiti'den kaçanlar artık önce bir sorgudan geçiriliyorlar ve siyasi sığınma istekleri geçerli görülürse ABD'ye gidebiliyorlar.

Yılın ilk günü patlayan Zapatist başkaldırı sonucu köhnemiş siyasi yapısının değişeceğine dair işaretler veren Meksika'da, iktidardaki PRI partisinin popüler adayı Colosio bir suikaste kurban gitti. Siyasette yenilikçiliğin ve açıklığın savunucusu olan Colosio'nun bu denli demokratik olmasından hoşlanmayan PRI'li dinazorlar tarafından öldürülmüş olabileceği çok Meksikalıya mantıklı bir varsayım gibi geliyor. PRI'nın böyle bir darbe yemesinin ardından, ilk kez yapılan TV tartışmasında muhalefetteki PAN partisi adayı puan topladı. Ağustostaki seçimlerin dürüst geçmesi halinde PRI'nın 65 yıllık iktidarı sona erebilir.

Sağlık reformu, silah kontrolü, şiddet suçlarının dizginlenmesi, ekonominin yeniden yapılandırılması gibi son derece önemli iç politika meseleleri ve bir türlü ne yapacağını bilemediği Bosna, Haiti, Kuzey Kore gibi dış politika sorunlarıyla uğraşması gereken Başkan Clinton kendisini bir türlü geçmişin kefareti ödemekten kurtaramıyor. Hakkında bazı soruşturmalar ve bir de cinsel taciz davası açılan Clinton davaların savunma masraflarını ödemeye maddi gücü yetmeyeceği için davaların dondurulmasını talep edecek ya da savunması için para toplamak zorunda kalacak, İran-Kontra skandalının baş kahramanı yarbay North Cumhuriyetçi partiden Senatör adaylığına seçildi ve partisini karıştırdı. İstifa etmek zorunda kalan tek Başkan sıfatını taşıyan Richard Nixon beyin kanaması sonucu öldü. Eski Başkan Kennedy'nin eşi Jackie de kansere yenildi.

Avrupa: Normandiya çıkarmasının ellinci yıldönümü gazilerin katıldığı törenlerle bir hafta boyunca kutlandı. Naziler'e karşı sanki Sovyetler de savaşmamışlar ve 20 milyon ölü vermemişlercesine yapılan kutlama törenlerine Almanlar katılamadılar. Bu fırsattan yararlanan Başkan Clinton kendisine karşı asker kaçağı olmasından kaynaklanan güvensizliği bir ölçüde gidermeyi becerdi. Avrupa Birliği yeni dört üye, Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç'in 12'lere katılması yönünde karar alırken kendi içinde rahatsızlıklar yaşadı. Yunanistan'ın Makedonya'ya karşı

Avrupa parlamentosu seçimleri, liderler arasında sadece Helmut Kohl'un yüzünü güldürdü. Kohl, İtalya'nın yeni Başbakanı Berlusconi ile birlikte.

ambargo uygulaması üzerine Avrupa Komisyonu bu ülkeyi Avrupa Adalet Divanı'na şikayet etti. Yeni üyelerin katılmasından sonra oy ağırlıklarının hesaplanması konusunda da Birlik üyeleri birbirleriyle zorlukla anlaşabildiler.

Faşizmin yıkılışının ardından neredeyse elli yıl geçtikten sonra İtalyan neo-faşistleri medya patronu Berlusconi ile yapmış oldukları seçim ittifakı sonucu hükümete beş üye verdiler. Üzerinde bu lekeyi taşıyan Başbakan Berlusconi'nin meşruiyetine en büyük destek Normandiya çıkarması kutlamaları öncesi resmi bir ziyaret için İtalya'ya giden Clinton'dan geldi. Böylece Clinton İtalya'nın geçmişin karanlığına döneceğine inanmadığını belli etmiş oldu.

Haziran ayında 269 milyon Avrupalı seçmenin yüzde elli beşi Avrupa parlamentosu seçimlerinde oy kullandılar. Maastrich anlaşmasının imzalandığı zamandaki Avrupalılık heyecanından neredeyse eser kalmamış bir ortamda yapılan seçimlerde ulusal siyasetteki kaygılara uygun olarak verilen oylar sonucu İngiltere, İspanya, Yunanistan ve Fransa'da iktidarlar sıkışırken Alman şansölyesi Kohl tüm tahminlerin aksine seçimlerden güçlenerek çıktı. Avusturyalılar da büyük bir çoğunlukla Avrupa Birliği'ne üye olma lehinde oy kullandılar. Bu arada Macaristan seçimlerinde artık sosyalist adını alan, komünistler iktidara geldiler. Ukrayna'da yapılan seçimlerde bağımsızlar mecliste sosyalist

ve komünistlerden daha fazla sandalye elde ettiler. Fransa'da ilk kez bir savaş suçlusunu, 79'luk Paul Touvier, "insanlığa karşı suç işlediği" için müebbet hapse mahkum edildi.

Avrupa'nın ve Amerika'nın aczi ve kaypaklığı Bosna-Hersek'teki bazı gelişmelerde bir kez daha ortaya çıktı. Birleşmiş Milleler'in koruması altındaki Gorajde kentine saldıran Sırlar'a karşı çeşitli nedenlerle hiç bir şey yapılamadı. Sırlar'ı cezalandırmak üzere cızır iki uçur yapan ve üzerlerine hedefi bulmayan iki bomba bırakan NATO uçakları daha sonra Sırlar'ın ateşiyle karşılaştı ve bir İngiliz uçağı düşürüldü. Tüm teamülleri hiçe sayan Sırlar Birleşmiş Milletler personelini rehin aldılar ve alay edercesine, ateşkes sözleri vere vere, şehre girdiler. Sonunda Rus temsilcisini bile sinirden çatlatan Sırlar'a verilen ultimatumun süresi geçtiği halde BM temsilcisi Akaşi NATO saldırısına izin vermedi. Beş ayrı şehir daha BM'nin koruması altına alındı. Diğer gelişmelerde Boşnaklarla Hırvatlar arasındaki federasyon ilk Cumhurbaşkanı ve yardımcısını seçti. Sırlarla olan mücadelelerinde Hırvatlar tarafından sızdırılan silahlara da kavuşan Boşnaklar barışa pek yanaşmazken, Sırlar da işgal ettikleri ve etnik temizlikten geçirdikleri topraklardan çekilmeyecekleri mesajını veriyorlar.

Dünyanın en önemli spor olayı Dünya Kupası Haziran ayında futbolla ilgisi çok zayıf olan ABD'de başladı. □

1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler

Asaf Savaş Akat

1. Bunalımın "Ekonomi Politikası"

Türkiye bunalımlara tarih koyma aşamasına yeni geliyor. Bundan önce, ekonomik bunalım sayılabilecek dönemleri değil, istikrar paketlerini tarih düşürmekte kullanırdık. Savaş sonrası dönemin ekonomik konjonktür açısından üç önemli tarihi, **"1958 devalüasyonu"**, **"Ağustos (1970) kararları"** ve **"24 Ocak"** (1980) oldu. Yılbaşından bu yana gelişen ve en asgarisinden 1995 yılına sarkacak ekonomik çalkantılar zincirine **"1994 Bunalımı"** adı verilebilir. Teşbihte hata olmaz derler; **"1929 Bunalımı"** gibi.

Hepimiz, 1994'ün apayrı toplumsal (meta-ekonomik) süreçler açısından anahtar bir yıl olduğunun farkındayız. İççe dört sorunun altı çizilebilir. Birincisi, PKK terörü ile Kürt kimliğinin tanınması arasında sıkışıp kalan **Kürt sorunu**. İkincisi yerel seçimlerde RP ve MHP'nin gerçekleştirdiği oy sıçramasının işaret ettiği **kimlik parçalanmasının** içerdiği kutuplaşmalar. Üçüncüsü, merkez siyasetin CHP-DP mirasçısı siyasi partiler arasında ilkesiz ve amaçsız bir kördöğüşüne dönüştürülmesinin yarattığı **siyasi boşluk** ve iktidarsızlık. Dördüncüsü, Türkiye'nin dünya da ve bölgede soğuk savaş sonrasında oluşan yeni siyasi ve ekonomik koşul ve konjonktürlere **uyum sağlamakta** zorlanması ve gecikmesi.

Bunların kendi içlerinde ve ekonomik bunalımla ilişkili oldukları çıplak gözle bile görülebiliyor. Herşeyin 1994 yılına toplanması bir raslantı olamaz. Ancak, daha gerçekçi bir hipotez, bu bunalımların birbirini belirlemediğini, hepsinin aynı kökten çıktığını, aynı nedensellik zincirinin farklı halkaları olduğunu kabul etmektir.

Ekonomik bunalım dar anlamı ile iktisat politikası enstrümanlarının kullanılış biçimine bakılarak anlaşılamaz, mutlaka o enstrümanların kullanılış biçimlerini belirleyen meta-ekonomik ortamın analizini gerektirir.

Bu çerçevede, siyasi ve ekonomik aktörler bunalım karşısında alacakları tavırları belirlerken, Türkiye'yi **"1994 Bunalımı"**na getiren süreçlere doğru teşhis koymak zorundalar. Yapılacak teşhis hataları, önerilecek ya da savunulacak çözümlerin gerçekle bağlantısını koparacak, bunalımı derinleştirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Özellikle önemli olan, ekonomik bunalımın tek başına aşılması ihtimalinin yok denecek kadar az olduğunun anlaşılmasıdır. Yukarıdaki dördünün tercihen tümüne, asgariden birkaçına eşanlı çözüm üretilmedikçe, ekonominin temel göstergelerinde kalıcı iyileşme sağlamak olanaklı gözükmemektedir.

Analizin çıkış noktası, **devlet-toplum ilişkisidir**. Ne demek devlet-toplum ilişkisi? Öncelikle bir **zihniyettir**. Toplumu oluşturan bireylerin, bilhassa toplumsal seçkinlerin özel alanlarla kamusal alanının beraberce nasıl varolacakları hakkındaki düşünceleridir. Sonra bir **hukuk sistemidir**. Tekil bireyden tüm toplumun temsilcisi olduğunu iddia eden devlete kadar, yetki ve sorumlulukların tanımlanması ve ilişkilerin formelleşmesidir. Nihayet, bir **iktidar mücadelesidir**. Farklı toplumsal kesimlerin, gerçek ya da muhayyel çıkar ve özlüklerini ifade etme biçimleri ve ortamıdır. Velhasıl, kamusal alanın tanımlanması, özel alanların genişlik ve sınırlarının saptanması, kamu ile özel arasındaki denetleme -regülasyon ilişkisinin yön ve yoğunluğunun belirlenmesi anlamında

bir **"toplumsal sözleşme"**dir.

Çok sayıda düşünür, Türkiye'de kamusal alanın 1923-50 arasında tanımlandığı ve 1960, 1971 ve 1980 yıllarında restore edildiği biçiminin, yani mevcut devlet-toplum ilişkisinin, 1990'lı yılların ihtiyaçlarına cevap veremediğini bir süredir savunuyor. Bizce, yaşanan ve derinleşen toplumsal -societal- bunalım, bunun yeterince kanıtıdır. 27 Mart seçimlerinde, daha bunalımın ekonomik boyutu büyük kitlelerin güncel yaşamına yansımamış olmasına rağmen, farklı toplumsal sözleşmeler öneren RP-MHP ekseninin oyların üçte birini alması, devlet-toplum ilişkisinde köklü değişim ihtiyacının seçmen tarafından da algılanmaya başladığını söylemektedir.

Mevcut devlet-toplum ilişkisinin ekonomiye izdüşümü, kamu maliyesinin zafiyetidir. Bugünkü toplumsal sözleşmenin, devleti, harcamalarını karşılayacak vergiyi topluma tarh ve tahsil etme gücünden mahrum bıraktığı açıkça görülmektedir. Profesyonel iktisatçı, bu yapısal olguyu **"populizm"** sözcüğü ile kavramsallaştırmaya çalışıyor. Ancak, ekonominin son 25 yılına bakınca, kamu açıklarının fiilen iktidarda olan kadroların niyetleri, ideolojileri ya da başka nitelikleri ile açıklanamayacak kadar sistematik kazandığını görmemek mümkün değildir. 25 yıl boyunca iki kere askeri darbe olmuştur. ANAP, 1983-91 arasında meclis çoğunluğuna sahip ve reformcu bir iktidardır. Hem CHP hem de DP geleneği 1970'lerde ayrı ayrı, 1992'den bu yana beraberce hükümettedir. Ama dönem boyunca kamu açıkları ısrarlı ve istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Hatta, dikkatli bir gözlemci, dönemin sonunda olup bitenlere bakarak, kamu maliyesindeki zayıflamanın iktidarda kimin olduğundan çok, ekonominin gücü ile ilişkili olduğunu düşünebilir. Ekonomi güçlendikçe devlet zayıflamakta ve kamu açıkları artmaktadır.

Neden böyle oluyor? Devlet güçlü değil mi? Yazdıkları ve konuştukları için aydınlarını hapse atacak gücü var. Terörle mücadele için çok sayıda insanı yerinden yurdundan edebilecek gücü de var. Vatandaşının giyiminden diline, inancından derneğine, özel alanına ait olması gereken faaliyetlerine karışacak gücü haydi haydi var. Ama iş vergi koyup toplamaya, ya da sübvansiyon ve teşvik kısmaya gelince hiç gücü yok. Herşeye muktedir gibi duran devlet, **"ayağını yorganına göre uzatma-**

sı" söz konusu olunca aniden güçsüzleşiyor; neredeyse tebahur ediyor. Bir liralık geliri varsa iki lira harcıyor. İki lira verirsiniz iş hallolmuyor. Dört lira harcıyor. Dört verirsiniz sekiz, sekiz verirsiniz onaltı... Böyle gidiyor. Kamu açıkları habire büyüyor. Ekonomiden daha hızlı büyüyor. Dipsiz kuyu gibi, her koyduğunuz gidiyor ve siz de koyduğunuzla kalıyorsunuz. **"1994 Bunalımı" ekonominin kendisinden kaynaklanan bir bunalım değildir. Kamu maliyesinin bunalımıdır. Devletin bunalımıdır.**

1978-79'da yaşananlarla bugün arasındaki en temel fark buradadır. 70'lerin sonunda, Türkiye ekonomisinin kendisi hastadır. Hastalık üretim birimlerinin kendisinde, firmalarda ve onları birbirine ve tüketiciye bağlayan piyasalardadır. Ekonomi ihracat yapamaz. Döviz kazanamaz. Dış dünya dan habersizdir. Teknolojisi geridir. Rekabet gücü yoktur. Mali piyasaları ilkindir. Tasarrufları düşüktür. İletişim ve ulaşım altyapısı çağdışıdır. Yabancı sermayeye cazip değildir. Profesyonel yönetici kadroları deneyimsizdir. Daha da önemlisi, girişimcisi ürkektir ve kendisine güveni yoktur. Yani, 1955'den 1980'e 25 yıl süren akıldışı **"komuta ekonomisi"** anlayışının yaratabileceği tüm çarpıklıkları ve hastahkları bünyesinde taşımaktadır.

Böyle bir karşılaştırma, **"24 Ocak"**la başlayan fakat esas ivmesi 1983 sonrasında beliren **"piyasa reformlarının"** Türkiye ekonomisine ne kadar önemli kazanımlar getirdiğinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bugün Türkiye ekonomisi yapısal olarak çok güçlüdür. Firmaları, içeride ve dışarıda dünya ile rekabet edebilecek ölçekleri ve teknolojileri yakalamaya başlamıştır. Pazarlamacıları, müteahhitleri, bankacıları, beş kıtaya ulaşmaktadır. Piyasaları gelişmiştir. Bölgesinin en büyük cazibe ve alışveriş merkezidir. En önemlisi, genç, dinamik ve çalışkan Türkiye toplumunun **"girişimcilik ruhu"** seferber edilebilmiştir. Girişimcisi artık kendisine güvenmekte, **"aslanın ağzından lokmayı kapacağına"** inanmaktadır. Ekonomi, devletçiliğin, ithal ikameciliğinin ve komuta ekonomisinin kendisine giydirdiği deli gömleğinden kurtulmuş, **"piyasa mucizesini"** gözle görülür ve elle tutulur bir şekilde gerçekleştirmiştir.

Niteliksel değişimin esas kanıtı, cari işlemler açığını finanse etmekteki zorlukların ekonomiye yansımaya biçimidir. 1979'da (ve 1958'de), dış açık karşısında ekonomi-

nin kendisini uyarlamasını sağlayan mekanizmaların hiç biri mevcut değildi. Döviz fiilen yokoldu. Yanlış politikalar, komuta ekonomisi mantığı içinde döviz krizine, karaborsaya, üretim darboğazlarına dönüştü. 24 Ocak istikrar paketi bir şok tedavisi anlamına geldi. 1994'de ise, şoku 5 Nisan yapmadı; 15 Ocak'tan itibaren TL'ye % 100'ün üstünde değer kaybettiren ve gecelik faizleri % 1000'lere çıkartan piyasalar yaptı. 5 Nisan programı ve IMF ile anlaşma, tam tersine, **piyasanın gerçekleştirdiği şoku azaltmayı amaçlıyordu**. 1994 yılında, ekonominin kendisi, hükümetin sorumsuz maliye ve para politikalarına olgun ve gelişmiş bir piyasa ekonomisi nasıl tepki gösterirse öyle tepki gösterdi. Bunalımın aldığı biçim, ekonominin 1980'lerdeki dönüşümünün başarısı, bir başka anlamda da ulaştığı gelişmişlik derecesinin ve gücünün sağlıklı bir göstergesi ya da kanıtı olarak kabul edilebilir.

Ekonomi politiğin cevaplandırması gereken soru burada devreye giriyor. Ekonomi güçlendikçe kamu maliyesinin aynı hızla zayıflamasını nasıl açıklayabiliriz? Bu iki somut gerçek arasındaki bağı kuran ekonomik ve toplumsal süreçler neler? Yazının dördüncü bölümünde bu sorulara cevap aranacak. Ancak, ondan önce, kamu maliyesindeki bozulmanın boyutlarını ve devletin Türkiye ekonomisinin üstünde nasıl taşınamaz bir yük haline dönüştüğünü sayılara dökmek gerekiyor.

2. Bir İflasa Otopsi

Bütün göstergeler, 1994 yılbaşına gelindiğinde, Genel ve Katma Bütçeleri, fonları, KİT'leri ve Sosyal Güvenlik Kurumları ile bir bütün olarak kamu maliyesinin gerçek bir iflasın eşiğinde olduğuna işaret ediyor. İlginç olan, iflasa doğru yönelişin 1980'ler sonunda başlamasına rağmen, esas bozulmanın 1991 seçimlerinden sonra -evet, seçim ekonomisi uygulanan 1991'de değil- yani Demirel ve Çiller'in 49.uncu ve 50.inci koalisyon hükümetleri iktidarında gerçekleşmiş olması. Sayılar, 1992 ve 1993 yıllarının, Türkiye'de kamu maliyesinin kara yılları olduğunu gösteriyor. 1929 Bunalımı, İkinci Dünya Savaşı dönemi dahil, Cumhuriyet tarihinde kamu maliyesinin böylesine bozulduğu, devletin böylesine iflas ettiği bir başka dönem, bir başka iktidar yok.

Bir başka ilginç husus, kamu maliyesinin hızla çöktü-

ğü bu iki yıl boyunca, az sayıda profesyonel iktisatçı ve TÜSİAD gibi birkaç sivil toplum kuruluşu dışında, kamuoyunun bu konuya fazla ilgi duymamasıdır. Bu iki yıl boyunca tartışmalar ve polemikler daha çok faizlerde, borsada, ıvır zıvırdan yoğunlaşıyor. Devleti iflasa götüren iktidar odakları, kendilerine eleştiri getirenlere karşı sıklıkla ve çekinmeden en ağır hakaretleri yapıyorlar. Hatta, kamu maliyesindeki iflasın ekonomiye ne kadar büyük bir fatura yüklemekte olduğunu ve bunun yakın bir gelecekte olağanüstü büyük bir bunalımla noktalanacağını söyleyenleri **"vatana ihanetle"** suçlayabiliyorlar. Pembe tablolar çiziliyor. İktidar ortakları, yarattıkları çöküş tablosundan habersiz, Türkiye'nin parlak geleceğiyle ilgili nutuklar atıyorlar.

Tablo 1'de, son beş yılın tasarruf ve yatırım oranları var(2). Bir ülke, yatırımlarını üç kaynaktan finanse edebiliyor: Özel kesimin tasarrufları, kamunun tasarrufları ve (varsa) dış dünyadan gelen tasarruflar. Sayılar çok ilginç. 1989'dan 1993'e ekonominin (Özel kesimin) tasarrufları sürekli ve istikrarlı bir şekilde artıyor. Kamunun tasarrufları ise 1989-91 arasında düşüyor ama gene de pozitif kalıyor. **1992-93 döneminde ise, kamu tasarruflarının negatife dönüştüğünü** izliyoruz. Ne demek negatif tasarruf? Devlet, cari harcamalarını bile olağan gelirleri ile karşılayamıyor, maaş vermek için borçlanması gerekiyor demek.

Tablo 1

Kaynaklar ve Kullanımı

	1989	1990	1991	1992	1993
Özel tasarruf/GSMH	17.3	18.4	22.8	23.1	24.1
Kamu tasarruf/GSMH	6.4	4.5	0.7	-1.4	-4.7
Toplam iç tasarruf/GSMH	23.7	22.9	23.6	21.6	19.4
Dış tasarruf/GSMH	-1.2	2.3	-0.3	0.8	4.2
Toplam yatırım/GSMH	22.4	25.2	23.3	22.4	23.6
Özel yatırım/GSMH	12.5	13.5	12.3	13.2	14.2
Kamu yatırımı/GSMH	9.9	11.7	11.1	9.3	9.4
Özel tas-yat. farkı	4.9	4.9	10.6	9.9	9.9
Kamu tas-yat farkı	-3.5	-7.2	-10.3	-10.7	-14.1

(Kaynak: DPT)

İlk bakışta görülen manzara, Türkiye'de ekonominin bir tasarruf sorunu olmadığı. Ama devlet öylesine müsrifleşmiş ki, vatandaş ne kadar tasarrufunu artırırsa artırsın, Türkiye'nin tasarrufları bir türlü artmıyor. Çünkü, devlet, sivil toplumun yaptığı tasarrufların yatırıma dönüşmesine izin vermiyor. Tam tersine, onları cari harca-

maları için, kullanıyor. 1993 yılında özel kesimin tasarrufları milli gelirin % 24.1'ine yükselmiş. Ama devlet bunun % 4.7'sini cari (tüketim) harcamaları için kullanınca, iç kaynaklardan yapılabilecek yatırım % 19.4'e düşmüş. Yatırımları % 23.6 düzeyinde tutabilmek için ülke mecburen dışarıdan milli gelirinin % 4.2'si kadar borçlanmış.

Tablo 2'de, yukarıdaki sayıları bir başka optikten ele alıyoruz. Sivil toplumun yaptığı tasarruflar, 1989'da Türkiye'nin yaptığı yatırımların sadece % 77'sini karşılıyor. Gerisi kamunun tasarruflarından sağlanmış. Türkiye, 1989'da ayrıca milli gelirinin % 1.2'si (ya da yatırımlarının % 5'i) kadar dış borç ödemiş. 1992 ve 1993'te ise, özel sektörün tasarrufları, Türkiye'nin gerçekleştirdiği yatırımların üstüne çıkmış (% 103 ve % 102). Ona rağmen, bu iki yılda Türkiye yatırım yapmak için dışarıdan borçlanmış. Çünkü, kamu eksi tasarrufa geçmiş. 1993'te, kamunun eksi tasarrufu yatırımların % 20'si gibi inanılmaz bir sayıya ulaşmış.

Tablo 2'nin son iki satırı, özel kesimin ve kamunun tasarruflarını kullanılabilir gelire oranlıyor. 1989'da Türkiye insanı, kamunun net payını ödedikten sonra elinde kalan 100 liranın 21 lirasını tasarruf ediyormuş. 1993'de, 28 lirasını tasarruf etmeye başlamış. Halkın ne kadar tutumlu olduğunu bu sayılar çok net bir biçimde ifade ediyor. **Halk, neredyse üç lirasından birini tasarruf etmiş.** Kamu ne yapmış? 1989'da, 100 lirasının 36'sı kadar tasarruf yaparken, 1993'te 100 lira geliri olunca 134 lira harcar hale gelmiş. **Bunlar, insana "doğru olamaz" dedirtecek gerçekler.** 100 lirası olunca 134 lira tüketim yapan bir aile, şirket ya da kurum, kaçınılmaz olarak iflas eder. Başka türlü olması mümkün değildir. Nitekim, kamu da bu kaçınılmaz sondan kurtulamazdı; kurtulamadı.

Tablo 2
Tutumlu Toplum, Müsrif Devlet

	1989	1990	1991	1992	1993
Özel tasarruf/Toplam yat.	77	73	98	103	102
Kamu tasar./Toplam yat.	28	18	3	-6	-20
Dış tasarruf/Toplam yat.	-5	9	-1	3	18
Özel tas/Özel kul.gelir	21	23	26	27	28
Kamu tas/Kamu kul.gel.	36	25	4	-9	-34

(Kaynak: DPT)

Tabloda, esas iflasın 1992 ve 1993 yıllarında, koalisyon hükümeti döneminde gerçekleştiği de çok açık ve net olarak ortaya çıkıyor. 1991 yılının, hem Körfez Kri-

zi'nin tepe noktası olduğu hem de seçim yılı olduğu hatırlanmalı. Yeni seçim kazanmış, önünde 5 yıllık bir iktidar dönemi olan, üstelik de Türkiye'yi öyle ya da böyle başından beri çekişerek yönetmiş iki ana siyasi geleneğin kurduğu, dolayısı ile meşruiyet ve kamuoyu desteği sorununu olmayan bir hükümetin, kamu maliyesini nasıl bu hale getirdiğini, dengeleri neden bu kadar bozduğunu, devleti hangi saiklerle hızla iflasa götürdüğünü anlamak çok zor.

Tablo 1 ve 2'yi beraberce ele alınca, ilginç bazı gözlemler yapabiliyoruz. Devlet, cari harcamalarını özel kesimin tasarrufları ile finanse etmese, 1993 yılında iç tasarruflar milli gelirin % 23'ü civarındaki yatırım için yeterli. Türkiye halkından borç alarak, kendisi hiç tasarruf yapmasa bile, devlet 1993 yılı yatırımlarını yapabilecek durumda. Dış borca ihtiyaç olmayacak. Bütün sorun, devletin tüketimini de borç alarak yapmak zorunda kalması. Devletin tasarrufunun eksiye dönmesi.

Tablo 3, müsrif devletin tüketim ve yatırım harcamalarını nasıl karşıladığını ve özel kesimin tasarruflarının nerelere gittiğini gösteriyor. İlk bölümde, kamu tüketiminin milli gelire oranının, seçim yılında yükseldikten sonra, koalisyon hükümeti döneminde yükseliş trendini sürdürdüğünü izliyoruz. Ama, kamu gelirleri aynı trendi göstermiyor. 1989-91 döneminde, kamu tüketim harcamalarının tümü, kamu gelirlerinden karşılanıyor. 1992 ve 1993'de ise, kamu tasarrufları negatife döndüğü için, kamu özel tasarrufları tüketmeye başlıyor. 1993 yılında oran korkutucu: **kamu tüketiminin % 25'i özel kesimden borç alarak gerçekleşiyor.** Ne demek bu? 1993 yılında, devlet çalışanlarının maaşlarını borç alarak, halkın yatırım için tüketiminden kestiği kaynakları kullanarak ödemeye başlıyor. Türkiye'de bir bütün olarak kamu maliyesinin iflas ettiğinin bence en önemli göstergesi burada yatıyor. Bölümün başlığındaki **"otopsi"** sözcüğünü yadırgayanların, şimdi bana sözcük seçiminde hak vermeye başladıklarını sanıyorum.

Tablo 3
Kimin Eli Kimin Cebinde

	1989	1990	1991	1992	1993
Kamu tüketimi/GSMH	11.4	13.5	16.7	17.5	18.7
Finansmanı:					
kamu gelirleri	11.4	13.5	16.7	16.1	14.0
Özel tasarruflar	0	0	0	1.4	4.7
Kamu yatırımı/GSMH	9.9	11.7	11.1	9.3	9.4

Finansmanı:					
kamu tasarrufları	6.4	4.5	0.7	0	0
özel tasarruflar	3.5	4.9	10.4	8.5	5.2
dış tasarruflar	0	2.3	0	0.8	4.2
Özel tasarruflar/GSMH	7.3	18.4	22.8	23.1	24.1
Kullanımı:					
özel yatırım	12.5	13.5	12.3	13.2	14.2
kamu tüketimi	0	0	0	1.4	4.7
kamu yatırımı	3.5	4.9	10.4	8.5	5.2
dış borç geri ödeme	1.2	0	0.3	0	0

(Kaynak: DPT)

Tablo 3'ün ikinci bölümü, kamu yatırımlarının kaynaklarını gösteriyor. 1989-91 arasında, öyle ya da böyle kendi yatırımlarının bir bölümünü kendi kaynaklarından karşılayabilen devlet, 1992 ve 1993'te yatırımlarını ancak ve ancak içeriden ve dışarıdan borçlanarak yapıyor. 1992'de dış açık sınırlı, dolayısı ile kamu yatırımlarının büyük bölümü özel kesimden alınan borçlarla gerçekleşiyor. 1993'te, dış açık büyüyünce, yatırımlar için özel kesime olan ihtiyaç azalıyor. Ama, bu özel kesimin yatırımlarını artırmasına olanak vermiyor. Çünkü, kamunun 1992'de tüketim harcamaları için kullandığı özel kesim tasarrufu az. 1993'te bunlar dört katına çıkıyor. Tablonun, özel kesim tasarruflarının nereye gittiğini gösteren üçüncü bölümü durumu özetliyor; 1993 yılında, büyük dış açığa rağmen, özel kesim yatırımlarında bir artış olamıyor. Çünkü, kamunun cari harcamaları özel kesim tasarruflarını yutmaktadır.

Yukarıdaki sayılar, Türkiye ekonomisinin 1994 yılına hangi koşullarda girdiğini ve hastalığın nerede yattığını kavramak için herhalde yeterlidir. Ne kadar güçlü olursa olsun, hiç bir ekonominin bu derece bozulmuş bir kamu maliyesi ile uzun süre sağlıklı gelişmesini, bırakın sağlığını, herhangi bir anlamda gelişmesini sürdürmesi mümkün değildir. 1993'ün sayıları, 1994'te ekonominin aynı performansı göstermesinin olanaksız olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmektedir. Çiller hükümeti kamu maliyesindeki bozulmayı düzeltme çabasına girse ve gerekli tedbirleri zamanında alsa bile, 1994 yılının Türkiye ekonomisi için kötü bir yıl olacağını öngörmek için kahin, medyum ya da iktisat dehası olmak gerekmiyor. Her işadama, ücretlerini borç alarak ödeyen firmaların çok ciddi sıkıntılara düşeceğini, her aile reisi 100 lira kazanınca 135 lira harcayan ailenin sonunun kötü olduğunu bilir.

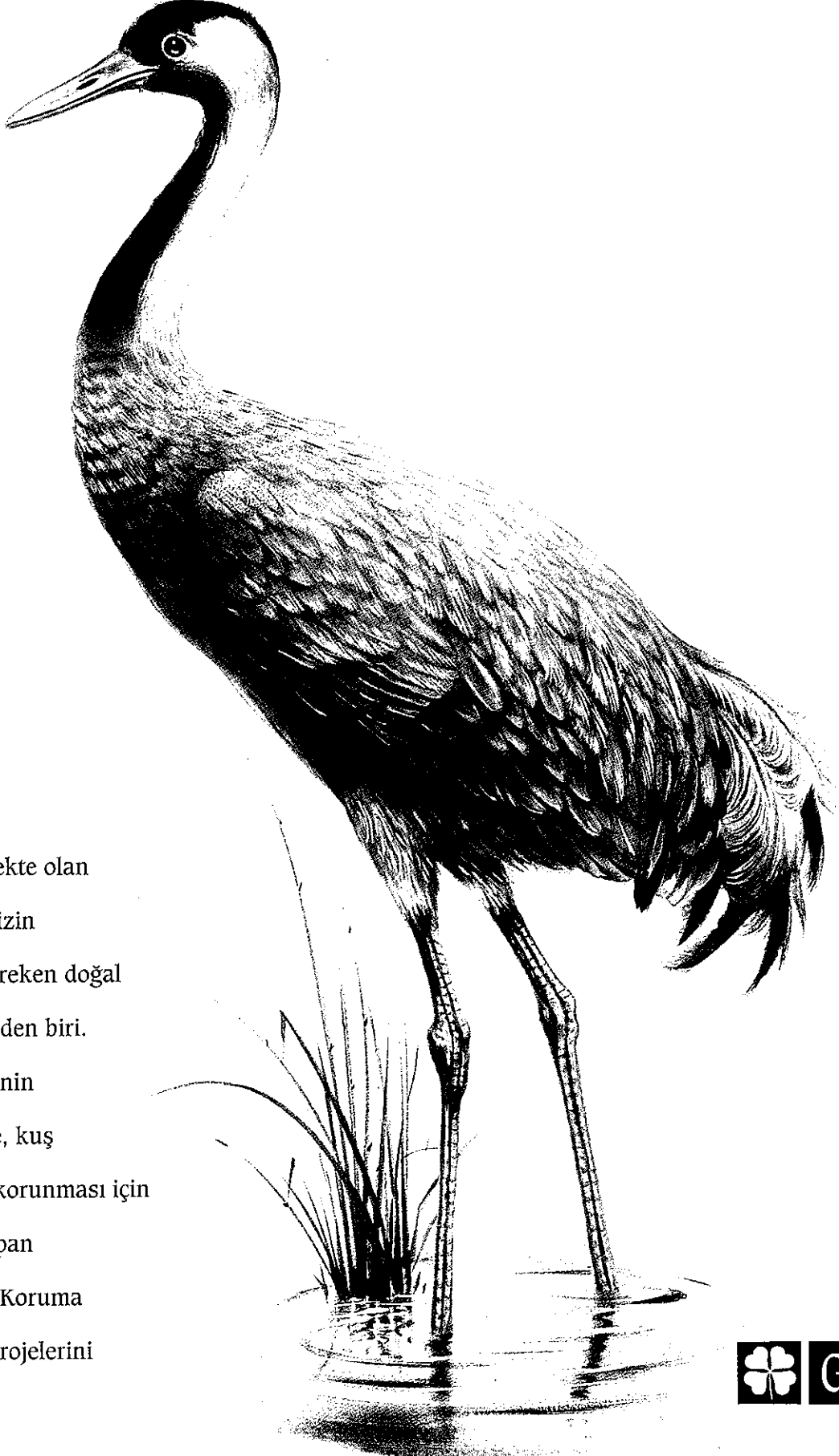
3. "Quo Vadis Cillerus?"(3)

Profesyonel iktisatçılar 1992 ilkyazından itibaren, Türkiye'nin en geç 1994 yılında çok ciddi bir ekonomik daralma yaşayacağını öngörmeye başladılar. Demirel hükümetinin 100'üncü günü için yaptığım değerlendirmede, "1994 ortalarında yeni bir istikrar paketi ile ekonominin frenine basmak zorunlu olur" dedim (4). 1993 yazında ise, daha da ileri giderek şöyle yazmışım: "Kurulan hükümetin, özellikle başbakanın deneyimsizliğinden ve koalisyon üyesi partilerin içindeki dengelerden kaynaklanan bir dizi sorunla karşılaşması halinde, zaten kaybolmuş olan bütçe disiplininin büsbütün yok olması ve kamu harcamalarında şu anda zar zor tutturulan açıkların daha da büyümeye başlaması ihtimali vardır... Tabii, bu da derhal hiperenflasyonu gündeme getirecektir. Kamu açığında ipin elden kaçması, piyasalarda TL'ye olan güveni sarsacağından, dövize kaymaya yol açarak TL'nin hızlı değer kaybına neden olur ve hiperenflasyonist eğilimleri güçlendirici etki yapar. Yani, bir yandan kamu açığının büyümesi hiperenflasyonist bir baskı yaratırken, piyasanın kamu açığındaki büyümeyi, döviz kurunun tutulamayacağına veya TL'ye artık güvenilemeyeceğinin işareti olarak alması, TL'den kaçıış hızlandırarak hiperenflasyonist eğilimleri artırabilir(5).

Ancak, yılbaşından bu yana olup bitenlere bakılınca, bu görüşler biraz toy, ve fazlaca iyimser bulunabilir. Doğrusu, 1993 sonbaharından itibaren ekonominin bu kadar yanlış yönetileceği bu kadar vahim ekonomi politikası hataları yapılacağı hiç bir şekilde öngörülemezdi. Gene de, 1993 sonbaharından sonra uygulanabilecek farklı politikaların neler olduğunu ve neden uygulanmadıkları analiz edilirse, "1994 Bunalımı" daha iyi anlaşılabilir.

1993 yılı sonlarında, ekonomi nasıl duruyor? Hızla artan kamu açığı, talebi kısıacak para politikaları (yani yüksek faiz) ile dengelenmediği için iç talebi aşırı düzeyde canlandırmış. Bu da, büyük ve büyümeye devam eden bir dış açık yaratmış. Yani, ekonomi, **ceteris paribus**, olağan dış finansman olanaklarının kaldırabileceğinin çok üstünde bir büyüme düzeyinde. Ek bazı sorunlar da var. Birincisi, dış açık, faiz arbitrajı ile banka sistemi devreye sokularak kısa vadeli kredilerle finanse ediliyor. İkincisi, genelde Türkiye'nin dış borcu uluslararası piya-

En değerli kâr ortaklarımızdan biri.

Nesli tükenmekte olan
Turna, ülkemizin
korunması gereken doğal
zenginliklerinden biri.
Garanti, gelirinin
bir bölümüyle, kuş
türlerinin de korunması için
çalışmalar yapan
Doğal Hayatı Koruma
Derneği'nin projelerini
destekliyor.

GARANTİ

saları tedirgin edecek kadar yüksek. Demek ki, öyle ya da böyle, iç talebin kısılması ve cari açığın daha kolay finanse edilebilir düzeylere çekilmesi gerekiyor. Çiller hükümetinin önündeki politika seçeneklerine bu perspektiften bakmak gerekiyor.

Sağlıklı yöntem hiç tereddütsüz maliye politikasının sıkılması. Kısmen vergiler artırılarak (Türk kamu maliyesinde bunun kısa dönemdeki anlamı KİT'lere ve temel ürünlere zam yapılmasıdır), kısmen de harcamalar azaltılarak, kamu kesiminin hiç olmazsa tüketim harcamalarını gelirlerinden karşılaması, yani tasarruf eğiliminin negatiften sifra çekilmesi gerçekleştirilebilir. Kamu açığı daralınca, efektif talep düşecek ve büyüme yavaşlayacaktır. Bu da ithalatı frenleyerek cari işlemler dengesini rahatlatır. Ayrıca, Hazine'nin maaş ödemek için para piyasalarına girme zorunluluğu ortadan kalkınca, faizler ve emisyon üstündeki yoğun baskı da hafifler. Ekonomi, nisbeten yumuşak bir inişle, resesyona girer. Enflasyon düşmeye başlar. Vesaire, vesaire.

Bu senaryoya, "**recessionus vulgaris**" denilebilir. Türkçesi, adi, bayağı, sıradan bir ekonomik daralmanın yaşanması. Bilinen bir şeydir. Piyasa ekonomilerinde, bazen kamu politikalarının yol açtığı, bazen de kendiliğinden, böyle sıradan daralmalar görülür. İş alemi her zamanki "battık, batıyoruz" tekerlemelerini tekrarlayarak biraz ağlar; işsizlik arttığı için işçiler biraz homurdanır; sübvansiyonlar azalacağı için köylü biraz somurtur. Her resesyon gibi, basında "büyük bunalım", "batıyor muyuz", "hükümet nerede?" "stagflasyon" başlıkları atılır. O arada, enflasyonun yumuşak bir tempo ile düşmeye başlaması, iyimserler ve hükümet yanlıları tarafından başarı olarak ilan edilir.

İkinci seçenek, maliye politikasına dokunmadan, para politikasının sıkılmasıdır. Birincisine kıyasla çok daha sorunlu bir yöntem olduğu bilinmektedir. Esas hastalık tedavi edilemediğinden, hiç olmazsa hastalığın hastayı öldürmesini engelleyecek şekilde kısmi bir tedavi uygulaması, bir zaman kazanma aracı olarak reel faizler yükseltilir. Ne kadar yükseltilir? Kamu açığının yarattığı fazla efektif talebi dengeleyecek şekilde özel kesime yatırımlarını kısıtlayarak tasarruflarını artırtacak kadar yükseltilir. Kamu tasarrufları gene negatif kalırken, özel kesim yatırımları düşer, tasarrufları artar ve neticede dış tasar-

ruf ihtiyacı azalır. Örneğin, TL reel faizleri mevduatta % 15 ve üstüne, kredilerde % 30'lara çıkmak zorunda kalabilir. Ama, neticede yüksek reel faiz, talebi kısarak büyümeyi yavaşlatır. Aşırı borçlu firmalar iflas tehlikesi ile karşılaşır. Ekonominin olağan işleyişinde bir miktar çarpılma yaşanır. Sonuçta cari işlemler dengesi gene rahatlar.

Bu senaryoya da, "**recessionus vulgaris monetarismus**" adı verilebilir. Türkçesi, monetarist usulde -buna Friedman veya Chicago usulü de denmektedir- adi, bayağı sıradan bir ekonomik daralmanın yaşanmasıdır. Gene iyi bilinen bir şeydir. Piyasa ekonomisi olup olmadığına tam karar verememiş, biraz olup da biraz da olmamaya çalışan, askeri darbeleri seven ve sık sık bunların haz ve zevkini yaşayan, özellikle Amerika kıtasının güney yarısındaki ülkelerde böyle monetarist-sıradan daralmalar görülür. İş alemi, bu usulde "**recessionus vulgaris**"e kıyasla daha fazla gürütü kopartır; köylü biraz daha az somurtur; gerisinde fazla bir fark yoktur. Doğallıkla, kamu açıkları kapatılmadığı için, esas hastalığın tedavisi söz konusu değildir. Ekonomi daralarak bir fatura ödemekte, fakat bunun karşısında hiç bir şey almamaktadır.

Çiller hükümeti, Mart 1994'teki Yerel Seçimi gözönünde tutarak, bu iki seçeneği de kabul etmemiştir. İster vergilerin artırılması-kamu harcamalarının kısılması yolu ile, ister faizlerin yükseltilmesi yolu ile, neticede, popülizmi kendisine şiar edinmiş DYP ve SHP için, yerel seçime üç gün kala ekonomik faaliyetlerin yavaşlaması "**siyaseten gerçekçi**" kabul edilmemiştir. Tam tersine, seçim ekonomisi uygulaması hızlandırılmıştır. Bir yandan kamu harcamalarını artıran ve KİT-temel ürün zamlarını geciktiren hükümet, öte yandan reel faizleri bütübütün düşürmek için emisyona yönelmiştir. Sanıyorum hikayenin gerisini anlatmaya ihtiyaç yok. 15 Ocak 1994'ten bu yana zaten içinde yaşıyoruz.

İktisat literatüründe ender raslanan bu olaya ise "**depressionus cillerus**" demek gerekiyor. Türkçesi? Vallahi anlatması uzun. İlkin, "kim ne verirse ben 5.000 lira daha fazla veririm" diyerek dünya popülizm tarihine geçen bir lider ve bunu duyup o lidere iktidarı teslim eden bir toplum olacak. Bu dediğim az buz şey değil. İkincisi, seçimi kazanan liderin pürtelaş kendisini terfien pasif görev ve çekmesi (diğeri de "onursal" oldu) sonucu, yerine ekonominin batağını daha 1987'de görüp 1991'de UDI-

DEM'i, 1993'de "beyaz sayfa"yı açan, ülkeyi terör ve enflasyondan kurtarmaya kendisini adanmış yeni liderin gelmesi gerekiyor. Gelişmiş piyasa ekonomileri genellikle böyle olağanüstü yetenekleri yönetici seçme şansına erişmiyorlar. Doğallıkla başka koşullar da var. Örneğin, "beynimin yarısı" kavramı üstüne polemik kopabilmesi hayati...

"**Depressionus Cillerus**"un en belirgin özelliği, olan ve sıradan bir bunalım zorunluluğundan, olağanüstü ve müstesna bir bunalım üretmesidir. İyimser gözlüklerle bakınca, bunun da bir albenisi bulunabilir. Reel faizleri %15'lere çıkartmamak için çaba gösterip %100'lerin çok üstüne çıkmasına neden olunca; devalüasyon yapmamak için yola çıkıp üç ayda TL %160 değer kaybedince; ekonomide daralma olmasın diye yola çıkıp eksi 5, eksi 10 mertebesinde büyüme hızları ufukta belirince; bir "**recessionus vulgaris**" hatta bir "**recessionus vulgaris monetarismus**", vatandaşa bir kurtarıcı bir cennet, bir rüya gibi gelecektir. Allah, Nasrettin Hoca'yı sevindirmek isteyince, önce eşeğini kaybettirir, sonra da buldururmuş. Türkiye toplumu da, bu satırların yazıldığı 1994 Haziran ayı başında, ekonominin sıradan bir bunalıma ulaşacağı günleri ipe çekiyor. Hele o günleri bir görelim, davul zurna ile bayram yaparak karşılamaya hazırız. Şu tarihin cilvelerine bakın! Sekiz yıl boyunca tüm muhalefeti IMF düşmanlığı ve devletçilik üstüne inşa eden SHP'ye Cumhuriyet tarihinin en büyük özelleştirme programını onaylatıyor, yetmiyor, IMF ile ülkenin gördüğü, en sert istikrar paketinin altına da imza attırıyor. Üç ay önce sine kadar enflasyonun bir iki puan üstündeki faizler için dünya alemi yerinden oynatan **faiz populisti** teşebbüs erbabına da, reel faizler bugünkü %100'lerden %20'ye düşünce herhalde şükür günleri düzenletecek. Bütün bunlar bu olağanüstü (acaba "doğaüstü diyebilir miyiz?) olaya, "**depressionus cillerus**"a borçlu olduğumuzu söylemek kesinlikle abartma olmayacaktır.

4. Liberalleşme ve Bunalım

İlk bölümde sorduğumuz ekonomi politik sorusuna artık geri dönebiliriz: 1980'lerin sonundan itibaren, ekonomi güçlendikçe kamu maliyesinin zayıflamasını nasıl açıklıyoruz? Bu soruya cevabımız, hem 1994 Bunalımının "yapısal" diye adlandırabileceğimiz

boyutuna denk tutacak, hem de bunalımın süresini ve çıkış modalitelerini öngörebilmemizi kolaylaştıracaktır. Hipotezimiz, kamu maliyesindeki çözülmenin tümüyle olmasa da, en azından çok önemli bir bölümünde 1980'lerde yaşanan "**liberalleşme**" ve "**piyasa reformlarının**" yetersiz kalmasından kaynaklandığıdır. Açıklayalım.

Kamuoyu, 1980'li yıllarda ekonomide nelerin olup bittiğini yeterince analiz edememiş olabilir(6). Özellikle, dönemin ikinci yarısında enflasyonun hızlanıp kronikleşmesinin ardındaki yapısal neden fazla ilgi görmedi. Komuta ekonomisinin akıl dışı müdahaleciliği yerini piyasa mekanizmasına bıraktıkça, ilk aşamada önemli başarılar elde edildi. Örneğin, bütün yaşamı döviz sıkıntısı içinde geçmiş Türkiye insanı, gerçekçi döviz kuru politikasının ve ihracat teşviklerinin getirdiği döviz bolluğu karşısında coşkuya kapıldı. Belki artan dış borçtan, bozulan gelir dağılımından ve bir türlü denetlenemeyen enflasyondan rahatsız oldu ama, derinden gelen güçlü tehlike sinyallerini ihmal etti. Kaynak dağılım mekanizmasında gerçekleştirilen reformun ekonominin diğer alanlarında benzer dönüşümlerle desteklenmemesi halinde **başarının geçici kalacağı**, bir süre sonra ekonominin çok ciddi bir bunalımla karşılaşacağı hissedilmedi.

1980'ler, Türkiye'nin kapalı bir komuta ekonomisinden daha açık bir piyasa ekonomisine **geçiş sürecinin başlangıcıdır**. Yani, sürecin neresinde olduğumuzun ve nelerin eksik kaldığının anlaşılması için, kapalı bir komuta ekonomisinin özelliklerinin ve bunlardan hangilerine 1980'lerde çözüm bulunup hangilerinin eski yapısını sürdürdüğüünün saptanması gerekmektedir. Çünkü, üreticilerin dün rekabetten ithalat yasakları ile korunduğu (ve ihracatçıların aşırı değerli döviz kurları ile cezalandırıldığı) bir kapalı ekonomi, sadece akıl-dışı bürokratik müdahale birimleri yaratmakla kalmaz. Dışa kapalılık, ekonominin en az kaynak dağılımı kadar önemli diğer boyutunu, yani kamu maliyesini etkiler. Siyasi iktidar, gerek kamu gelirlerinin toplanmasında, gerek kamu harcamalarının dağılımında, kapalı bir ekonominin sağladığı kolaylığı sonuna kadar kullanır. Nitekim, Menderes'in 1955'ten itibaren hızla ekonomiyi daha kapaması ile başlayan sanayileşme modelinde, bir yanda vergi yapısı, diğer yanda KİT'ler ve tarım sübvansiyonları siste- ➤

mi, ancak daha kapalı bir ekonomide uygulanabilecek politikaların hakimiyetine girdi. Ekonomi daha açıldı-ğında, vergi, KİT ve sübvansiyon politikalarında köklü reformlar yapılmadığı takdirde, çok kısa sürede ciddi bir **kamu maliyesi bunalımı** kaçınılmaz hale geldi.

Kapalı ekonominin vergi yapısında yarattığı çarpıklıklar iki düzeyde izlenebilir. Birincisi, doğrudan vergilerdeki durumdur. Sanayinin ileride ya da dışarıda başka ülkelerle rekabet sorunu olmaması, formel kesimde çalışan ücretlilerden alınan vergileri bir tür istihdam vergisine dönüştürmüştür. İktisat literatüründe bu olayın adı, vergi tabanının (tax base) sınırlı tutulmasıdır. Böylece, başta tarım, ücret-dışı gelir elde eden ve enformel kesimlerin de vergi ödemesini temin edecek **vergi idaresi ve gayrimenkul ve servet vergileri** tümüyle ihmal edilebilmiştir. O kesimlerin, formel kesimin ürettiği ürünleri satın aldıkları zaman dolaylı biçimde vergi ödemeleri yeterli görülmüştür. Formel kesim, kapalı ekonomide "mültezim" işlevini yerine getirmektedir.

Açık ekonomide bu çarpık durumu sürdürmek olanaksızdır, çünkü, ülkenin formel kesimdeki firmalarının gerek dış piyasalarda gerek iç piyasada rekabet gücünü azaltacaktır. Buna göre, zorunlu olarak ücretten alınan gelir vergisi tarifelerinde düzeltme yapılmalıdır. 1983 sonrasında gerekli düzenlemeler yapılarak, ortalama ücretin üstündeki vergi yükü hafifletilmiştir. Ama, aynı anda vergi idaresinde reform yaparak vergi tabanı genişletilmediğinden, vergi kaçağı önlenmediğinden ve gayrimenkul ve servet vergileri makul düzeylere çıkartılmadığından, kamu gelirlerinde düşüşler olmuş, konsolide bütçe açığı büyümüştür.

İkinci çarpıklık, kapalı ekonomide ithalattan alınan vergilerin kamu gelirlerinde yüksek paya sahip olabilmesidir. Aşırı değerli döviz kurları ve ithalat yasakları üstüne inşa edilen bir ekonomik yapıda bunun hiç bir mahzuru yoktur; tam tersine, ithalat rantlarının bir bölümünün devlete aktarılması anlamına gelir. Bütün **ithal ikamesi** dönemi boyunca böyle olmuştur. Ancak, açık ekonomide, gümrük gelirlerinin varidat amacıyla kullanılması fiilen katlı kur uygulanması demektir. Türkiye'nin 1988 sonrasında yaşadığı gibi, ihracata teşvik eden döviz kurlarında büyük cari işlem fazlaları oluşur; cari işlem açıkları ise ancak ihracatın cezalandırılması pahasına ger-

çekleşir.

KİT'lerin açıkları da, **ceteris paribus**, ekonominin kapalı ya da açık olmasına yakından bağlıdır. Çünkü, kapalı ekonominin fiyat yapısı KİT'lerin etkin olmayan işleyişlerini gizleme olanağını sağlar. Ekonomide zaten tüm sanayi kesimi fiyatları uluslararası fiyat sisteminden kopmuştur. KİT'ler, bu genelleşmiş çarpık fiyat sisteminin bir parçasıdır. Dolayısı ile, **KİT'lerin yüksek maliyetlerini fiyatlarına yansıtmak mümkündür**. Yani, hükümet KİT fiyatlarına zam yaparak KİT açıklarını sınırlı tutabilir, hatta kapatabilir. Açık ekonomide bu manevra alanı kaybolur. Artık, ekonominin fiyat yapısı uluslararası fiyat düzeyine uymak zorundadır. Aksi takdirde, yüksek fiyatlı KİT ürünlerini kullanan firmalar ne iç piyasada ne de dış piyasada rekabet edemezler. KİT'lerin maliyet yapısını düzeltecek reformlar yapılmayınca, KİT açıkları hızla büyümüştür.

Demek ki, liberalleşme ve dışa açılma sadece devletin **komuta ekonomisi apparatus**'unun tasfiye edilmesinden ibaret değildir. Kaynak dağılımında piyasanın etkinliği şüphesiz son derece önemlidir. İthalat yasaklarının kaldırılması, gümrük duvarlarının indirilmesi, faiz hadlerinin serbest bırakılması, döviz kurunun piyasa güçleri tarafından belirlenmesi, konvertibilite, borsanın kurulması, hepsi aynı yöne, komuta ekonomisinin terkedilmesine işaret ediyordu. Bunlar yapılmalı idi; ama yetersizdi. Mutlaka, beraberinde vergi sistemine, KİT'lere ve diğer sübvansiyonlara yönelik reformlar devreye girmeli, kamu maliyesi de piyasa sistemi ile tutarlı hale getirilmeli idi.

Bu konu, iktisatçılar arasında, liberalleşmenin **zamansız** (prematür) olup olmadığı şeklinde tartışıldı(7). Bugün de, **"1994 Bunalımının"** sermaye hareketlerini serbest bırakan ve döviz fiyatının piyasada belirlenmesine yol açan konvertibilite kararının sonucu olduğunu düşünenler var. Yukarıdaki analiz, liberalleşme ile bunalım arasındaki ilişkiyi kabul ediyor. Fakat nedenselliği biraz farklı koyuyor. Türkiye'nin sorunu, liberalleşmenin erken ya da zamansız olması değildir; yetersiz kalması, kamu maliyesini kapsamamasıdır. D.Rodrik'in 1980'ler için kullandığı **"Zamansız Liberalleşme, yetersiz Stabilizasyon"** kavramı yerine, **"Yetersiz Liberalleşme"** kavramının daha gerçekçi olduğu düşünülebilir. İkinci bölümde sergilenen kamu açıklarının, sermaye hareket-

lerinin liberalleşmesine indirgenmesi mümkün gözük-müyor. Olaya Türkiye ekonomisinin güçlenmesi ve gelişmesi açısından bakınca, çözüm piyasa reformlarının yapılmamasında olamaz. Piyasa reformlarına ya da zamanlamasına karşı çıkmak, ekonominin 1970'lerin sonundaki kabusunun **ad infinitum** sürmesini talep etmekle eşdeğer. Sorun, kaynak dağılım mekanizmasındaki dönüşümün "**kamu maliyesi reformları**" ile desteklenmemesinde yatıyor. Vergi, KİT ve sübvansiyon yapısının açık piyasa ekonomisinin ihtiyaçları ile tutarlı hale getirilmesi, 1987 sonrasında ekonominin bir numaralı gündemi haline geliyor(8). Halen de, gündemdeki bu hayati yerini koruyor.

Bölümün başında, yetersiz liberalleşmenin kamu maliyesindeki çözülmenin önemli bir bölümünü açıklayacağı belirtilmişti. Geriye bir faktör daha kalıyor. 1992-93 dönemi kamu açıkları, sadece vergi gelirlerinin yetersizliğine ve KİT açıklarına atfedilemez. Bunlar var. Ama bir de kamu harcamaları var. Koalisyon hükümetlerinin kamu harcamalarındaki vurdumduymaz müsrifliği ve toplumun tepkisizliği de somut olgular. 1980'lerde yaşanan dönüşümlerin verdiği düşünme biçimlerinin ve davranış kalıplarının siyasi sınıf tarafından olduğu kadar toplum tarafından kavranmadığını, algılanmadığını kabul etmek zorundayız. Karşımızda bir **zihniyet sorunu** var. Türkiye insanının, ister vergi vermek, ister sübvansiyon veya hizmet talep etmek anlamına, kamuya bakışı, hala kapalı komuta ekonomisi günlerinde belirlendiği şekliyle sürüyor.

Bir liberal ekonominin sadece özel mülkiyet ve piyasa mekanizmasından ibaret olmadığı, mutlaka **fiyat istikrarını** ve onu temin edecek **bütçe denkliliğini** gerektirdiği, Türkiye'de **1994 Bunalımına** kadar gözden kaçırıldı. Populizm sözcüğü ile özetlemeye çalıştığımız bu gerçektir. Siyasi kadrolar ve toplum, piyasa reformlarını desteklerken, kamu maliyesini dengeye getirecek reformlara içgüdüsel bir şekilde karşı çıktı. Piyasa ekonomisinin, kimse-den almadan herkese vermeyi kendisine hedef edinmiş bir devlet çarkı ile beraber etkin işleyişini sürdürebileceğine inanmak istedi. Kronik enflasyonun ne anlama geldiğini düşünmek, ona karşı çıkmak, kimsenin işine gelmedi. Kısa dönemli mikro çıkarlar ile uzun dönemli makro çıkarlar arasındaki çelişkiler göz ardı edildi. Siyasi

kadrolar ve toplum, uzun dönemli düşünmeyi, eylemlerinin ve politikalarının uzun dönemdeki etkilerini de hesaba katmayı önemsemedi. Liberalleşme ile el ele gitmesi gereken **zihniyet dönüşümü** bir türlü ortaya çıkmadı.

Söz konusu zihniyet sorununun örneklerine sık sık medyada rastlıyoruz. Piyasa mekanizmasının zirvesi olan Borsa'nın Başkanı, döviz kurlarının devlet tarafından belirlenmesini ve konvertibilitenin kaldırılmasını talep edebiliyor. Saygın akademik kişilikler, yüksek kamu açıklarının para basılarak kapatılmasını, hiperenflasyonun durgunluktan daha iyi olduğunu (ikisi birbirine alternatifmiş gibi) söyleyebiliyor. İş aleminin ve sanayinin tepeleğinde, enflasyonla yaşamayı öğrenmemiz gerektiği, hatta Türkiye'nin gelişmesini enflasyon sayesinde gerçekleştirdiği seslendirilebiliyor. Siyasi kadroların (ister muhalefette ister iktidarda, fazla fark etmiyor) beyanatları ise tek başına ayrı bir alem. Açıkcası, bunlarda kötü niyet ya da bilgisizlik aramak yanlış olur. Tam tersine, iyi niyetle, ülkenin sorunlarına çözüm olacağı umuduyla söyleniyor. Sanayicisinden köylüsüne, memurundan esnafına, bankacısından işçisine, insanlarımızın, liberal ekonominin 21'inci yüzyılın eşliğinde zorunlu kıldığı düşünce sistemlerine geçmekte zorlanmaları, kapalı komuta ekonomisinin **populist slogan ve kalıplarını** zihinlerinden hala atamamaları bir yerde normal karşılanabilir, Türkiye'nin ekonomik olduğu kadar kültürel ve zihinsel gelişmesinin sıradan aşamaları sayılabilir. 1994 bunalımı, toplumun populizmi terketmesine ciddi katkılar sağlayabilir.

Özetlersek, 1980'lerde yaşanan liberalleşmenin kaynak dağılım mekanizmaları ile sınırlı kalması, kamu maliyesine ve düşünce kalıplarına taşınmaması nedeniyle 1994 Bunalımı'nın bu kadar derin ve yoğun yaşandığını kabul ediyoruz. Yani, Türkiye bir konjonktürel bunalımla karşı karşıya değildir. Bunalım yapısaldır; ilk bölümde belirttiğimiz gibi meta-ekonomiktir.

5. Karanlık Gelecekler

Bugün kamuoyunu en yakından ilgilendiren konu, bunalımdan çıkmanın nasıl ve ne zaman olacağıdır. Hükümet sözcülerinin ya da Başbakan'ın ekonomideki daralmanın hafif olduğu ve kısa süreceği yönündeki beyan ve ifadeleri, medyanın vatandaşın moralini düzgün tutma çabaları, insanları tatmin etmiyor. Sokaktaki insan, ➤

sorunların derinlerden geldiğini, öyle onbeş ayda herşeyin eskisine dönmeyeceğini seziyor. Eskinin bir daha geri gelmemek üzere bittiğini, **"1994 bunalımı"** sonrasının öncesinden köklü biçimde farklı olacağını hissedenler artıyor. Bir yandan da, kamuoyu bunalımdan çıkış için reçetelerle kaynamaya başlıyor. Her kesimin, her odağın, her grubun, bunalım içindeki talepleri ve bunalımdan çıkış önerileri kamuoyunu bombardımana tutuyor. Yazının bu bölümünde 1994 yılının ikinci yarısı ve daha sonrası için **karamsar senaryolar** gözden geçirilecek.

Türkiye ekonomisinin önündeki en büyük tehlike, yaşanan ekonomik bunalımın nedenlerine yanlış ya da yetersiz teşhis konmasıdır. Teşhis yanlış ya da yetersiz olunca, önerilen ve uygulanan tedavi de yanlış ya da yetersiz kalmaya mahkumdur. Bu durumda, bunalımdan çıkışı amaçlayan politikaların bunalımı büsbütün derinleştirmesi mukadderdir. Toplumlarda sık sık böyle olur. Teşhis hataları, uygulamaya sokulan politikaların amaçlananın tam tersi sonuç vermesine yol açar. Tarih bu tür optik yanılgılarla doludur.

Çözümün biri kısa vadeli (günlük, haftalık), ikisi orta vadeli (birkaç aylık, bir yıllık) üç anahtarı vardır. Kısa vadelisi -aynı zamanda en acilidir- piyasaların TL'ye güveninin restore edilmesidir. Orta vadelisi ise, kamu açıklarının kapatılması ve fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bu üç anahtar yanlış değerlendiren, bunların birinden ya da öbüründen şu ya da bu nedenle fedakarlık yapılabileceğini düşünen tüm çözüm önerileri, ekonomiyi son derece tehlikeli maceralara götürebilecektir. Kısa vadede, anahtar sıkı para politikasıdır. Orta vade ise, hem sıkı para politikasını, hem de sıkı maliye politikasını beraberce gerektirmektedir. Demek ki, kısa-orta vadede sıkı para politikasının sürdürülmesine, orta vadede ise sıkı maliye politikasının devreye sokulmasına karşı çıkan -ya da bunları küçümseyen, önemsemeyen-çözüm arayışları, ekonominin -hatta Türkiye'nin- geleceğini uzun bir süre için karartma riskini taşıyacaklardır.

Analizin odak noktası, enflasyonun denetimden kalkması, neredeyse 20 yıldır devam eden (kronik) yüksek enflasyonun **hiperenflasyona** dönüşmesidir. Türkiye'nin 1992 başından itibaren bu riski taşımaya başladığını tesbit edenler olarak kamuoyunu her fırsatta uyarmaya çalıştık. Herşeyin güllük gülistanlık olduğunu düşünenle-

rin "felaket tellahı" ya da "baykuş" gibi nezih eleştirilerine aldırmadık. 1993 sonlarından itibaren, risk dediğimiz gerçek olmaya başladı. Mart-Mayıs arasında, ekonomi uçurumun kenarına kadar geldi. Tam kenarında durdu. Tehlike hala atlatılmadı. Yapılacak birkaç küçük ve önemsiz gibi duran hata, birkaç yanlış politika, Türkiye'yi tekrar ölümcül hiperenflasyon ortamına getirebilir.

Piyasaların Ocak 1994'ten bu yana gösterdikleri tepki, genelde ekonomik aktörlerin Çiller hükümetinde hiperenflasyona gidişi önleyebilecek güç ve kararlılığı görmediklerini yansıtıyor. Ne demek istiyoruz? İnsanlar, hükümetin kamu açığını kapatamayacağını, dışarıdan taze para bulma olanağının kalmadığını, bir süre açığını TL'ye yüksek nominal faiz vererek iç tasarruflarla finanse etse bile, **eninde sonunda kamu açıkları için Merkez Bankası Banknot Matbaasına müracaat edeceğini** düşünüyorlar. Bunu düşünen sadece sanayinin, ticaretin ve finansın zirve noktaları değil. Sokaktaki adam da olaya böyle bakıyor. Dolayısı ile, nakit tasarruflarını hükümetten her an gelebilecek bu saldırıya karşı korumaya kalkmıyor. Önce dövize dönmesi, sonra da dövizini nakit olarak cebinde (kasasında, yastık altında, vs.) taşımaya başlaması, hiper enflasyon riskinin bütün toplum kesitleri tarafından yüksek ihtimal olarak algılandığının en iyi kanıtıdır.

Türkiye, **1994 bunalımı** sayesinde, bir piyasa ekonomisinde toplum psikolojisinin ve beklentilerin kısa vadede nasıl belirleyici olabildiğini öğreniyor. Herkes hiper enflasyondan korkunca, herkes dolara hücum ediyor. Dolar fırlıyor. Onu fiyatlar izliyor. Herkesin beklentileri gerçekleşiyor ve dolara hücum edenler haklı çıkıyorlar. Böylece ikinci tur başlıyor ve aynı şekilde sonuçlanıyor. Sonra üçüncü, dördüncü, vs. turlar devam ediyor. Paralelinde, herkes muhtemel bir daralma ve işsizliğe karşı yatırım ve tüketim harcamalarını kısıp tedbir alıyor. Efektif talep bıçak gibi kesiliyor. İnsanlar harcamalarını kısmakta haklı çıkıyorlar. Onun da ikinci, üçüncü, vs. turları başlıyor.

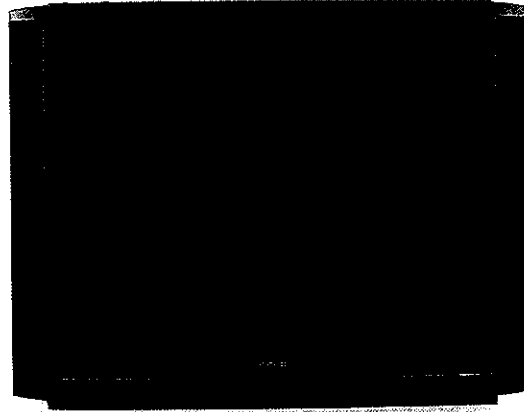
Piyasa şokunun ilk günlerinde, profesyonel iktisatçılar arasında ve kamuoyunda, 1958 ve 1979'daki gibi **döviz krizi** beklentisi vardı. Biz ise, TL'ye güvenin kaybolması, dövizin yokolması ile değil, TL'nin değer kaybının astronomik düzeylere çıkması ile sonuçlanır; bu da ülkeyi hiperenflasyona götürür dedik. Haklı çıktık. Bu- ➤

Dünya markasından dünya güvencesi

Elektronikte

Türkiye'de ilk kez Bekoteknik uluslararası kalite onayını aldı.

ISO 9001

Kalitesini ve teknolojisini tüm dünyada kanıtlayan Bekoteknik, Türkiye'nin ISO-9001 Uluslararası Kalite Güvencesi Sertifikası'na sahip tek elektronik ev cihazları üreticisidir.

Beko markalı TV, video, müzik setlerinin üreticisi Bekoteknik'e bu belge 1991 yılı başında İngiltere Krallığı'nın SGS Yarsley

Kuruluşu'nun incelemeleri sonucu verilmiştir. Böylece Bekoteknik, İngiltere Kralliyet Sanayi ve Ticaret Departmanı Kalite Güvencesi Katalogları'nda yer almıştır.

Bekoteknik bu defa, 12 Ekim 1992 tarihinde de, ulusal kuruluşumuz TSE'nin incelemeleri sonucunda TS-ISO-9001 Kalite Güvencesi Belgesini almıştır.

Ürün ve hizmet etkinliklerinin tümünün yüksek kalite güvencesi standartları taşıdığı TSE tarafından da onaylanan Bekoteknik, böylece Türkiye'nin bu unvana sahip ilk ve tek elektronik üreticisi olmuştur.

ISO-9001 Uluslararası Toplam Kalite Güvencesi Sertifikası: üretimden yönetim ve organizasyona, araştırma ve geliştirmeden satış sonrası hizmetlere kadar, tüm etkinlikleri yüksek kalite güvencesi standartlarını taşıyan kuruluşlara verilen uluslararası bir belgedir.

Bekoteknik

BEKO
Bir dünya markasıdır

gün, ya da herhangi bir yakın gelecekte, hükümet kamu açığını yüksek iç faizlerle borçlanmak yerine emisyonla finanse etme kararını verdiği anda, döviz kurunu tutmak olanaksız hale gelecektir. Herkesin bu gerçeği görmesi ve anlaması gerekiyor. Türkiye'yi bu bunalıma getiren, emisyonla faizlerin düşürülmesi çabasıdır. Tekrar denir-se, tekrar aynı şeyler olur. TL'nin günlük değer kaybı tekrar %15'lere, %30'lara yükselir. **Piyasalara enjekte edilen para, reel ekonomiye ya da efektif talebe dönüşmez.** Sadece döviz talebine dönüşür.

Üstelik, Türkiye ekonomisi enflasyondaki büyük dalgalanmaları efektif talebe asgari hasarla yansıtmak kurumsal düzenlemelerden yoksundur. Ücret, maaş, kira, mevduat ve diğer sabit gelirlerin **enflasyona endekslenmesinden** söz ediyoruz. Kamu açığının emisyonla finanse edilmesi hızlı devalüasyona ve oradan yüksek maliyet enflasyonuna yol açınca, **otomatik endeksleme mekanizmaları**, sabit gelirlielerin satın alma gücündeki değeri tamamen yok etmese de hafifletir. Hiperenflasyona rağmen büyüme hızında büyük düşüş yaşamayan Latin Amerika ülkeleri (ve İsrail) sabit gelirlerini bu şekilde otomatik endeksleme sistemlerine bağlamış ekonomilerdi. Türkiye'de ise, endeksleme olmadığından, mekanizma tersine işleyecektir. Yani, enflasyon yükselince, kısa ve orta vadede sabit gelirlerin satın alma gücü aynı oranda düşecektir. Bu ise, reel ekonomiyi bunalan efektif talep yetersizliğini bütümlen artıracak, ekonomik daralmayı (depresyonu) derinleştirecektir.

5 Nisan Kararları'ndan sonra, efektif talebi düşüren etkenlere maliye politikası da eklenmiştir. Yani, bir yandan güven bunalımı ve TL'nin değer kaybı, diğer yandan güven bunalımını tedavi etme umuduyla yükseltile faizler efektif talebi çarpıcı biçimde kısarken, **İstikrar Programı** ve IMF'ye verilen **iyi niyet** mektubu kamu açığının KİT temel ürün zamları ve kamu harcamalarının düşürülmesi yolu ile kapatılmasına yol açarak, efektif talep üstünde ek bir daraltıcı etki yapmıştır. Şu anda, Türkiye ekonomisi **çifte cendere** arasındadır. Hem gelmiş ("konjonktürel") hataların yol açtığı güven bunalımı nedeniyle yapısal olarak gerekli olandan çok daha sıkı bir para politikası (yani aşırı derecede yüksek reel faizler: Haziran-Ağustos enflasyon beklentisi en kötümser % 15 civarında iken devlet yıllık % 180 reel faize tekabül eden

üç aylık net % 200 faizli tahvil çıkartmak zorunda kalmıştır) uygulanmakta, hem de kamu açığı hızla kapatılmaktadır. Her iki politika, efektif talebin önceden öngörülmesi zor düzeylerde düşmesine yol açacak boyuttadır. Reel ekonomi, her geçen gün, efektif talepteki bu keskin ve dibi gözükmeyen düşüşü yaşamaktadır.

Demek ki, ekonomik daralma derinleştikçe, ve hükümetin ve kamuoyunun beklediğinden çok daha ciddi olduğu kesinlik kazandıkça, ekonomik aktörlerin paniklemesi ve bu paniğin hükümete sirayet etmesi ihtimali ve riski artacaktır. Başka bir deyişle, kamuoyundan, iş aleminde, sendikalardan, bizzat parti teşkilatlarından, hükümete sıkı para politikasını ve sıkı maliye politikasını gevşetmesi yönünde çok ağır bir baskı gelecektir. Her kesim ve grup, muhayyalesinde kendi ihtiyaçlarına daha iyi cevap vereceğini düşündüğü talepleri seslendirecektir. İşçi ve memurlar kamu harcamalarındaki kesintiye, köylüler destek fiyatlarına, iş aleminde yüksek faizlere karşı çıkacaktır. Bütün bu taleplerin somut iktisat politikası enstrümanlarına yansımaları, **kamu açığının tekrar büyümesi ve emisyonla finanse edilen kısmının artırılmasıdır.** Gerisi detaydır. Bu noktaya iç borçların konsolidasyonu sonucunda piyasaların kamuya borç vermeyi reddetmesi ile de gelinebilir. Vadesi gelen tahvilleri emisyonla ödeyerek de gelinebilir. Ya da, hayal gücü zengin amatör iktisatçıların önerebileceği çok sayıda **"devridaim makinasından"** biri kullanılarak ulaşılabilir. Sonuç hep aynıdır. **Hoş gelmişsin hiperenflasyon!**

Türkiye'nin içinden geçtiği toplumsal -birinci bölümde **societal** demiştik- bunalımın diğer unsurlarını, Kürt sorununu ya da RP ve MHP'nin yükselişini düşünürsek, 1994 yılı sonlarına doğru yaşanacak bir hiperenflasyon sürecinin sıradan bir iktisadi olayın çok ötesinde çıkarsamaları olabileceğini daha kolay görebiliriz. Sonu yokmuşçasına yükselen fiyatlar, sıfırlanan reel gelirler, dipsiz kuyuya dönüşen bir depresyon, zaten tarihi bir dönemde hazırlıksız yakalanmanın şokunu üstünden bir türlü atamayan Türkiye toplumunu bugünden öngörmekte zorluk çekeceğimiz bir **umutsuzluğa ve karamsarlığa** itecek, sonu herkes için büyük hüsrarla sonuçlanacak maceralara karşı son savunma duvarlarını yıkacaktır. Kendisinin ve çocuklarının geleceğine umutla bakabilme şans ve olanağını yitiren toplumların başlarına neler

geldiğini tarihten biliyoruz. Onlardan ders almamız, onların hatalarını tekrarlamamız gerektiği kanısındayım.

Kısa vadede sıkı para politikasının terkedilmesinin ne anlama geldiğini yeterince açıkladığımı düşünüyorum. Kısaca, maliye politikasında gerekli iyileştirmeler yapılmadığı takdirde, sıkı para politikasını bugünkü haliyle birkaç aydan fazla sürdürmenin olanaksız olduğunu da hatırlatmak isterim. Daha önceki bölümlerde, kamu açığının asgariden kamu tasarruflarını tekrar pozitifte getirecek düzeye getirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmişti. En geç **Ağustos-Eylül** döneminde bu sağlanmadığı takdirde, mevcut güven bunalımının doğal bir sonucu olarak, Hazine hiç bir faiz haddinde piyasalardan yeterli borcu alamayacaktır. Kamu açığı kapatılmadığı takdirde, açığın emisyonla finanse edilmesi çaresizlikten gerçekleşecektir. Ama, emisyonu gidildikten sonra, bunun kamuoyu baskısı ile ya da **çaresizlikten** olması, ekonomiye etkilerini değiştirmez. Sonuç hep aynıdır. Türkiye geri dönülmez bir şekilde hiperenflasyon zeminine oturacaktır. Son olarak ödemeler bilançosuna değinirsek, en karanlık senaryoda bile, ödemeler bilançosunun **cari işlemler** bölümünde bir sorun gözüküyor. Yatırımları duran, tüketimi kısa olan Türkiye, ithalat da yapmayacaktır. 1994 ortasından itibaren, aylık bazda cari işlemler dengesinde fazla verileceğine kesin gözle bakılabilir. Politik nedenlerle turizm gelirlerinde bir düşme olsa bile, ihracattaki yumuşak yükseliş trendi ithalattaki açık dövizle birleşince, **cari işlemler fazlasını** kaçınılmaz hale getiriyor. Hatta, depresyon beklenenden daha derin seyrederse, bu fazla tahminlerin çok üstüne çıkabilir. Hiperenflasyon riski altında enflasyonla mücadele etmeye çalışan ve ciddi bir depresyon yaşayan bir ekonominin aynı anda cari işlemlerde fazla vermesinin iktisat politikası açısından manevra alanını daralttığına geçen bölümde de değinilmişti. Ancak, önümüzdeki aylarda bu konuda yapılabilecek fazla birşey yoktur. **1994 bunalımının** farklılığı zaten orada. İlk bölümden beri bunu vurguluyoruz: Bu sefer bunalım var ama döviz sorunu yok. Tam tersine, 1994 Cumhuriyet tarihinde dövizin en bol olduğu yıl olarak bitebilir.

6. Enflasyon ve Demokrasi

Yazının son bölümünde, **1994 bunalımından** bun-

dan sonra en az hasarla nasıl çıkarız sorusuna cevap arayacağız. Birincisi bunalımdan çıkılabileceğini, ikincisi bunun en az hasarla yapılabileceğini varsaydıklarına göre, bu bölümde iyimser senaryolar üstünde çalışacağız demektir. **"İyimser-karamsar"**, "iyi-kötü" gibi sözcüklerin yazıda subjektif ya da normatif anlamda kullanılmadığını özellikle belirtmek istiyoruz. Çizilen iyi tablo, başkaları için kötü olabilir. Çünkü, onlar daha iyi sonuç verecek başka iktisat politikası kümeleri olduğunu düşünüyorlardır. Dolayısı ile, iyi senaryonun önerdiği politika bileşimini kötü, kendi önerdikleri ve bizim kötü olduğunu düşündüğümüz politika bileşimini ise iyi senaryo olarak kabul edeceklerdir. Öte yandan, yazının bütünlüğünü sağlamak için, iyi senaryoları saptarken ilk bölümdeki yaklaşıma geri dönmek ve oradaki hipotezleri de iyi senaryolara bağlamak gerekiyor.

İktisat politikası enstrümanları düzeyinde, **1994 bunalımından** kolay ve süratli çıkışın yöntemlerini bulmak hiç zor değil. Ekonomi otomatik endekslemeye gitmediği için, **"heterodoks istikrar paketinin"** uygulanması olanağı yok(9). Demek ki, **son derece yalın, geleneksel ve ortodoks** yöntemler uygulanacak. Bütün sorun, **ince ayar (fine-tuning)** uğruna değerlendirme hataları yapmamak. İki husus önem kazanıyor. Birincisi, panikleyip aşırı uçlara kaymaktır. Bu takdirde, ekonomiye gereksiz bir fatura ödetelecektir. Ekonomi daha ucuza atlatılabileceği bir sorunun üstesinden gelmek için daha yüksek bir bedel ödeyecektir. **Muhafazakar eğilimliler**, aslında bu bedelin normal olduğunu, aşırı uca kayarak riskin minimuma indirildiğini söyleyebilirler. Bir anlamda hakları da vardır. Ancak, kendi hesabımıza, serde **Keynescilik** olduğundan herhalde, bu tür bedelleri şu ya da bu şekilde 60 milyon insanın ödediğini düşünerek, her politika önerisi için "acaba biraz risk alma pahasına da olsa aynı sonucu daha düşük bedelle elde edebilir miyiz?" sorusunu sormaktan vazgeçemiyoruz. İkinci tehlike, birincisinde mündemictir. İnce ayar yaparken hasarı azaltmak için orada burada alınacak küçük riskler, kaçınılmaz veri yetersizlikleri ve değerlendirme hataları ile birleşince, yalın ve sade gibi duran ve başarısı defalarca kanıtlanmış bir politika kümesinin arap saçına dönmesi, içinden çıkılmaz hale gelmesi ve tüm etkinliğini kaybetmesi ile sonuçlanabiliyor. Uzun dönemde, ikinci tehlike birincisin-

den çok daha olumsuz etki yapıyor. Kamuoyunun o politika kümesine güvenini yitirmesine neden oluyor. Böylece, "**Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak**" misali, bedeli küçültme ve hasarı azaltma çabaları çok daha büyük bir bedeli ve hasarı doğuruyor.

Öte yandan, fiili ekonomi politikasını yapma sorumluluğu taşımayan birinin, profesyonel iktisatçı da olsa, ayrıntılı politika önerileri geliştirmesi gereksiz ve anlamsızdır. İktisat politikası, somut zaman ve mekanlarda somut insanlar tarafından yapılır. İktisat politikasını siyasi sorumluluk taşıyan hükümet ve teknik kadroları yapar. Bize düşen, bu politikaların üstüne oturacağı çerçeveyi çizmek, gelecek dediğimiz o bilinmeyenler ülkesinin iktisat öğretilerine ve başka ekonomilerin deneyimlerine bakarak bir **haritasını** çıkartmaktır. Böyle bir haritanın varlığı, o bilinmeyenler ülkesinde yol arayan hükümetin, siyasi ve teknik kadronun işini kolaylaştırabilir. Ama hedefi onlar olmamalıdır. Çünkü, daha önemlisi, onların ardına takılıp yaptıklarını izlemekten başka çaresi olmayan **sivil toplum aktörlerinin**, gittikleri yolun kendileri için sakladığı tatsız sürprizleri önceden görebilmeleri, iktidar sahipleri onların seslerini duymamak için kulaklarını tıkamış bile olsa, o haritaya bakarak müdahale etme ve yolu değiştirme olanağına kavuşmalarıdır. Bize göre, haritanın çizdiği iyi senaryonun içeriği okuyucuyu karartmayacak. Çünkü, yazının ilk satırlarından itibaren ortak olarak her paragrafında zaten vardı. Ana tema oydu. Gene de, tekrarlamakta ve açık seçik hale getirmekte yarar var.

Hem kısa vadede (güncel açıdan), hem de uzun dönemli etkileri itibarıyla, 1994 Bunalımı'nın ucuz atlatılması ve Türkiye ekonomisinin olabildiğince kısa sürede tekrar hızlı büyüme ve gelişme rayına oturması, ancak ve ancak hükümetin sıkı para ve sıkı maliye politikalarını ödünsüz uygulaması halinde mümkündür. Sıkı para ve sıkı maliye politikalarının hedefleri bilinmektedir. IMF 'ye verilen iyi niyet mektubu bu konuda yeterli belgedir. Bütün sorun, hedeflere ulaşmayı mümkün kılacak politikaların kararlılıkla uygulanması, bu ya da şu nedenle hedeflerden ya da politika enstrümanlarından taviz verilmemesidir. Bu yapılabildiği ölçüde, Türkiye ekonomisi bir yandan yavaş yavaş konjonktürel sorunlarını aşacak, diğer yandan da liberalleşme sürecini tamamlayacak yapısal dönüşümleri gerçekleştirecektir.

Önce, **faiz olayını** ele alalım. Yukarıdaki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, sıkı para (yüksek faiz) politikasının kısa vadedeki amacı, **TL'ye güvenin restore** edilmesidir.

Bu sağlanıncaya kadar, biraz aşırılık olabilir. Fakat TL'ye güven geldikçe, faizlerde çok büyük düşüş olanağı bilecektir. Anahtar tarih, **Ağustos-Eylül** aylarıdır. Eylül başında kamu açığı kapatıldığı takdirde, özel kesimin yatırım talepleri de Cumhuriyet tarihinin en düşük düzeyinde seyredeceğine göre, ekonomi büyük bir tasarruf fazlası ile karşı karşıya gelecektir. 1950 sonrası için bu da bir "ilk" olacaktır. Kamunun iç piyasalardan ek reel borç istememesi halinde, mali kesimin bu duruma kendisini uydurması için kısa bir gecikme olsa bile, yıl sonuna doğru **piyasalarda reel faizin sıfırlanmasını**, yani nominal faizin enflasyon düzeyine inmesini bekleyebiliriz. Faizdeki bu düşüş, **1994 bunalımının** olağan bir resesyona dönüştüğünün ve ufukta sağlıklı bir büyüme döneminin işaretlerinin belirdiğinin müjdecisidir. Bu noktadan sonra, para otoritesinin döviz ne olacak diye korkmadan sıkı para politikasını gevşetme, ekonomiye istediği kadar likidite verme fırsatı vardır. Dikkat edilirse, ek emisyon, tümüyle özel kesime açılan krediler biçimini alacaktır. Özel kesime açılan krediler, düşük faizle birlikte yatırımları ve tüketim harcamalarını canlandıracak, efektif talep yükselmeye başlayacaktır.

İkinci konumuz **enflasyondur**. Yüksek faiz ve küçülen kamu açığının yarattığı talep yetersizliği, hem talep hem de maliyet enflasyonunu boğmak için yeterlidir. Sıkı para ve sıkı maliye politikasının ödünsüz yürütülmesi halinde, Ağustos-Eylül döneminde, aylık fiyat artışlarının **sıfıra yaklaşması** çok gereklidir. Hatta, hiperenflasyon korkusu ile Mart-Mayıs döneminde brüt marjlarını yükseltmek için maliyetin üstünde zam yapan firmaların önemli oranda fiyat indirimine gitmeleri, yani yaz aylarında fiyat artışının eksiye dönmesi beklenebilir. Fiyatların istikrar kazanması, TL'ye güvensizliğin yarattığı kısır döngünün kırılması açısından da hayatidir. Enflasyon beklentisinin düşmesi, giderek sıfırlanması, ekonomideki dolarlaşmaya ciddi bir darbe vuracak, Merkez Bankası'nın dolaşımdaki parayı denetlemesini zorlaştıran bu önemli sorunun çözümünü kolaylaştıracaktır. Doğallıkla, para politikasının etkinliği arttıkça, hükümetin **seignorage** geliri yükselirken, enflasyonun tekrar baş kaldırma-

sı ihtimali azalacaktır. Bütün bunlar da TL'ye olan güveni tekrar güçlendirici etki yapacaktır.

Üçüncü konumuz **döviz kurudur**. Kısa vadede, yani Ağustos-Eylül dönemine kadar doların 30.000 TL civarında stabilize olması ve kıpırdayamaması, istikrara ve bunalımdan çıkışa giden yolun olmazsa olmaz koşulu-
dur. Kronik enflasyondan hiperenflasyona doğru kaymakta iken uçuşunun kenarından dönen bir ekonominin en temel ve hayati ihtiyacı, döviz kurunu "**parasal çipa**" (**anchor**) olarak kullanabilmektir. Dış ticaret ve cari işlemler açığı efektif talebin düşmesi nedeniyle çözülmüştür. Ekonominin ihracat teşvikini düşünecek ne zamanı ne de hali vardır. Önce istikrar sağlanmalı, TL'ye güven geri gelmeli, ekonomi yaşadığı büyük şoku atlatacak kıvama ulaşmalıdır. İhracat yolu ile canlanma çok uzaklardadır. Ancak fiyat istikrarı sağlandıktan sonra düşünülecek bir husustur. Dövizin sabitlenmesi, maliyet enflasyonunun sıfırlanmasına ek katkı yaparak bir önceki paragrafta anlatılan süreci ayrıca destekler.

Buna karşılık, yıl sonuna doğru, özel kesime verilen likiditenin yardımı ile ekonomi canlanmaya başlarken, TL'nin **yumuşak bir şekilde değer kaybetmesi** teşvik edilmelidir. Enflasyon sorunu çözümlendikten, TL'ye güven geldikten, kamu açığı olağan düzeylere çekildikten, velhasıl ekonomi istikrar kazandıktan sonra, bunalımdan çıkış yollarının tasarımına geçebiliriz. Yavaş bir devalüasyon, ihracatın bir sonraki büyüme döneminin lokomotif olabilmesine katkı yapacaktır. Dünya deneyimi, bu koşullarda, devalüasyonun enflasyona etkisinin ya hiç ya da küçümsenecek kadar düşük kaldığıdır. Yani, devalüasyon fiyat istikrarı sağlandıktan sonra yapıldığı takdirde, fiyat istikrarını bozmamaktadır.

Şu ana kadar güzel güzel anlatıyorduk. Şimdi iyi senaryonun tatsız yanına, **büyüme ve işsizliğe** gelmek gerekiyor. Sıkı para ve sıkı maliye politikasının **1994'ün ilk yarısındaki piyasa şoku ile birleşmesi, reel ekonomide çok büyük bir daralmaya tekabül ediyor**. Ne yazık ki, Türkiye ekonomisi için elimizde yeterince gerçekçi **ekonometrik** ya da **hesaplanabilir genel denge** türü matematik modeller yok. Aslında bu daralmanın ne boyutta olacağı hakkında en küçük bilimsel bilgiye ulaşamıyoruz. Biz iktisatçılar da, Ankara'daki siyasi ve teknik kadro da, karanlıkta pala sallıyoruz. Ekonomiyi yakından

izleyenlerin büyüme hızının eksi olacağı konusunda tereddütleri yok. Ne kadar eksi? Eksi beş mi? Yoksa eksi 15 mi? Okuyucunun kulaklarının dikildiğini, kaşlarının çatıldığını, küçük tiklerin başladığını görür gibi oluyoruz. Bu sayıların telaffuz edilmesi bile çok sayıda insanı sinirlendirecektir. Maalesef gerçekler bunlar. Son (bakkal hesabı) tahminimiz eksi % 5 civarı. Yanılma payı da % 100 görülebilir. Türkiye'de enformel ekonominin esnekliği ve her tür bunalıma direnç gücü tek umuttur. Ama, başka ülkelerin benzer bunalımlarda eksi 10'ları ve daha yu-
karılarını gördükleri de bilinmektedir.

Milli gelirden bu boyutta bir gerileme, **tüm toplumun refah düzeyini düşürürken, bazılarınınkini çok daha fazla düşürmeye adaydır**. En büyük faturayı, toplumun en güçsüz kesimleri ödeyecektir. En başta zaten işsiz olanlar var. Bunların arızı iş bulma ihtimalleri bile kalmayacaktır. Ardından, depresyon nedeniyle işsiz kalanlar geliyor. İşsizlikte inşaat ve ticaret-hizmet sektörleri (dış ticarete konu olmayan üretimleri nedeniyle) en ağır darbeyi yiyecekler. Sanayide, iç piyasaya üretim yapanlar tensikata giderken, dış piyasaya üretim yapanlar küçük istihdam artışı sağlayabilir. Kamu kesiminde iş güvencesi daha yüksek, reel gelir düşüşü daha belirgin olacaktır. Kendi işinde çalışan ve küçük girişimcilerden, yatırımlarını dış kaynakla finanse edenlerin büyük bir bölümü iflas tehlikesini atlatabilecektir. Her zaman olduğu gibi, tarım kesimi daralmadan az etkilenecek, ama geçen bunalımlara kıyasla daha fazla reel gelir kaybı yaşayacaktır. % 100 dış piyasaya yönelmiş bazı müteahhitler, bazı mal ve hizmet ihracatçıları dışında, işverenler de bir yandan servetlerinin önemli bir bölümünün, diğer yandan da kârlarının eridiğini göreceklerdir. Ağır bir depresyonun gelir dağılımını toplumun en güçsüz ve korumasız kesimleri aleyhine büyük ölçüde bozduğu, piyasa ekonomisinin teorik ve ampirik düzeyde kanıtlanmış gerçeklerinden biridir. Türkiye ilk kez bu gerçeği etinde ve kemiğinde hissedecektir. Üstelik, işsizlik sigortası, yaygın sağlık sigortası, yaygın emeklilik sigortası gibi, gelişmiş piyasa ekonomilerinin tümünün, "**1994 Bunalımı**" muadili ekonomik daralmaların gelir dağılımına olumsuz etkilerini bertaraf etmek üzere yarattıkları kurumlardan hiç birine sahip değildir. Zaten esas sorun buradadır. Bir depresyon engellenemeyebilir; ama Türkiye depresyo- ➤

nun gelir dağılımını bozan etkilerini engelleyecek, en azından hafifletecek kurumsal düzenlemeleri yapabiliirdi. Yapmalı idi. Hala yapabilir.

Bu noktada, meşru bir soru var: **bu çapta bir küçülme-depresyon kaçınılmaz mıdır?** Acaba istikrardan, bunalımdan çabuk ve en az maliyetle çıkmaktan vazgeçsek, talep yetersizliğinin daha yüksek bir düzeyde dibe vurmasını sağlayamaz mıyız? Türkiye ekonomisi **"1994 Bunalım"**ı aşmak ve istikrara ulaşmak için ille bu boyutta bir küçülme-ışsizlik dönemi geçirmek zorunda mı? Bu soru, geçen bölümdeki hiperenflasyon senaryolarının ısıtılıp yeniden pazarlanması şeklinde telakki edilmemelidir. Önemli bir sorudur. Üstünde durulmalıdır. **"İnce ayar"**ın en can alıcı noktası buradadır. İstikrar arayışındaki yoğunluğun ekonominin gerçeklerine uyan kıvamının doğru saptanmasından kasdedilen budur. Birkaç örnek verelim;. Acaba enflasyonun daha yavaş düşmesi pahasına yaz ortalarından itibaren emisyonu biraz rahatlatmak efektif talebi daha yüksek düzeyde stabilize eder mi? Bir riskdir ama edebilir. Acaba, canlanma dönemini geciktirmek pahasına kamu açığının kapatılmasını Eylül 1994 yerine Mart 1995'e atsak ve bunu emisyonla finanse etsek, efektif talebin düşüşünü hafifletebilir miyiz? Bir riskdir ama hafifletebiliriz. Benzer çok sayıda soru ve o sorular kadar 'ince ayar' iktisat politikası seçeneği var. Bunları elden geçirmenin yeri burası değil.

Bizim tavrımız, bu konuda **hiç risk almamaktan** yana. İki neden var. Birincisi, hükümet istikrar programını Ocak başında ya da daha önce açıklayamadığı için, ekonomi enflasyonla (ve hiperenflasyonla) yumuşak mücadele şansını kaçırdı. **Piyasalar şok tedavisini seçti.** Bu noktadan sonra, **"şok tedavisi mi?" "tedrici iyileştirme mi?"** şeklinde bir tartışma abestir. Türkiye, zaten bir ekonominin görüp görebileceği en büyük şoku **15 Ocak -1 Haziran** tarihleri arasında yaşamıştır. Tarihi geriye dönüp yeniden yazamazsınız. 1994'ün ilk yarısını, çok daha kötü koşullarda ikinci yarısında da yaşamak istemiyorsanız, piyasaların verdiği karara uyacaksınız. Türkiye insanı, piyasalar aracılığı ile enflasyonla nasıl mücadele edilmesini istediğini cümle aleme açıklamıştır: TL'ye güvenini kaybettiği anda, tüm servetini dövize yatacağı ve dövizini de mali sistemin dışına çekecektir. İktisat politikası, bu karara saygı duymalı, bu kararın gereklerini ye-

rine getirecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

Bir başka husus daha var. 1980'lerdeki "piyasa reformlarının" kamu maliyesindeki zafiyet nedeni ile dışarıdan finanse edilmesi, 1992-93'ün popülist politikaları ile birleşince, Türkiye'yi **dış borçta tehlike bölgesine** sokmuştur. TL'nin değer kaybı, döviz cinsinden milli geliri düşürdüğünden, bugün ve yakın gelecekte **"dış borç/GSMH oranı"** kendiliğinden yükselecektir. Dış borç ise esas itibarıyla devletindir. Önümüzdeki dönemde, Türkiye alışık olmadığı tür bir **"çifte transferi"** mutlaka yapmak zorundadır(10). Birincisi, özel kesimden kamu kesimine kaynak aktarılacak ve bu kaynaklarla kamu dış borçlarını yavaş bir tempo ile de olsa azaltma yoluna gidecektir. Ama bunun olabilmesi için ülkenin döviz fazlasına ihtiyaç vardır. Bu da, yakın ve uzak gelecekte iç talep artışı kökenli canlanmanın mümkün olamayacağına işaret etmektedir. Bu açıdan da, **"1994 Bunalım"**ından çıkışta, cari işlemlerde açık belirlemeyecek şekilde fiyat istikrarının kısa sürede sağlanması hayatidir. Çünkü, maliyet enflasyonuna yol açmadan reel devalüasyon yapabilmenin tek koşulu, önce fiyat istikrarını temin etmektir. 1995 ve sonrasında büyümenin kalıcı olabilmesi, ekonominin tekrar 1994 benzeri durumlarla karşılaşmaması için, 1994 yılında daralmanın çok derin geçmesi zorunlu gözükmektedir. İyi senaryo, uzun dönemde ekonomiye en büyük imkanları açan senaryodur.

Sıra bölümün başlığına geldi. Bütün anlatıklarımız, Türkiye'de devletin, bizim **"Batı"** sözcüğü ile özetlediğimiz ama içlerinde Japonya gibi ne beyaz, ne hristiyan, ne hint-avrupalı, ne de batıda olan ülkelerin yer aldığı piyasa ekonomilerinin devletleri gibi davranmasının ekonominin **"1994 Bunalımını"** atlattırması için hem gerekli hem de yeterli olacağını gösteriyor. Evet. Olay bu kadar basit ve bu kadar zor. Devlet gelir ve giderlerini dengeleyecek. Ekonomide fiyat istikrarını iktisat politikasının birinci gündem maddesi olarak kabul edecek. Maliye ve para politikalarını ona göre ayarlayacak. Bu o kadar imkansız bir şey olamaz. Olsa idi, bu kadar çok ülke beceremezdi. Onlar yapabildiğine göre bizler de, Türkiye de yapabilmeli. Teorik olarak çok açık ve net. Öyle de, pratikte nasıl olacak?

Sanayi devrimini ilk ya da sonradan gerçekleştiren ülkelere bakınca, sade bir gerçek, çıplak gözle bile görüle-

biliyor. Yeter ki görmek için bakalım. Nedir bu sade gerçek? Bu ülkelerin tümünde demokrasi ve piyasa ekonomisi var; bu ülkelerin hiç birinde yüksek enflasyon yok -hatta neredeyse (Türkiye standartlarına göre) hiç enflasyon yok. - Bu gözlemi iki şekilde tefsir edebiliriz. Birincisi, piyasa ekonomisi ve demokrasi, mutlaka fiyat istikrarı gerektiriyor. İkincisi, piyasa ekonomisi ve demokrasi, enflasyonu engelliyor. Bence her iki tefsir de doğrudur. Bu çok önemli konuyu bundan önce iki defa yazdık. İlkinde **"Enflasyon siyasi bir olaydır"** (11), ikincisine de **"Demokrasilerde Enflasyon Olmuyor"** (12) başlığını verdik. Gelen olumlu tepkilerden, pek çok aydının işin özünü görmeye başladığı, büyük usta Çetin Altan'ın en veciz şekilde ifade ettiği **"Türkü Türke övme"** yöntemlerinin ya da **"biz bize benzeriz"** safsatalarının insanlarımızı artık uyutmadığı anlaşıldı.

"Birey-toplum ilişkisine" geri dönüyoruz. Teorik ve ampirik olarak kanıtlanabilir ki, demokrasi kavramının içerdiği **"toplumsal sözleşme"**, kamu otoritesinin toplumu oluşturan bireylere ve gruplara enflasyon adı altında uyguladığı **ekonomik teröre** izin vermiyor. Bir demokrasinin seçmeni, parasını pul eden, ekonomisinin gelişmesini engelleyen, girişimcisini cezalandırıp rantiyesini mükafatlandıran kamu açıklarına yol açan siyasi iktidarlara ve siyasi anlayışlara geçit hakkı tanımıyor. **Demokrasilerde "popülizm" iktidara gelemiyor, gelse bile kalamıyor.** Bu, "demokrasi-piyasa ekonomisi" ikilisinin tesis edildiği toplumlarda "popülist" siyasi hareketlerin varolmadığı anlamını taşıyor. Her toplumun, A.B.D.'nin de, Almanya'nın da Demirel'leri, Çiller'leri, Ecevit'leri, Erbakan'ları olabilir. Var da. Ama onlar siyasi sürecin marjında, çevrede kalıyorlar, merkeze çıkamıyorlar. Türkiye'nin özelliği, **mevcut "toplumsal sözleşme"nin popülizmi merkez siyasetine tümüyle hakim kılmasıdır.** Daha da önemlisi, eğer hipotezlerimiz doğru ise, mevcut "toplumsal sözleşmeyi" bir başkası ile değiştirmedığımız sürece, merkezdeki siyasi hareket ve partilerin popülist anlayışlardan kendilerini kurtarabilmeleri olasılığı gözüküyor.

Böylece yazımızın son ve esas temasına gelmiş bulunuyoruz. **"1994 Bunalımı", Türkiye'nin ekonomik liberalleşmesini eşdeğer bir siyasi liberalleşme ile tamamlayamamış olmasının kaçınılmaz sonucudur** (13). Bu-

nalımın nedeni ekonomik liberalleşme değildir; siyasi liberalleşmenin gecikmesi, bir türlü gerçekleştirilememesidir. Demek ki, **"1994 Bunalım"**ı kısa sürede ve en az maliyetle bitirecek olan "iyi senaryonun" içerdiği iktisat politikaları kümesinin uygulanabilmesinin ön koşulu, siyasi yapının demokrasiyi geri dönülmez biçimde konsolide edecek şekilde A'dan Z'ye elden geçirilmesidir. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda 200 yıldır süregelen azgelişmişlik macerasını bitirecek, "makus talihini" değiştirecek bu tarihi ana, **"liberal devrim"** diyoruz (14).

Siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamı kökten dönüştürecek reformların, önce kafalarımızın içinde yapılması gerekiyor. Liberalizm ve demokrasi, öncelikle bir **"zihniyet devrimine"** tekabül ediyor: **demokratsız demokrasi olmuyor** (15). Ekonomik bunalımla mücadelede en emin ve tek kalıcı yöntem, insanımızın (özellikle de seçkinlerimizin) demokrat olmasıdır demek, bazı okuyuculara safiyane, hatta tehlikeli gelebilir. Ziyarı yok, gelsin. Dünya deneyimi, bu safiyane ya da tehlikeli gibi duran görüşün toplumları istikrara, refaha ve mutluluğa götüren tek sihirli anahtarı sağladığını yeterince kanıtladı sanıyorum. Yavaş yavaş herkes kendi yolundan ve geçmişi-nden gelecek ve demokrat olmak fikri etrafında birleşebileceğiz (16).

"Liberal devrimin" kapsamında neler olacak? Anayasa'nın giriş maddesinin devleti kurma yetkisini toplumun özgür iradesine vermesi var; "Kutsal Devlet" kavramının terkedilmesi, yerine bireyin kutsanması var; temel hak ve özgürlüklerin demokratik bir toplum yaşamı ile tutarlı hale getirilmesi var; Başkanlık sistemi var; idarenin ademi-merkeziyetçilik esasına göre yeniden yapılması var; iki turlu seçim sistemi var; önseçimin seçmen tarafından gerçekleştirilmesi var; Merkez Bankası'nın bağımsızlığı var; vs. vs. Bu dönüşümler olmadan Türkiye'nin **"1994 Bunalım"**ı kalıcı bir şekilde aşmasını mümkün kılacak iktisat politikalarının uygulanabilmesi çok küçük ihtimal gibi görünüyor.

"1994 Bunalımı", bir taraftan Türkiye'yi yakın ve uzak tüm geçmişleri ile hesaplaşmak noktasına getiriyor. Bir taraftan da, tüm güzel geleceklerin anahtarını gösteriyor. Atalarımız, "bir musibet bin nasihatten iyidir" derken bugünleri de öngörmüşler galiba. Bizi bu "musibet- ➤

ten" koruyacak nasihatleri veren çok oldu, aldırmadık, bir kulağımızdan girdi öbüründen çıktı. Hiç olmazsa "musibetin" faturası boş yere ödenmiş olmasın; gerekli dersleri çıkartalım ki, bütün bu fedakarlıklar ve sıkıntılarının bir anlamı olsun. **Türkiye, layık olduğu gelişme ve büyüme rayına tekrar oturabilsin.** Nasihat dinlemesini öğrenmiş birinci lig ülkeleri arasına girsin. Ne nasihat-ten, ne de musibetten anlayan başka ülkelerle birlikte "tarihin çöplüğüne" düşmesin. Profesyonel iktisatçılara da, ya Merkez Bankasının faizleri % 5'den % 5.25'e yükseltme zamanının gelip gelmediği gibi önemli konular-da ahkam kesmek, ya da öğrencilerine "siz bilmezsiniz ama, 1994 Bunalımında gecelik faizler % 1000'e, yani yıllık % 1.750.000'e vurmuştu" diye şişsinip "malumatfuruşluk" yapmak kalsın. □

Prof. Asaf Savaş Akat
Marmara Üniversitesi'nde ders vermektedir, TÜSİAD Üyesidir.

- (1) eski Asistanım Dr. Bilge Okay'a tablolara katkısı için teşekkür ederim.
- (2) Bu bölümdeki bütün tablolar cari fiyatlarla milli gelir istatistiklerinden derlenmiştir. Kronik yüksek enflasyonun ve yüksek nominal faizlerin sabit fiyatlarla milli gelir hesaplarına getirdiği zorlukları biliyoruz. Örneğin, 1991 yılında cari fiyatlarla dış tasarruflar negatiftir (yani cari işlemler dengesinde fazla) vardır. 1988 fiyatları ile pozitif dış tasarruf (cari işlemler açığı) gözükmemektedir. Aynı şekilde, 1993 yılı dış açığı cari fiyatlarla milli gelirin % 4.5'i, 1988 fiyatları ile % 9'u olmaktadır. Bu mülahazalarla, neticede kaynakların mutlak büyüklüğü değil, nisbi dağılımı ile ilgilendiğimizi de göz önünde tutarak, cari fiyatlarla hesaplanan serileri kullandım. Zaten, 1988 fiyatları bazında hesaplanan oranlar da analizin esas yönünü değiştirmiyor.
- (3) O.Ulagay dostuma nazire...
- (4) "Demirel Hükümetinden Ekonomide Neler Bekleyebiliriz?" 100 Günde Türkiye Ekonomisi, TÜSİAD yay. Nisan 1992, s. 65.
- (5) "KIT'ler Halka İade Edilmeli" Henkel Dergisi, Eylül 1993, s. 19. Söyleşide, bunalımın 1994 ortasına kadar geciktirilebileceğini, ama bunun ekonomik sorunların çok daha ağırlaşması ile sonuçlanacağını belirtiyorum.
- (6) Bu konuda daha önce yazdığım görüşleri tekrarlıyorum: bak. "Demirel Hükümetinden..." ibid. ve "Kronik Enflasyonla Mücadele: Sorunlar, Çözüm, Tereddütleri, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Şubat 1992.
- (7) Tartışmayı başlatan makale: D.Rodrik: "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey", M.Bruno (ed) Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath, MIT Press, Cambridge MA; s. 323-353. Makale, enflasyonun tümüyle kamu açıklarına bağımlı olduğunu

da çok hoş bir modelle saptıyor. Bu model OECD'nin Türkiye analizinde de kullanıldı. Makalenin içinde yer aldığı kitap, kronik ve hiper enflasyon süreçlerinden kurtulma çabesindeki ülkelerin deneyimleri açısından son derece değerli bilgiler taşıyor.

(8) 1987 seçimleri sonrasında ilginç şeyler oldu. Örneğin, 1989'dan itibaren TL'nin hızla değer kazanmasına yol açan politikalar, bu politikalarda R.Saracoğlu'nun, G.Taner'in ve doğallıkla rahmetli Özal'ın sorumluluğu, o zaman da çok tartışıldı, halen de polemik konusu olmaya devam ediyor. Yazıyı daha fazla uzatmamak için, 1987-91 döneminin konjonktür analizi-ne bilerek girmiyorum. İlgilenenler, o dönemin ortasında yazdığım "Sıkı para politikası ve enflasyonla mücadele" (Finans Dergisi, Kasım 1990) adlı makaleme bakabilirler.

(9) Heterodoks-ortodoks istikrar programının açıklanması ve ayrıntılı bir tartışması için daha önce değindiğim "Kronik Enflasyon..." adlı yazıma bakılabilir.

(10) Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi yüksek borçlu ülkelerin en önemli sorunlarından biri budur. Bak. L.Taylor: "The Turkish Experience: Summary and Comparative Notes", T.Arıcanlı ve D.Rodrik (eds), The Political Economy of Turkey, Macmillan Londra 1990 içinde, s. 272. Bu kitabı, Türkiye ekonomisinin yakın geçmişini anlamayı arzulayan bütün okurlara hararetle tavsiye ederim. Bak özellikle M.Celasun'un ve D.Rodrik'in makaleleri.

(11) Finans Dergisi, Mart 1992, s.6-8.

(12) Sabah Gazetesi, 17/3/1994.

(13) "Tarihin demir kanunları" anlamına değil. Kaçınılmazlık, bunalımın "konjonktürel" nedenlerle açıklanamayacağını, tümüyle "yapısal" nedenlerden kaynaklandığını söylüyor. Daha önce de açıkladığımız gibi, konjonktürün etkisi sadece bunalımın tarihine ve yoğunluğundadır. O kadar.

(14) "Liberal devrim" kavramını ilk defa Yeni Zemin Dergisine verdiğim bir mülakatta kullandım (sayı 6, Haziran 1993, s.66-72). Yeni bir ifadesi için Polemik Dergisinde yayınlanan "Liberalizm" mülakatıma bakılabilir (sayı 12, Mart-Nisan 1994, s.45-49).

(15) F.Fukuyama: The End of History and The Last Man, Free Press, N.Y. 1992, s. 131 ve devamı. İngilizcesi: No Democracy Without Democrats.

(16) Türkiye'nin yaşadığı toplumsal bunalımın bu aşamasında "radikal demokrat tavrın önemini göstermesi açısından N.Göle'nin "İslami Dokunulmazlar, Laikler ve Radikal Demokratlar" (Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan 1994) adlı makalesini öneriyorum.

Castrol'le motorlar daima "0" km.

Kimbilir kaç devir görmüş, her devrin içinden,
değişen teknolojinin tüneline
geçerek bugünlere kadar gelmeyi
başarmış ; yollarda "yeni kalan" bir
klasik!... "Meraklı" sahibinin ilk göz
ağrısı, değişmez sevgilisi. Güneşte
yalnız nikelajları değil, yaptığı
onca kilometreye karşın dayanan,
güçlü ve atak kalmayı başaran
motoru da parlıyor. Piston, gömlek, segman;

korumanın arkasında bilinçli bir bakım ve
akıllı bir seçim var: Devri ve
performansı ne olursa olsun, her
motora muhteşem koruma sağlayan
Castrol... Castrol, aracınızı korur,
motorunuzun yıpranma payını
sıfırlayarak ömrüne ömür katar.
Bugünün yollarının "eski
efsaneleri", uzun ömürlerini bir
başka efsane markaya borçlu... Castrol'e.

Kriz ve Para Politikası Üzerine

M. Nazım Ekinci

Türkiye ondört yıllık bir aradan sonra yeniden derin bir iktisadi krizle karşı karşıyadır. İlk bakışta her iki krizin de tezahür biçimleri aynıdır: Ekonominin dış finansman olanakları yok olma derecesinde daralmış ve dış borç servisi yapılamaz hale gelmiştir. Ancak, gerek krizi yaratan nedenler, gerek krizin doruk noktasında ulaşılan koşullar ve gerekse dünyanın ekonomik ve siyasi konjonktürleri açısından, günümüzdeki durum 1980 koşullarından çok farklıdır. Dolayısıyla krizin aşılmasında kullanılabilecek politikalar ile bunların iktisadi ve sosyal etkileri de çok farklı olacaktır.

1980'den Günümüze

1980 koşullarını, o zaman uygulanan politikaları ve bunların etkilerini kısaca hatırlamakta yarar vardır. 1980 krizine esas itibariyle beş yıllık kalkınma planlarında ifadesini bulan ithal ikameci kalkınma stratejisinin tıkanması sonucunda ulaşılmıştır. 1980 sonrasında uygulanan politikaların özü bu stratejiden vazgeçilmesi ve büyümenin kaynağı olarak ihracatın ön plana çıkarılmasıdır. İhracatı artırmanın mekanizması yurt içi harcamaların kısılması ile birlikte uygulanan kur ve teşvik politikasının yarattığı reel devalüasyonlar olmuştur.

O tarihte de yüksek olan kamu açıklarının hızla azaltılması, uygulanan ücret ve destekleme alım politikaları ile sağlanmıştır. Kamu çalışanlarına ödenen maaş ve ücretler ile destekleme alımlarında uygulanan fiyatlarda reel azalma yaratan bir politika izlenmesi ve KİT fiyatlarında yapılan yüksek oranlı ayarlamalar, kamu finansman dengelerinin hızlı bir şekilde makul düzeylerde tesisini

olanaklı kılmıştır. Ayrıca, tedbirlerin uygulandığı ilk iki yıl içerisinde, özel kesimde yapılan bir başlangıç artışıyla ve özel imalat sanayiinde işten çıkarmaların yasaklanmasıyla birlikte, ücret dondurulmasına gidilmiştir.

Ücret ve destekleme alımlarında uygulanan politikaların diğer etkisi, gelir dağılımında yarattığı kaymalarla, yurt içi harcamaları azaltarak ihracat potansiyeli yaratmış olmasıdır. Kur politikası, vergi iadesi ki bu esas itibariyle zımni bir katlı kur uygulamasıdır ve diğer ihracat teşvikleri sonucunda bu ihracat potansiyeli hızla gerçekleşme yoluna girmiş ve iki yıl içinde kalıcı bir ihracat patlaması sağlanabilmiştir. İhracata yönelik üretim artışları, imalat sanayiinde 1980 itibariyle varolan kapasite fazlaları sayesinde olanaklı olmuştur. İhracat artışları sağlanan dış kaynaklarla da birleşince ithalat kapasitesi artabilmiş ve 1981 yılından itibaren % 4-5'lik büyüme hızlarına ulaşılmıştır. Bu hızda bir toparlanma, bir yandan yoklukları ortadan kaldırırken bir yandan da muhtemel istihdam kayıplarının çok düşük kalmasını ve tedbirlerin sosyal etkilerinin asgari düzeyde tutulmasını sağlamıştır. Sosyal etkilerin asgari düzeyde tutulmasında önemli bir etken de Türkiye'nin 1980 sonrasında net dış transfer almaya devam etmiş olmasıdır. Böylelikle iç piyasaların daha fazla daralması gerekli olmamıştır. Bu konuda o tarihteki dünya konjonktüründe Türkiye lehine olan özellikleri de belirtmek gerekir. İki bloklu dünya sistemi sürmektedir ve Türkiye NATO'nun güneydoğu kanadında önemli bir müttefikler. Dolayısıyla Türkiye'nin dış finansman yetersizlikleri nedeniyle uzun süreli belirsizlik içinde kaosa sürüklenmesi, batının o zaman algıladığı tehditler açısın-

dan uygun değildir. Nitekim, dış açılma konusunda bir takım temel dönüşümleri yapması koşuluyla Türkiye'ye hem Dünya Bankası, IMF gibi kuruluşlardan, hem de özellikle Almanya'nın girişimleriyle, OECD kaynaklarından önemli miktarlarda dış kaynak kullandırılmış ve borç erteleme yapılmıştır. Ayrıca, aksine bir söylem içinde olunmasına rağmen Türkiye'deki askeri yönetime de, en azından bir süre için, göz yumulmuştur.

Kamu kesiminin ücret ve fiyat politikası, özel kesimde uygulanan ücret dondurulması ile birlikte, 1980 yılında üç haneli olan enflasyonun hızlı bir şekilde azaltılmasında da etkili olmuştur. Kur, faiz ve KİT fiyat artışları önemli maliyet baskısı yaratmış ancak bunların etkisi 1980 yılında fiyatların sıçrama yapması biçiminde olmuştur. Daha sonra KİT fiyat artışlarının yavaşlaması, faizlerin belli bir düzeyde kalması ve ücret baskısının olmaması nedenleriyle enflasyon % 30'lar düzeyine çekilmiştir. Bu arada artan maliyetler karşısında gerekli fiyat intibaklarını yapamayan tarım dışı sektörlerde iflaslar yaşanmıştır. Bu da bu tür hızlı fiyat intibakları gerektiren durumlarda beklenmesi gereken bir sonuçtur.

Günümüzdeki krizin en belirgin özelliği yoğun bir finans sektörü krizi ile birlikte ortaya çıkmış olmasıdır. 1980 döneminden farklı olarak bankacılık kesimi ağır bir dış borç yükü altındadır. Banka dışı özel kesim de, hane halkları da dahil olmak üzere, borçludur ve bu borç kısmen döviz cinsindendir. Bugün sorun, faizlerin düşük olması değil aksine çok yüksek olmasıdır. Döviz kurunda da sorun düzey değil, kura ilişkin belirsizliktir. İhracat uzunca bir süredir GSMH'nın % 10-12'si civarında takılı kalmıştır ve 1980'de olduğu gibi sadece fiyat teşvikleriyle kısa sürede büyük oranlı ve kalıcı artışlar sağlanması olası görünmemektedir. Özel imalat sanayiinde işten çıkarmalar vardır ve Türkiye'de ilk defa işi olanların işsiz kalması anlamında, yani klasik anlamda, işsizlik söz konusudur. Türkiye'nin bir bölümünde savaş boyutlu çatışmalar sürmektedir ve genel olarak bir toplumsal huzursuzluk vardır. Türkiye artık iki bloklu bir dünyadaki konumuyla batıdan acil ve uygun koşullu kaynak sağlayacak durumda değildir.⁽¹⁾ 1994 Türkiye'sinde, 1980'de ve sonrasında döviz kuru, faiz ve fiyatlar, dış ticaret rejimi, sermaye hareketleri konularında yapıldığı gibi serbestiler getirerek reform yapma olanağı kalmamıştır.

Çünkü serbesti tanınacak alan kalmamıştır. Reform beklentilerinin odağı kamu kesimidir.

Hemen belirtelim ki kamu kesimi reformu deyimi iki anlamda kullanılmaktadır. İlki kamu kesiminin tamamen rayından çıkmış olan finansman dengelerinin yeniden tesisi anlamındadır. İkincisi ise, devletin ekonomide alışlagelmiş rolünü sorgulayan, bu kapsamda devlete yeni, ancak ne olacağı konusunda herhangi bir fikir birliği oluşmamış bir rol atfeden daha geniş anlamda bir reform bekleşiğine karşılık gelmektedir. KİT'lerin özelleştirilmesi ya da kapatılması ve destekleme alımlarının asgariye indirilerek tedricen tasfiye edilmesi biçiminde gelişen tartışmalar bu ikinci anlamda reform kapsamına girmesi gereken konulardır. Destekleme alımlarının etkili bir biçimde sürmesi bir ölçüde bazı KİT'lerin özelleştirilmesiyle de ilgilidir. Şöyle ki, destekleme alımlarında ilan edilen fiyatların piyasada etkili olabilmesi ancak bu fiyatlarla alım yapan KİT'lerin varlığıyla olanaklıdır. Özelleştirileceği ya da tasfiye edileceği ifade edilen bazı KİT'lerin destekleme alımlarını yapan kuruluşlar olması, taban fiyat tespiti sürse bile uygulamada etkisini ortadan kaldıracaktır.

Asıl konumuz olmamakla birlikte özelleştirme tartışmalarıyla ilgili birkaç saptama yapmakta yarar vardır. Bir kere özelleştirme, kamu finansman dengelerinin tesisine yönelik bir işlem olarak düşünülmemelidir. Eğer kamu finansman dengelerinin bozulmasında KİT açıklarının payı varsa, ki biraz sonra göreceğimiz gibi kısmen vardır, bu öncelikle bir işletmecilik sorunu olarak algılanmalıdır. KİT'lerin ticari esaslarla işletilerek ekonomiye katkı sağlamayı sürdürüp sürdüremeyeceği araştırılarak, eğer sürdürebilecek durumda olanlar varsa, gerekirse sermaye yapısı da değiştirilerek, bunların idari yönden ıslah edilmesi ve özerk bir statüde çalışmasının sağlanması gerekir. Böyle bir ticari kriterle kapatılması gerekenler olabileceği gibi, özerk bir statüde ekonomiye kazandırılmasında yarar olanlar da olabilir. Ayrıca devletin, Türkiye'nin bugün ulaştığı düzey itibarıyla prensip olarak çekilmesi gereken faaliyetlerin-et, süt, tekstil üretimi gibi-olması durumunda özelleştirme anlamlı olabilir. KİT'lerin idari olarak hükümetlerin etkisinden çıkarılmasının olanaksız olduğu, dolayısıyla da en iyi yolun bunlardan kurtulmak olduğu genellikle ileri sürülen bir iddi-

adır. Bu iddianın iktisadi bir mantığı olmadığını, her ne pahasına olursa olsun KİT'lerin kapatılması gerektiğine inanan, partizan bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Demokratik bir süreç içinde hükümetlerin KİT'ler üzerindeki politik etkisini ve amaç dışı kullanma eğilimini sınırlamanın ve denetlemenin olanaklı olmadığı ve olamayacağı iddiası fazla karamsar bir iddiadır. Çünkü, hükümetlerin başka kanallarla kaynakları amaç dışı kullanma eğilimi her zaman olacaktır. Dolayısıyla esas olan hükümetlerin yetkilerini sınırlama ve denetleme mekanizmalarını oluşturmaktır. Burada sorun yalnızca bugünkü KİT'lerin durumu da değildir. Unutmamak gerekir ki Türkiye'de KİT'ler birçok alanda, en son örnek olarak petro-kimya alanında, gelişmenin temellerini oluşturmuştur. Bugün yeni alanlarda aynı gereklilik olabilir ve sırf denetlenemez diye bu olanaktan vazgeçilemez.

Mevcut KİT'lerin ve destekleme alımlarının bugün bir transfer mekanizması olarak kullanıldığı doğrudur. Devlet bir yandan bu mekanizmalarla geniş halk yığınlarına transfer yaparken diğer yandan da yatırım ve ihracat teşvikleri ile özel girişimciliği desteklemeye çalışmaktadır. Gene vergileme konusunda gevşek davranarak dolaylı olarak her kesime, ücretliler hariç, transfer yapmaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz devletin geleneksel rolü, ya da populizmin Türkiye'deki tezahür biçimi, bir anlamda böylesine karmaşık bir transfer mekanizmasının işletilmesidir⁽²⁾. Böyle bir mekanizma büyümenin çok hızlı olduğu dönemlerde kendini bir ölçüde finanse edebilir. Ancak, bu mekanizmanın işletilmesinin sürekli olarak dış kaynak kullanma eğilimi yarattığı ve Türkiye'de işlerin dış kaynak bulunabildiği sürece iyi gittiği, dış kaynak bulunamadığında krize yol açtığı da bir gerçektir⁽³⁾. 1980 sonrasında transfer mekanizmasına ücretliler ve tarım aleyhine ara verilmiş ve ihracat hamlesi gerçekleştirilmiş, ancak popülist politikalarla imkan sağlayan kurumsal yapı tasfiye edilememiştir. 1989 sonrasında popülist politikalarla yeniden dönülmesinin, tartışacağımız diğer bazı nedenlerle birlikte, günümüzdeki krize yol açtığı da doğrudur. Özelleştirme yanlılarının esas itibarıyla söylemek istedikleri bu transfer mekanizmasından vazgeçilmesi gerektiği ise anlaşılır bir durumdur. Ancak, aynı popülist politikaların Türkiye'de devletin meşruiyeti-

nin temelini oluşturduğu ve geniş halk kitlelerinin katılımını sağladığı da unutulmamalıdır. Bu politikalardan kalıcı olarak vazgeçilmesi Cumhuriyet tarihinin en radikal kararı olacaktır. Devletin sosyal ve ideolojik planda yeniden ve tamamen farklı bir yapıda örgütlenmesini de beraberinde getirecektir. Kanımızca, devlete kalkınmanın örgütlenmesinde populizmden arınmış öncü bir rol, ki bu mutlaka mevcut KİT'lerin korunması demek değildir, atfetmeyen bir yeniden yapılanmanın hem maliyeti çok ağırdır hem de başarı şansı azdır. Bu bağlamda yukarıda sözünü ettiğimiz sınırlama ve denetleme mekanizmalarının yeni oluşumlar içinde mutlaka etkili olarak kurulması gerekecektir. 5 Nisan kararlarında öngörülen kapsamda ve hızda bir özelleştirme/tasfiye programının yaratacağı sosyal çalkantılar orta vadede bir belirsizlik ve istikrarsızlık unsurudur. Bu konuda IMF ve Dünya Bankası ile varılacak anlaşmalar ile izlenecek yöntem ve program belli olmadan sağlıklı bir çözümleme yapma olanağı şimdilik yoktur.

Kamu Finansman Dengeleri ve Para Politikası

Kamu finansman dengelerinin bozulma nedeninin özellikle 1989 yılından sonra uygulanan ücret ve fiyat politikası olduğu yaygın bir kanıdır. Konuyu irdelemek için bazı temel göstergeler Tablo 1'de özetlenmiştir.

GSMH'nin yüzdesi olarak kamu finansman gereğinin özellikle son üç yılda aşırı derecede arttığı hemen anlaşılmaktadır. Son iki yılda konsolide bütçe harcamaları içinde cari ve transfer harcamaları toplamının bütçenin % 85'ini aştığı görülmektedir. Dolayısıyla transfer harcamalarının, ki bunlar özellikle ihracatta vergi iadesinin kalktığı 1989 yılından itibaren giderek artan oranlarda iç borç faiz ödemelerinden oluşmaktadır, kamu finansman dengelerinin bu ölçüde bozulmasındaki rolünü de hesaba katmak durumundayız. Konsolide bütçe cari harcamaları içinde personel harcamalarının 1989'dan itibaren artan payı ise, ilk bakışta, kamu ücret politikalarının cari harcamaların artışında etkili olduğunu göstermektedir. İşletmeciler KİT'lerin satış hasılları içinde personel giderlerinin payının 1988-1991 döneminde üç kattan fazla arttığı gözlenmektedir. Ancak bunda 1991 yılında, ki genel seçim yılıydı, KİT satış hasıllasının sadece % 4 artmasının etkisi büyüktür. Normal olarak KİT satış hasıllasının her

Tablo 1. Seçilmiş Göstergeler	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Toplam Kamu açığı (GSMH'nin yüzdesi)	7.9	6.9	7.1	9.9	14.4	14.9	17.1
Konsolide Bütçe							
Toplam Harcama (Trilyon TL)	12.7	21.0	38.1	67.2	130.3	225.4	489.3
Toplam içinde % pay							
Cari Harcamalar	35.7	35.4	43.6	49.7	46.4	50.8	41.9
(Personel/Cari/	66.0	67.9	75.5	79.3	81.6	82.2	82.7
Transfer Harcamaları	46.2	49.6	43.0	37.1	40.5	34.7	46.4
Yatırım Harcamaları	18.1	15.0	13.3	13.2	13.2	14.5	11.7
İşletmeci KİT'ler, Trilyon TL.							
Satış Hasılatı (1)	-	28.0	49.6	77.5	80.6	144.0	235.9
(% Artış)	-	-	(77)	(56)	(4)	(78)	(83)
Maaş ve Ücretler (2)	-	3.1	7.5	15.0	28.9	49.9	83.2
(% Artış)	-	-	(141)	(100)	(92)	(73)	(67)
(2)/(1), %	-	11.1	15.1	19.4	35.8	34.7	35.3
Enflasyon oranı (TEFE)	-	70.5	63.9	52.3	59.2	61.4	60.3
Konsolide Bütçe Personel Harcamaları, Trilyon TL							
Gerçekleşme (a)	3.0	5.1	12.5	26.5	49.3	94.1	169.5
KİT Maaş ve Üc. aynı	-	-	12.2	24.5	47.1	81.4	135.6
oranda artma durumu (b)							
Fark (a-b)	-	-	0.3	2.0	2.2	12.7	33.9

yıl enflasyon oranında fazla arttığı hesaba katılırsa personel harcamalarının KİT'ler için bugünkü oranda yük teşkil etmesinin temellerinin 1991 yılında atıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1991 yılında KİT satış hasılasının enflasyon oranında artmış olması durumunda personel harcamalarının satış hasılası içindeki payı son üç yıl için % 23 olmaktadır. Bu oran gene de 1988'e göre % 100'lük artış ifade etmektedir. Son olarak, konsolide bütçe personel harcamalarının işletmeci KİT personel harcamalarıyla, ki KİT maaş ve ücretleri genel olarak kamu personel maaşlarından daha yüksektirler, aynı oranda arttığı varsayımıyla yapılan bir hesaplama özellikle son iki yılda konsolide bütçe harcamalarının çok fazla arttığını göstermektedir. 1993 yılında 33 trilyonu bulan bu harcama fazlası esas olarak personel genişlemesinden kaynaklanmıştır. Bu genişleme daha çok Güneydoğu'da yürütülen güvenlik operasyonlarında, korucular ve özel ordu birlikleri gibi, gerçekleşmiştir. Ayrıca bölgedeki kamu personeline ödenen tazminatlar da personel harcamalarını bu oranda artırarak kamu finansman dengelerinin bozulmasına katkı yapmıştır. Basit bir hesaplama çerçevesinde gösterilen bu olgu güvenlik harcamalarının giderek artan bir yük oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Kısaca, kamu finansman dengeleri bir yandan ücret artışlarıyla, bir yandan seçime yönelik fiyatlama politika sıyla, bir yandan artan güvenlik harcamalarıyla, diğer yandan da iç borçlanmaya dayalı finansman politikasıyla bugünkü vahim konuma gelmiştir. Bugünkü krize temel özelliklerini de veren en önemli politika bunlardan sonuncusu, yani iç borçlanma politikasıdır. Bilindiği gibi 1989 yılında Hazine ve Merkez Bankası kamuya açılacak kredilerin sınırlandırılması konusunda anlaşmaya varmışlar ve Merkez Bankası 1989 yılında örtük, 1990 yılında ise ilan ederek parasal program yapmıştır. Bu programların içeriği para yaratmanın esas kaynağının dış varlık, yani döviz, edinmek olacağıdır. Bir yanda döviz alımı dışında para yaratmama politikası benimseyen bir Merkez Bankası, diğer yanda da açıklarını iç borçlanma yoluyla finanse edecek olan bir kamu kesiminin olmasından piyasaların çıkarabileceği tek sonuç, yurt dışından veya yurt içinden, döviz cinsinden borçlanarak TL edinmek gerektiğidir. Doğal olarak piyasaların yürütülecek politikalara güven duyması da gerekecektir. 1989 yılında örtük olarak yürütülen programa belirli bir güven olduğu ve programın 1990 yılında başarıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda hem Merkez ➤

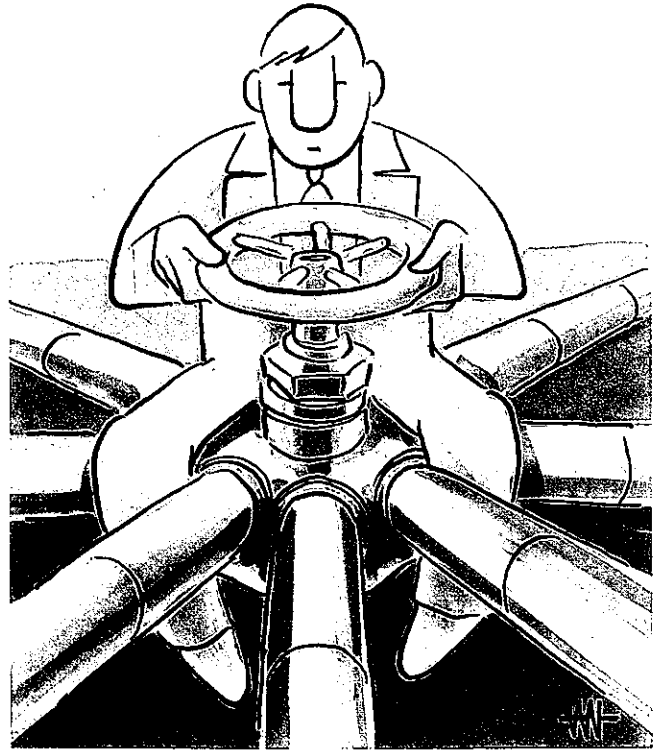
Bankası rezerv biriktirmiş, hem kamu finansmanı yapılabilmiş, hem de faizler ve enflasyon oranı düşme eğilimine girmiştir. 1991-1993 döneminde ise, faiz ve enflasyon konusu hariç, aynı sonuçlarla, yani Merkez Bankası'nın rezerv biriktirmesi ve kamu finansmanının yapılabilmesi, ile sürdürülmüştür.

Bu politikanın en vahim yönü kamunun iç finansman gereksinimlerini de bankalar aracılığıyla yapılan dış borçlanma ile gidermesi olmuştur. Toplam dış borçlanmanın vade yapısı kısa vade lehine bozulmuştur. 1989-1993 toplam orta/uzun vadeli borçlardaki 13.3 milyar dolarlık artışın 4 milyar doları özel sektörden kaynaklanmıştır. Kısa vadeli borçlarda meydana gelen 10.8 milyar dolarlık artışın yaklaşık 7 milyar doları ticari banka borçlanmasından kaynaklanmıştır. Ticari bankalar 1993 sonu itibarıyla 9.7 milyar dolar kısa vadeli dış borç biriktirmişlerdir. Merkez Bankası'nın biriktirdiği rezervler ise kısmen bu borçların kamu iç finansman gereklerine karşılık gelen bölümüdür. Bu yılın başlarında görüldüğü gibi dış kredi olanakları kuruyunca, borç yenilemesi yapamayan bankalar Merkez Bankası'na yönelerek bu rezervleri hızla eritmiştir. Merkez Bankası'nın özel kesimin kısa vadeli borçlanması karşılığı biriktirdiği bu rezervleri bankalara satması hem kur istikrarı, hem de bankaların dış borç servisini ve yerleşiklere olan döviz cinsinden yükümlülüklerini yerine getirmeleri açısından bir zorunluluktur. Kamuoyunda Merkez Bankası'nın, aslında kendisine ait olmayan, rezervlerini yok yere sattığı iddiasıyla yapılan tartışmalar bu açıdan isabetsiz olmuştur.

Açıklanan bu politikanın bir süre için yürütülebilmesi ancak kamu finansman gereksinimlerinin tedricen azaltılması durumunda olanaklı olabilirdi. Bu yapılmadığına, aksine kamu açıkları giderek attığına göre, içinde bulunduğumuz kriz er geç oluşacaktı. Nitekim, uluslararası kuruluşların Türkiye'nin kredi notunu düşürmesinin ana gerekçesi kamu finansman gereksinimlerinin sürdürülemez boyutlara ulaşmış olmasıydı. Dolayısıyla bu politika sürdürülmek istenseydi bile dış finans piyasaları borç verme işlemini sonunda durduracaklardı. Bugünkü hükümet 1992 yılı sonundan itibaren, yoğun olarak da 1993 sonunda, Hazine ihalelerini iptal etmek yoluy-

la krizin gelişini hızlandırmıştır. Hazine ihaleleri iptal edilirken ifade edilen amaç kamu borçlanmasının içine girdiği yüksek faiz-daha çok borç-daha yüksek faiz kısır döngüsünün kırılması idi. Bu anlaşılır bir amaç olmakla birlikte, kamu açıkları azaltılmadan iç borçlanmanın maliyetini azaltma girişimi başarıya ulaşamazdı ve sonuçta da ulaşamadı. Bugün faizler daha çok artmış, kamu istese bile yeterince borçlanamaz hale gelmiştir. Piyasalarda bir kaç ay önce likidite fazlası olduğundan söz edilirken, bugün bankaların likidite sıkıntısı içinde oldukları ve piyasaların sıkışık olduğu ifade edilir olmuştur.

1990-1993 dönemini para politikalarının yürütülmesi açısından incelersek ilk belirtmemiz gereken husus Merkez Bankalarının görevinin ekonomideki varlıkların, menkul veya gayri menkul, değerini korumak olduğudur. Bunu yapabilmesi için de, ekonomide genel kabul gören nominal bir nirengi oluşturabilmesi gerekir⁽⁴⁾. Nominal nirengi olabilecek değişkenler paranın üç fiyatından biridir. Bu fiyatlar, genel düzeyinin tersi (paranın

mallar cinsinden görelî fiyatı), faiz ve döviz kurudur. Paranın fiyatlarından birinin kontrol edilebilmesi durumunda ekonomideki diğer varlık fiyatları, paranın diğer iki fiyatı da dahil, bu fiyata uyum göstererek belirli bir denge değeri ve paritesinde oluşacaktır. Para politikasının mantığı budur. Örneğin, uzun dönem (bir yıl) faizin nirengi olarak tesis edilmesi durumunda, kısa dönem faizler, dış faizlere bağlı olarak döviz kurunun değişme oranı, bir yıllık enflasyon oranı ve buna bağlı olarak da gayri menkul fiyat artışları, hisse senedi ve tahvil fiyatları belirlenmiş olacaktır. Merkez Bankalarının görevi "enflasyonu kontrol altında tutmaktır" biçiminde ifadesini bulan görüş de bu çerçevede ele alınmalıdır. Çünkü enflasyonun kontrol altına alınması demek, paranın fiyatlarından birinin kontrol edilmesi ve enflasyon oranının nominal bir nirengi oluşturması demektir. Buna yönelik olarak para arzının kontrol edilmesi gereği ise enflasyonun para arzı artışlarından kaynaklandığı görüşünden kaynaklanmaktadır. Bu konuda Türkiye'de son aylarda para arzı daralırken, ya da en iyi durumda artmazken, enflasyonun artma eğilimine girmiş olduğunu belirtmek yeterli olacaktır kanısındayız.

Bir nominal büyüklüğün nirengi olarak tesisi sadece yetkililerin niyetine bağlı değildir. Bunun olabilmesi için Merkez Bankası'nın nirengiyi koruyacak araç, güç ve kararlılığa sahip olması, maliye politikalarının Merkez Bankası'nın politikalarıyla uyum içinde olması ve nihayet piyasaların bu politikaların yapılabilir olduğuna inanması ve güvenmesi gerekir. Nirengilerin tesisi zor, bozulması ise gayet kolaydır. Türkiye'de 1989-1993 döneminde nirengi, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kaybı oranı olmuştur. Bankaların dışarıdan dövizle borçlanıp, TL'ye çevirerek Hazine kağıtlarıyla değerlendirmesi mekanizmasını olanaklı kılan budur. Bunun tersi de doğrudur. TL'nin değer kaybı oranının nirengi oluşturabilmesi ancak dışarıdan sistemli olarak döviz akışının olmasıyla olanaklıdır. Böyle bir ortamda nirengiyi oluşturan değişkenin değerini başka bir amaca, örneğin ihracata, yönelik olarak değiştirmek olanaklı değildir. O tarihlerde TL'nin değer kaybını isteğe bağlı olarak bir kere hızlandırıp, tekrar eski oranlarda değer kaybedecek şekilde kontrol altında tutulabileceğini varsaymak, dövizin nirengi olma özelliğine aykırıydı. Anılan dönemde Merkez

Bankası'nı dövizî düşük tutmakla suçlayanlar dövizin nominal nirengi olma özelliğinden kaynaklanan bu hususları gözden kaçırmışlardır. Bugün geline nokta para politikasının sorunu Merkez Bankası'nın nominal nirengi tesis edememesidir. Bankanın elinde sadece İnterbank faiz oranı aracı kalmıştır ve bu kadar kısa vadeli bir araçla da ekonomide varlık fiyatlarına ilişkin olarak belirleyici ya da yol gösterici olmak olanaklı değildir. Yeniden bir nirengi tesis etmek aşamasına gelindiğinde bunun faize ilişkin olarak düşünülmesi gerekir. Bu konuda da en anlamlı faiz oranı Hazine'nin iç borçlanma faiz oranlarıdır. Kamu finansmanı belli bir dengeye ulaşır, en önemlisi de iç gereksinime yönelik olarak dış borçlanma gereği ortadan kalkar, ve buna bağlı olarak belirli bir vade uzaması gerçekleşirse bir yıllık Hazine bonolarının faiz oranı nominal nirengi olarak tesis edilebilir. Kanımızca para politikasının hedefi bu olmalıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için de kurumsal düzenlemeye gidilerek Hazine ve Merkez Bankası arasında faiz konusunda gerekli koordinasyonun sağlanması gerekecektir. Hazinenin 1992 yılından sonra Merkez Bankası'nın nominal nirengi politikasıyla uyum içinde çalışmak yerine, ısrarla faiz düşürmeye yönelmesi türünden politika çelişkileri olması durumunda, anlamlı bir nirengi oluşturmak olanaklı olmayacaktır.

Merkez Bankaları varlıkların değerini hem aşırı düşürmeye hem de spekülâtif bir artışa karşı korumakla görevlidirler. Bu ikinci durum, yani varlık fiyatlarında spekülâtif artışlar durumu, finansal serbestleşmenin yaygınlaştığı 1980'li yıllarda daha da önemli olmuştur. Spekülâtif bir dalga hakim duruma geldiğinde borçlanma yoluyla varlık edinme anlamlı olmaktadır. Bankalar açısından da rekabetin gereği olarak dalganın finansmanını yapmak anlamlı olmaktadır. Bunun sonucu olarak ekonomide borçluluk artmakta ve bankaların aktif/pasif dengeleri bozulmaktadır⁽⁵⁾. Dalga kırıldığında artan borçluluğun ve bankaların bozulan dengelerinin etkisiyle varlık fiyatları çok hızlı bir düşüşe geçmektedir. Böylece daha derin ve uzun süreli bir durgunluk durumu oluşmaktadır. Ayrıca banka kurtarma ve finansal sistemi ayakta tutmanın maliyeti de çok artmaktadır. Böylesine finansal boyutu etkili bir konjonktürel dalgalanma yaratılmaması Merkez Bankaları'nın varlık değerlerini koruma görevinin bir ge-

reğidir. Nominal nirenginin birimlere verdiği sinyaller spekülâtif artışları uyarıcı nitelikte olmamalı ve spekülâtif dalga oluştuğunun belirlenmesi halinde aksine sinyal verecek şekilde değiştirebilecek esneklikte olmalıdır. Ayrıca, Banka'nın elinde spekülâtif dalgalanmalara karşı kullanılabilen araçlar olmalıdır. Bunlar reeskont kredilerinin miktarına ilişkin miktar kısıtlamaları ve kısa dönemli faizler gibi teknik araçlar olacağı gibi, bankaların aktif/pasif yapılarına doğrudan müdahale yapmayı olanaqlı kılacak, Merkez Bankası'nın denetleme görevine yaptırım gücü veren, araçlar olmalıdır. Burada doğrudan müdahale bankalara her aşamada ne yapmaları gerektiğini söyleme yetkisi değildir. Bankaların uymakla yükümlü oldukları asgari kurallar-kur riski oranı, likidite oranı gibi-varıdır ve bunların takip edilmesi sonucu bankaların durumu anlaşılabilir. Bu kurallara makul sürelerde uyması olanaklı görünmeyen bankaların sağlıklı bir bilanço yapısına kavuşturulması için belirli yaptırımlara maruz kalması gerekir. Bunu yapacak olan da Merkez Bankası'dır. Unutmamak gerekir ki bankalar zora düştüğünde Merkez Bankası kaynaklarından kurtarılmayı beklemekte ve finans yapısının sağlığı açısından da kurtarılmaktadırlar. Kurtarma Bankanın nihai mukriz olma, ki bu da varlıkları koruma görevinin bir ifadesidir, özelliğinin gereğidir. Bankaların yapacakları hataları telafi edecek kurum tarafından yaptırım gücü olan bir denetleme-ye konu olmaları doğal görülmelidir.

Bu açıdan bakılırsa 1989-1993 döneminde para politikasının başarısız olduğu görülmektedir. Bankanın oluşturduğu nirengi tamamen kamu finansman gereksinimlerine endeksli olduğundan diğer kesimlere başka sinyaller verebilecek esneklikten yoksundu. Böyle olunca da özel kesimin, kısmen dövizde endeksli olarak, aşırı borçlanarak mal edinme sürecine girmesi fiyat sinyalleri ile engellenememiştir. Sonuçta hem bankaların bilanço yapıları çok bozulmuş hem de banka dışı özel kesim aşırı borçlanmıştır. Günümüzdeki krizde bunun etkisi açıkça hissedilmektedir. Merkez Bankası'nın bankaların bozulan bilanço yapılarını çok önceden fark etmemiş olması düşünülemez. Ancak elinde başka araçlar olmadığından ve yaptırım yetkisi de Hazinesinin elinde olduğundan duruma seyirci kalınmıştır. Bankanın elinde başka araçlar yoktu, çünkü bankalara kredi verme mekanizması işle-

miyordu. Çok kısa vadeli olan Interbank piyasası orta vadeli bir spekülâtif dalga karşısında yetersizdi. Açık piyasa işlemleri de kamu finansman gereklerinin yarattığı likidite fazlalarını emmek için, yani nominal nirengiyi korumak amacıyla kullanılıyordu. 32 sayılı kararnamenin getirdiği serbesti çerçevesinde bankaların dış borçlanması, kur riski oranlarının bozulmasına rağmen, müdahale edilemediği de bugün anlaşılmaktadır. Özetle, finans sisteminde belirli değişimler sağlanmış olmasına rağmen Merkez Bankası'nın gerekli denetim ve müdahale mekanizmalarını geliştiremediğini belirtmek gerekir. Söz konusu mekanizmalar geliştirilse bile finansal dalgalanmalar tamamen engellenecek demek değildir. Nitekim, denetleme mekanizmalarının daha gelişkin olduğu batı ülkelerinde de bu tür dalgalanmalar olmaktadır. Bunun bir nedeni izlenen para politikaları olmakla birlikte, sistemin niteliğinden gelen bir özellik olduğu da belirtilmelidir.

Türkiye'de bugün çok popüler olan Merkez Bankası'nın özerkliği kavramı, genellikle Bankanın kamu finansman gereksinimlerinden bağımsız çalışabilmesi olarak ele alınmaktadır. Bu olayın sadece bir yönüdür ve Türkiye'de Bankanın asli görevini, yani varlıkların değerini koruma görevini, yerine getirebilmesinin bir ön koşulu olduğu bir gerçektir. Ancak, özerklik çerçevesi içinde Bankanın etkin bir denetleme ve müdahale yapabilecek araç ve yetkilerle donatılması gerektiği konusu da gözden kaçmamalıdır. Ayrıca Bankanın kime karşı ve nasıl sorumlu olacağının da belirlenmesi gerekir. Kısaca, Merkez Bankası'nın özerkliği sorunu daha genel bir sorunun, yani demokratik bir ortamda iktisat politikasının kimler tarafından yapılacağının ve nasıl denetleneceğinin belirlenmesi sorununun, bir parçasıdır.

Krizin Muhtemel Makroekonomik Etkileri

Krizin bundan sonraki seyri, Türkiye'nin dış finansal piyasalara ne oranda, ne zaman ve hangi şartlarla açılacağına bağlıdır. Bu da önemli ölçüde IMF ve Dünya Bankası ile yürütülen görüşmelerin ne zaman ve hangi şartlarla sonuçlanacağına bağlıdır. Bu konular kesinleşmeden tam bir öngörü yapılabilmek olanaklı değildir. Uluslararası finans kuruluşlarının Türkiye'yi tamamen kredisiz bırakması düşünülemez. Ancak, Türkiye'nin 1980'de olduğunun aksine, hızla net dış transfer⁽⁶⁾ yapmak zorunda ka-

lacağına ilişkin öngöründe bulunmak anlamlı görünmektedir. Bu ise cari işlemler fazlası verileceği anlamına gelmektedir. Türkiye'nin 1-2 milyar dolar cari işlemler fazlası vermesi gerekeceği varsayımıyla, 1993 cari işlemler açığının 6.4 milyar dolar olduğu hesaba katılırsa, cari işlemlerde 7-8 milyar dolarlık bir kayma meydana geleceği düşünülebilir⁽⁷⁾, ki bu da 1993 ithalatının yaklaşık % 25'ine karşı gelmektedir. İdeal olan bu kaymanın en az 3-4 milyar dolarlık bölümünün ihracat ve turizm gelirleri artışlarından, kalanının ise, başta tüketim malı olmak üzere, ithalat daralmasından karşılanmasıdır. Bu olanaklı olabilseydi iç piyasalarda önemli bir daralma olması gerekmeyecekti⁽⁸⁾.

Yurt içi harcamaların azalması yoluyla açığa çıkan kaynakların ihracata yönelmesi otomatik bir mekanizma değildir. Bir kere harcama azalmasının önemli bir bölümü ticarete konu olmayan (non-tradeables) mallara düşecektir. 1980'de olan, yıllardır sürdürülen içe dönük politikaların bir sonucu olarak, o tarih itibarıyla ticarete konu olmayan malların kur ve teşvik politikalarıyla ticaret malı haline gelerek ihracata yönelmesiydi. Bu yolla yapılabilecek ihracat olanaklarının sonuna gelinmiştir. Bundan sonra, sıkça vurgulandığı gibi, kalıcı ihracat artışları ancak kalite ve çeşit esasına dayalı olarak gelişebilir. Bu konuda çok fazla karamsar olunmasını gerektirmeyecek hususların olduğunu da belirtmek gerekir. Bir kere günümüzde deneyimli bir ihracat sektörü oluşmuştur. Dahası ithalat verilerinden anlaşıldığı üzere özel sektör son bir kaç yıldır önemli miktarlarda, 1991-1993 döneminde toplam 18 milyar dolar, yatırım malı ithalatı gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların bir bölümünün ihracat potansiyeli yüksek sektörlerde gerçekleştiğini düşünmek hatalı değildir. IMF ile varılacak anlaşma sonrasında ihracata yönelik ne tür tedbirlerin alınacağına da bağlı olarak ihracatta bir artış beklenebilir. Ancak, en azından önümüzdeki 1-1.5 yıllık dönemde ihracat artışları konusunda çok iyimser olmak için yeterli veri yoktur. Turizm konusunda ise ülkenin içinde bulunduğu istikrarsız ortam ve sektöre yönelik tedhiş hareketleri sonucunda bir artış sağlanamayacak, aksine düşüş olabilecektir.

Dolayısıyla itibak başlangıçta esas itibarıyla daralma yoluyla olacaktır. Daralmanın önemli bir bölümü kamu ücret ve taban fiyat politikaları ile ücretliler ve tarım ke-

simine düşecektir. Ayrıca, kamunun personel dışı cari harcamalarında başlattığı yoğun tasarruf tedbirleri de daralmanın gerçekleşmesinde etkili olacaktır.

Hane halklarının son yıllarda artan borçluluğu, daralmanın bir başka kaynağıdır. Faiz ve kur artışları borçlu kesimlerin harcama eğilimini önemli ölçüde azaltacaktır. İstihdamın çoğunu sağlayan hizmet sektörlerinde önemli daralma görülecektir. Daralma ve faiz artışı sonucunda borç ödeme kapasitesi sınırlanacağından yaygın iflaslar yaşanması söz konusu olabilecektir. Borçların geri dönmemesi ise özel olarak bankalar ve genel olarak da finans sektörü açısından, dış borç konusundan bağımsız olarak, daha ağır sorunları beraberinde getirecektir. Önümüzdeki dönemlerde Merkez Bankası'nın nihai mukriz olma özelliğinin anlam ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. □

Doç. Dr. Nazım Ekinci:

ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi'nde ders vermektedir.

T.C. Merkez Bankası danışmanıdır.

(1) Basına yansıdığı kadarıyla Başbakan'ın son ABD ziyaretinde Türkiye'nin yükselen İslam köktencililiği ile Batı arasında hem coğrafi hem de ideolojik tampon olduğu, dolayısıyla da desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu da değişen koşulların bir tezahürü olarak Türkiye'ye yeni bir rol biçme çabasının bir ifadesi olsa gerekir.

(2) Bu mekanizmalara, kanımızca isabetsiz bir deyim olan, "rant ekonomisi" de denilmektedir.

(3) Türkiye'de 1960'lı yıllardan sonra geri bir tarım ekonomisinden, azımsanamayacak bir sanayii alt yapısıyla birlikte nispeten modern bir tarım yapısına dönüşümün gerçekleşmesinde, bu mekanizmaların büyük rol oynadığı da ayrı bir gerçektir. Bugün sistemin reform yapılacak bir olgunluğa erişmesi de böyle mümkün olmuştur.

(4) Burada "nominal nirengi" deyimini İngilizce "nominal anchor" karşılığında kullanıyoruz.

(5) Böyle bir duruma en çok verilen örnek 1980'li yıllarda Japonya'da yaşanan gayrimenkul spekülasyonudur.

(6) Net dış transfer anapara ve faiz ödemeleri ile yeni borç ve faiz gelirleri farkına eşittir.

(7) Bu miktarı aşan bir kayma gerekmesi durumunda anlamlı öngörüler yapmak zordur.

(8) Türkiye'nin son zamanlarda yoğunlaşan Irak'a yönelik ambargonun kaldırılması, ya da en azından petrol boru hattındaki petrolün kullanılması girişimleri de bu çerçevede, yani daralmanın etkilerini azaltmaya yönelik olarak gelişen girişimler olarak algılanmalıdır.

Arçelik

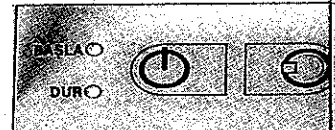
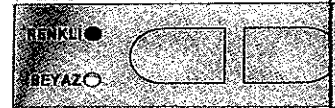
**Amaç gelişmeyi sürdürmek,
mükemmele ulaşmak,
her zaman ileride olmak!**

Teknoloji artık Arçelik'le yarışacak!

**Yüzde yüz
Arçelik
teknolojisinden
yepyeni
bir gelişme.
Arçelik 5500 E,
bütünüyle
Arçelik'te
sizin için
üretildi.
Elektronik Kontrollü,
Full Automatic.
Birkaç tuşa
dokunmakla
devreye giren,
Arçelik 5500 E,
Arçelik üstünlüğünü
teknolojiye bir
kere daha onaylattı.
Bu gelişmeyle
mutlaka tanışın!**

Kog

ARÇELİK 5500 E

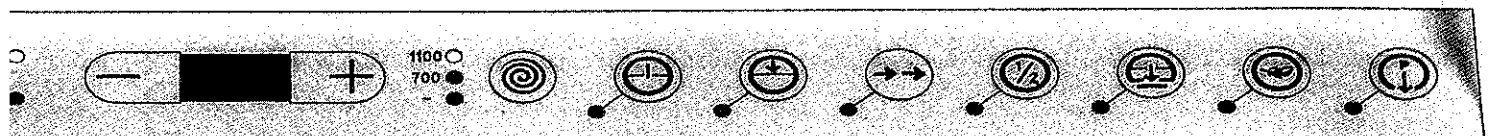
Arçelik 5500 E

Arçelik FullAutomatic 5500 E

Birkaç tuşa dokunduğunuz anda:

- 100 programdan istediğiniz program devreye girer.
- Özel sistemiyle nazik çamaşırları özel olarak korur. (Örneğin yünüleri, en fazla 40 derece sıcak suyla yıkar.)
- Dengesiz yükte gereken denetimi kendisi yapar. Ne kendisini yıpratır, ne çamaşırları.
- Suyu, elektriği, hesaplı kullanır.
- İsterseniz, çamaşırlarınızı önce deterjanlı suya bastırır.
- Siz çamaşırları boşaltıncaya kadar buruşturmadan bekletir.
- En uygun programda, çamaşırı koruyarak tam sıkar.

Letarjizm + Popülizm= Göz göre göre 5 Nisan

Hurşit Güneş

Türkiye 24 Ocak kararlarına istemeden gelmişti. Bugün karşı karşıya olduğumuz krizi aşmak için alınan kararlar da istenmeyerek alınmıştır. Ancak, ekonominin bugün içinde bulunduğu duruma bile bile ve göz göre göre gelinmiştir. Belki 1974 petrol krizinden sonra bazı önemli dengeleme kararları da gecikmişti ama o zamanki kriz bugünkünden farklı olarak dışarda başlayıp Türkiye'yi etkilemişti. Hükümetlerin kendi iradeleri içinde sorunlarla karşılaştıklarında sorumluluklarını zamanında yerine getirmemeleri bugün olduğu gibi neredeyse demokrasiyi de tıkayacak durumlara getiriyor. Kısaca bu noktaya nasıl gelindi?

Kamu açıkları ve iç dengesizlik:

Türk ekonomisi 1968'den bu yana önemli bir kamu maliyesi dengesizliğini yaşamaktadır. Elbette bu sorun daha önceler de yaşanmaktaydı, ama bu tarih itibariyle boyutları aşırı ölçülere varmıştır. Bu dengesizliğin bir genel iç denge sorununa dönüşmesi ise hemen hemen olmamış, kendini 1990 ve 1991 yıllarında göstermeye başlamıştır.

1990 yılında Körfez krizi çıktığında Türkiye bir parasal program aracılığı ile enflasyonu indirme uygulamasındaydı. 1965 yılından itibaren yüksek reel faiz politikası ile kısa vadeli sermaye girişleri artmış, Merkez Bankası da döviz rezervlerindeki bu artışı kullanarak para arzını kontrol etmeyi, öte yandan da döviz kurunu reel

olarak değerli hale getirip maliyetleri ve genel talebi düşük tutmaya çalışmıştı. Hükümet de, KİT fiyat artışlarını yavaşlatarak bunu desteklemeye çalışıyordu. Ancak, aynı yıl Körfez krizi çıkınca bu politika tümüyle iflas etti. Buna rağmen, hatalı politikalara yeni yanlışlar eklendi. Seçimlerin yaklaşması nedeniyle kamu kesiminde birdenbire ve çok yüksek ücret artışlarına izin verildi ve yüksek destekleme fiyatları Merkez Bankası kaynaklarından finanse edildi. Bu da ekonominin belkemiğini yerinden kaydırıldı.

1988 yılından itibaren faizler yükselince, gerek KİT'ler, gerekse Hazine bu yüksek faiz düzeyleriyle borçlanmaya itildiler. Bu ise, kamu borçlanma gereksinimini alabildiğine artırdı ve zaman zaman ödenemez boyutlara getirdi. Faiz yükümlülükleri ve aşırı ücret artışları, ikaz edilmesine rağmen, siyasal nedenlerle yapıldı ve belki de seçim sonuçlarında iktidar değişikliği tahmin edildiği için bu yük devredildi.

1991 yılında Koalisyon Hükümeti kurulduğunda ekonomide (1974'de petrol krizi çıktığı zamanki gibi) dış denge güçlü (yani döviz rezervleri bol), ancak iç denge alabildiğine zayıf görünüyordu. Cari işlemler dengesinde 258 milyon \$ bir fazlalık (hibeli) olmasına rağmen, iç denge bakımından kamu maliyesine bakıldığında giderek büyüyen bir kamu kesimi borçlanma gereksinimi gözüküyordu.

Tabloda kamu açıklarının kaynakları gösterilmiştir;

(trilyon TL)	1991	1992	1993
KİT'ler	-19.9	-36.3	-47.4
Bütçe	-33.5	-47.4	-122.0
Yerel Yönetimler	-2.9	-8.5	-11.8
Sos. Gv. Kuruml.	-0.9	-2.6	-16.0
Fonlar	-5.9	-13.9	-9.5

Dikkat edilirse, en büyük gelişme bütçe açıklarındadır. KİT'lerdeki açıklar, yatırımları frenlediği için görece olarak yavaş bir gelişme içinde, hatta reel olarak daralma içinde olmuştur. Yerel yönetimlerdeki açıklar ise, 1992 yılında neredeyse nominal rakamlarla üçe katlanmış, ancak 1993 yılında reel olarak daralmıştır. Asıl ikinci büyük delik SSK ve Bağkur gibi sosyal güvenlik kurumlarında olmuştur. Bu kesimde açıklar iki yılda 18 kat artmıştır.

Hükümet, gerek 1992 yılında, gerekse 1993 yılında dış dengedeki güçlü görünen yapıya güvenerek kredibilitesini kullanmış ve dış borçlanmayı sürdürmüştür. Koalisyon kurulduğunda, dış borç yükü 50,5 milyar dolar, döviz rezervleri ise yeterli bir düzeydeydi. Oysa, Hazine'nin dış borç stoku bugün 70 milyar dolara yakın bir düzeye gelmiştir. Bütün bunlara rağmen, o tarihlerde Hazine bir norm dış borçlanma hedefinin belirlenmesi gereğini, aksi takdirde ülke ekonomisinin ödeyemeyeceği düzeydeki bir dış borç yüküyle karşılaşılabilineceğini kaygısını sürekli olarak belirtmişti.

Yine o tarihlerde, kamu açıklarının kapatılmasının acil bir vergi reformu ile gerçekleştirilmesi tezi Koalisyon'un sosyal demokrat kanadı tarafından telafuz edildi ama bu ses cılız kaldı. Hazırlanan bir vergi tasarısı, 1992 Bütçesi ile yürürlüğe girmedi ve 1993'e sarktı. Ne yazık ki, 1992 yılı içinde hazırlanan Vergi yasa tasarısı da devrin Başbakanı tarafından, Meclis'e sevk edilmesine rağmen, Bütçe ve Plan Komisyonunda takıldı. Dolayısıyla, kamu açıklarının finansmanı için en sağlam yol olan vergilerin kullanılması seçeneği ortadan kalkmıştı. 1992 yılı bütçesinin arifesinde toplanan Yüksek Planlama Kurulunda iç borç konsolidasyonu da sosyal demokrat kanadın bazı üyeleri tarafından dile getirilmişti. Ancak, bu önemsenmedi ve daha sonraları Tahkim Yasası ile kısa vadedeki iç borcun

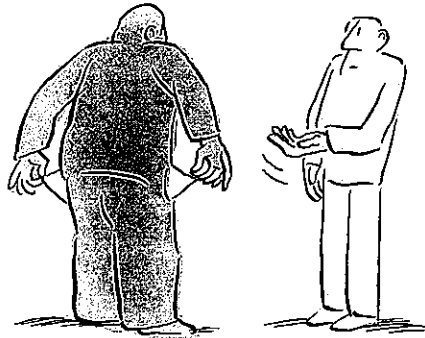
finansmanı sorunu aşıldı.

İç Dengesizliğin Dış Dengeye Yansıması:

Kamunun bu açıklarının ciddi bir vergi reformu açığıyla kapatılması gerçekleşmeyince, kala kala iç veya dış borçlanma ile para arzını doğrudan etkileyen Merkez Bankası'nın Hazineye olan kısa vadeli avansları kalıyordu. 1991 yılında 13.6 trilyon TL olan kısa vadeli avanslar, 1992 yılında neredeyse üçe katlanarak yaklaşık 31 trilyon TL'ye, 1993 yılında da yeniden ikiye katlanarak 80 trilyon TL'ye çıktı. Diğer yandan da, Cumhuriyet tarihinin en korkunç iç borçlanma süreci yaşandı. İç borç stoku 1990 yılı sonunda 57.2 trilyon TL iken, 1991 yılında 93.5 trilyon TL'ye, 1992 yılında 193 trilyon'a, 1993 yılında ise tahminen 340 trilyon TL'ye çıkmıştır. Açıkçası, 1991-1993 döneminde kamu maliyesinin gerektirdiği dengeleme önlemleri başlatılmadığı gibi, (özellikle 1993 yılı itibarıyla), ciddi bir kötüye gidiş de başlamıştır.

Kamu maliyesindeki çarpık yapı elbette kısa bir süre içinde mali piyasalara yansıdı. Bir yandan, emisyonunun ve dar anlamdaki para arzının aşırı ölçülerde artması sonucu TL tasarruflarının cazibesi düşmüş ve döviz tevdiat hesaplarına ciddi kaymalar başlamıştır. Öte yandan, kamu açıklarının bir kısmının da iç borçlanma ile kapatılması sonucu, yurtiçi TL tasarruflarına göre, büyüyen bir kamu kağıtları stokları oluşmuştur.

Yukarıda da görüldüğü gibi döviz mevduatları, TL mevduatlara yeğlendiği gibi, piyasadaki Hazine bonosu ve tahvil stoku çok büyümüştür. Öte yandan, dövize olduğu kadar kamu kağıtlarına talebin canlı olması da mali piyasalarda ciddi sıkışıklıklara yol açmıştır. Sürekli artan kamu kağıtları stoku faiz düzeyi de düşük bir düzeyde tutulmaya çalışılınca, TL'ye talep düşmüş, yani değer kaybetmiş, bunun üzerine döviz talebi artarak Döviz Tevdiat Hesapları TL tasarruf mevduatlarını ikame etmeye başlamıştır. Bir süre bu süreç Borsa'da canlılık da sağlamıştır. Ancak, ekonomide krizin çıkmasının yetkililer tarafından teyit edilmesi ile hisse senetlerine olan talep ➤

Aşağıdaki tabloda bu ilişki gösterilmektedir.

	1992/1	1992/2	1992/3	1992/4	1993/1	1993/2	1993/3	1994/4
TL Hes/DTH	1.05	0.90	0.81	0.91	0.92	0.96	0.95	0.41
KMKS/TL Hes	0.79	0.85	1.03	1.23	1.51	1.58	1.91	2.54

de düşmüştür. Böylesi bir konjonktür Borsa'yı sürekli canlı tutamazdı, çünkü IMKB risklerin fazla olduğu, tasarruf sahiplerinin değil, büyük oyuncuların bulunduğu spekülasyon bir piyasadır.

1993 yılı itibarıyla iç dengedeki kötüleşme kendisini dış dengede de göstermeye başladı. 1991 yılı içindeki cari fazlalık açığa dönüşerek, 1992 yılında 942 milyon dolara, 1993 yılında da 6.4 milyar dolar düzeyine çıktı. Cari açığın bir başka göstergesi de döviz rezervlerindeki erime oldu. Reel olarak TL'nin döviz karşısında değer kazanması sonucu doğan cari açık, rezerv arzı ile karşıla-

görüyoruz. 1993 yılında ise, yüzde 6.8'lik büyümeye tüketimin katkısı yüzde 10.6 yatırımların katkısı da yüzde 2.3 olmuştur. Dış açık ise büyümüş ve yüzde 6.1'e çıkmıştır. Bu rakamlar göstermektedir ki, her iki yıl da büyüme hızı yatırımlaraki gelişmeden değil, tüketim harcamalarındaki aşırı genişlemeyi kaynaklanmıştır ve bu da ciddi bir dış açık sorunu yaratmıştır.

Kısacası, dış dengedeki güçlü görünen yapı, özellikle uluslararası rezervlerdeki yeterlilik, Hükümeti daha fazla bir dış borçlanma yapılabileceği konusunda cesaretlendirmiştir. Sağlam bir iç kaynağa başvurma düşünülmemi-

1991-93 döneminde uygulanan politikalara letarjik popülizm egemen olmuştur. Yani gerekli önemli kararları ve uygulamaları gerçekleştirecek gücü olmayan bir yapı söz konusudur.

nınca, bu rezervlerde ciddi erimelere yol açtı.

1990 yılından bu yana döviz kuru, tüketimden kaynaklanan enflasyon sonucu, ithalata olan talep artışını engellemekte ve gereken dengelemeyi yapamamaktadır. Ancak, kurdaki bu gelişme de maliyetleri aşağıya çekerek iç denge üzerinde baskıyı azaltan bir rol oynamıştır. Yurtiçi fiyat düzeyi de düşük kaldığından iç talep ve iç tüketim canlı geçmekte, gerek imalat gerekse büyüme hızları yüksek gerçekleşmektedir. Döviz kurunun bu dengelemeyi yapmadığı dönemlerde dış dengelerdeki bozulma ancak hızlı bir dış borçlanma ile telafi edilebilir. Bu da yapılmıştır. Ama alınan borç, ödenen borcun altına düştüğünde mutlaka bir döviz krizi çıkar, çünkü ülke ekonomisi bir çeşit açık pozisyona girmiş demektir. Bugün içinde bulunduğumuz ortam da böyle bir durumu göstermektedir.

1992 yılına baktığımızda, yüzde 5.9'luk büyüme hızının yüzde 6.7'sinin tüketimden ve yüzde 1.4'ünün yatırımlardan, yüzde 2.2'sinin de dış açık ile sağlandığını

ğ i için dış borçlanma hızlandırılmış ve bu süreç dış dengeyi bir hayli sarsmıştır.

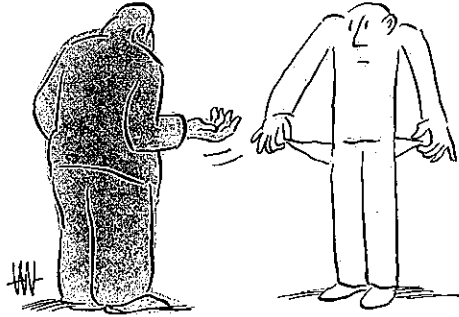
İkincisi, kamu açıklarından doğan iç talepteki aşırı büyüme ithalat patlamasına yol açarak cari işlemler dengesi üzerinde de olumsuz bir rol oynamıştır.

Üçüncüsü ise, iç borçlanmada faiz düzeyinin yükselmemesi için uygulanan müdahalelerdir. Bu tutum, belki iç borçlanmanın kartopu gibi büyümesini engellemekle birlikte, yurtdışından gelebilecek kısa vadeli portföy girişlerini yavaşlatmıştır.

İç tüketimdeki hızlı büyümeyle beraber yatırımlardaki gelişme de aynı dönemde olumlu bir gidiş içinde olmuştur. 1991 yılında özel sektörde sabit sermaye yatırımları yüzde 3 oranında gerilerken, son iki yılda bu yatırımlar ortalama yüzde 7.8 oranında artmıştır. Öte yandan, kamu sektöründeki mali dengesizlik ve enflasyonu önleme çabaları, 1990 yılından itibaren kamu sabit sermaye yatırımlarının reel değerlerinde açık bir biçimde gözlenmesidir. 1990 yılında yüzde 6.2 büyüyen kamu sabit ser-

maye yatırımları, 1991'de yüzde 4.5, 1992'de yüzde 1.8 büyümüş ve nihayet 1993 yılında yüzde 2.5 küçülmüştür. Hükümetler, bütçe açığını memur maaşlarında bir indirim yaparak düzeltmeyeceğini bildiğinden, yatırımlar (özellikle KİT) üzerinde kısıntı yapmayı yeğlemişler ve büyümeyi de özel sektör yatırımlarına ve iç talebin canlı tutulmasına bağlamışlardır. Bu politika değişimi, kamu sektörünün ekonomik dengeler üzerinden kısmen çekilmesini sağlamış ama özel sektörü de dengeleri sağlamakta kaderiyle başbaşa bırakmıştır. Nitekim, 1987-1990 yılları arası özel sektör sabit sermaye yatırımları artış hızı ortalama olarak yılda % 13.6 iken, son dönemde ortalama olarak % 4.2'ye düşmüştür. Bu rakamlardan çıkan sonuç, uzun dönemli bakıldığında gerek kamu, gerekse özel sektör yatırımlarında ciddi düşüşler olduğudur. Ancak, kısa vadeli bakıldığında özel sektördeki düşüşler de talebin canlı olması nedeniyle daha yavaş bir iniş olduğu (büyüme trendinin yavaşlaması) ve geçici de olsa hala kısmi bir canlılık içinde bulunulduğu gözlenmektedir.

İç tüketimin nasıl geliştiğini burada belirtmeyeceğiz, ancak tasarruf oranlarındaki gelişmeden söz etmekte yarar var. 1992 yılında GSMH'nin yüzde 1.3'ü kadar bir kamu tasarrufu daralması yaşanmıştır. Bu oran 1993 yılında üçe katlanarak GSMH'nin yüzde 3.7'sine ulaşmıştır. Özel sektörde ise bu olgu yaşanmamıştır. Aksine finans piyasalarındaki olumlu gelişmeler tasarruflarının finansal yatırıma dönüşmesini sağlamış, sabit sermaye yatırımlarında tasarruflara oranla, yukarıda da belirtildiği gibi, bir bir yetersizlik gözlenmiştir. İç talepte son yıllarda çok önemli bir canlılık yaşandığını belirttik. Bu da ithalatı bir hayli artırmıştır. Bazı ekonomi uzmanları bunun sonucu ortaya çıkan cari işlemlerdeki açığı döviz kurundaki yetersiz aşınmaya bağlamaktalar. Bu açıklama doğru olmakla beraber yetersizdir. Gerçekten de döviz kurundaki reel değerlendirme 1988-1990 döneminde gerçekleşmiştir. Ancak, son yıllarda döviz kuru fiyat endekslerine yakın bir düzeyde (TEFE'nin üstünde, TÜFE'nin ise birkaç puan altında), gelişme göstermiştir.

Cari açığın yükseldiği bir dönemde reel döviz kurunun görece olarak yüksek olmasının nedeni artan dış borçlanma nedeniyle döviz arzının ve rezervlerin bol olmasıdır.

1991-1993 dönemine bakarsak, iki önemli fırsatın kaçırıldığını görürüz. Birincisi, iyi planlanmış bir kısa vadeli kamu yatırımları stratejisi ile büyüme hızı düzenlenememiştir. İkincisi de, bir vergi reformu ile kamu maliyesinin dengelenebilme fırsatı kaçırılmıştır. Uygulanan politikalar adeta konjonktörün elverdiği, belli kesimlerin kısa vadeli refahı artışını azamileştiren ve daha sonra bir genel seçime gidecek bir iktidarın icraatına benzemektedir. Yani populizm egemendir. Ama bu letarjik bir populizm, yani gerekli önemli kararları ve uygulamaları gerçekleştirmeye mecali olmayan bir yapıdır.

Makroekonomi yönetimini doğrudan elinde bulunduran Koalisyon'un DYP kanadı adeta kısa vadeli bir icraattan sonra Hükümetten ayrılıp bir erken seçime gitme eğiliminde olduğu izlenimini vermiştir. Aksi takdirde yönetim anlayışına 'iradi bir letarjizm egemen olmuştur' denilmesi gerekir. Kaldı ki, yüksek büyüme hızlarını, üretim artışlarını ve yüksek kapasitede kullanım oranlarını anlatan basın toplantı ve açıklamaları hep koalisyonu kısa vadeli gören ve populizme dayalı bu letarjik politikaların parçasıdır.

Krize Yaklaşma;

1992 ve 1993 yılları kamu finansman açığının Merkez Bankası kaynaklarıyla mı (ki bu enflasyonu azdıracaktı), yoksa iç borçlanma ile karşılanacağı konusunda kanunsuz ve karmaşık bir uygulama ile sürdü gitti. Daha doğrusu, hem düşük faiz oranlarıyla iç borçlanma denendi, hem de paranın dövize kaymaması için döviz kuru reel olarak yüksek tutuldu. (Başbakan dövizin kazançlı bir yatırım aracı olmayacağını sürekli belirtti). Aslında, 1994 Ocak'ında meydana gelen kriz ekonomideki bazı makro değişkenlerin esnekliğinin getirdiği bağımsızlık ve dengeleme etkisiyle ertelenmişti. (Aralık sonundaki Başbakan ve Başbakan Yardımcısı'nın bütçe konuşmalarını anımsayınız; ekonominin hızlı büyümesiyle nasıl övü-

nüyorlardı! Yani popülizmin sağladığı, tüketimden kaynaklanan büyüme iki ay önce ne denli revaçtaydı.) Reel ekonomide, tüketimin sürekli üretim düzeyinin üstünde olması, kamu maliyesi açıklarına, yani iç dengesizliğe, o da bir süre sonra dış dengeye yansıyor. İstiap hadleri aşılmıştı ve bankalar açık pozisyonlarını Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin düştüğü bir dönemde gerçekleştirmişti (aslında bu sürekli yapıyordu da, rezerv eridiğinde spekülasyon amaçlı yapıldı), döviz kuru dış dengeyi sağlayacak düzeyde de üstüne fırladı.

Ocak ayının başında karşılaşılan döviz krizi, kuşkusuz bankaların Merkez Bankası'ndaki rezerv erimesinin farkında oldukları bir anda kendi açık pozisyonlarını kapatma amacıyla dövizde hücum edince, ortaya çıktı. Merkez Bankası'nın sürekli müdahaleleri ilkönceleri sonuç vermese dahi, daha sonra kısmen de olsa olumlu sonuçlar verdi.

Aşağıdaki Merkez Bankası'nın kriz dönemindeki analitik bilançosunda gelişmeleri özetlenmiştir;

Aktifler (%değiş)	1-26 Ocak	28 Ocak-25 Şubat	26 Şubat-31 Mart
Dış Varlıklar	-11.0	-13.9	-19.0
Kamuya Nakit Kredi	24.9	31.1	16.7
Değerleme Hesabı	20.4	-39.2	51.1
Pasifler (%değiş)			
Dış Yüküml.	3.3	1.3	3.6
MB Parası	2.4	8.3	-14.2
Açık Piy. İşleml. Borç.	34.2	17.5	-206.7

Bu tabloda MB'nin gerek iç, gerekse dış varlıklarını zorlayarak kriz döneminde piyasalara müdahale etmeye çalıştığını gözliyoruz. Merkez Bankası nakit işlemlerinde çok ciddi azaltmalara gitmiş ve iç varlıklarında ciddi satışlar yaparak fazla parayı emmek için uğraş vermiştir. Gerek MB bilançosunun aktifi, gerekse pasifi incelendiğinde, krizin ilk çıktığı dönemde hem açık piyasa işlemleriyle, hem de döviz arzının artırılmasıyla para arzındaki fazlalık emilmeye çalışılmıştır. Yukarıdaki tabloda dış varlıklar döviz cinsinden ele alınmıştır. Dikkat edilirse, MB döviz varlıklarında sürekli azalma olurken, yükümlülüklerde de az dahi olsa bir artış olmuştur. TL olarak ifade edilen açık piyasa işlemleri piyasadan önemli ölçülerde para çekerken, Hazine MB'ndan nakit kullanımını sürdürmüştür.

Kuşkusuz, döviz krizi ekonomide frenlerin patlama-

sıydı. Hazine'nin faizleri yükseltmeye dayalı ilk müdahaleleri geçici olarak bir olumlu sonuç verdi. Ama piyasalar Merkez Bankası'nın pozisyonlarının zayıf olduğunu kavramış ve ekonomideki dengesizlik apaçık ortaya çıkmıştı. Bu koşullarda (son derece yanlış bir biçimde) KİT fiyatlarına kısıtlama getirilerek yerel seçimlere gidildi.

1994 yerel seçimlerinde DYP birinci parti olarak çıkmış ve kamuoyuna kendisini başarılı olarak lanse etmiştir. Fakat, bir genel seçim olduğu takdirde TBMM'ndeki sandalye sayısının 1991 Genel seçimlerin elverdiğinden daha az olacağını anladığından, bu kez daha uzun vadeli bir politika demetini yürürlüğe koymayı kararlaştırmıştır. Artık ekonomide sadece bir iç denge sorunu, hatta bir dış denge sorunu yok. Kısa bir süre içinde dış borçların veya ithalat bedellerinin ödenmesinde gerekli dövizin bulunmasında sorunların yaşanacağını görünüyor. MB rezervlerindeki erime trendi bunu gösteriyor. Öte yandan, içerde kapatılamayan bütçenin birincil açığı artık temel bir mali reform yapılmadan iç dengenin yeniden kurulamayacağını sergiliyor.

Kamu maliyesindeki açığın önce iç, daha sonra da dış denge üzerinde yarattığı hasar artık kriz noktasına ulaştı. Oysa birkaç yıldır politikacılar krizi o denli uzak bir olasılık olarak gördüler. (Hatta hala bile varlığını reddedenler var). Ama daha vahim olanı krizle mücadele ederken döviz kuru ve faiz düzeyi üzerindeki müdahalelerdir. Döviz kuru üzerindeki müdahaleler hem sonuç vermemiştir, hem de rezervlerin erimesine yol açmıştır. Faiz üzerindeki müdahaleler ise, düşük tutulmaya çalışıldığı dönemde döviz aşırı bir talep yaratmış, daha sonra yükselmesine izin verildiği son dönemde ise reel kesime yansiyarak ekonomik durgunluğa katkıda bulunmuştur.

Ne yazık ki, politikacıların üç-dört yıldır içinde bulundukları letarjizm ve uyguladıkları popülist politikalar sonucunda kendilerinin inadı olarak bozdukları ekonomik dengeler şimdi ancak belli toplumsal kesimlerin feragatleriyle telafi edilebilecek. □

Doç.Dr.Hurşit Güneş:
Marmara Üniversitesi Öğretim üyesidir.

Yeşil bir yaşam tarzı...

**Açılış
Haziran
1994**

KLASSİS GOLF & COUNTRY CLUB

18 delikli championship golf course, 9 delikli academic golf course, driving range, putting green, binicilik, tenis, açık/kapalı yüzme havuzu, profesyonel futbol, mini futbol, basketbol, voleybol, okçuluk, dağ bisikleti, jogging, masa tenisi, bilardo, balık tutma, hamak, aletli jimnastik salonu, aerobik, sauna/buhar banyosu, jakuzi, solaryum, masaj, kart oyunları, çocuk odası, çocuk parkı, kütüphane, toplantı odası, sinevizyon odası, özel golf oturma odası, fine-dining restaurant, cafe-brasserie, barlar, pro-shop, yarıyol dinlenme evi, apart villalar, helikopter parkı

Daha geniş bilgi ve üyelik koşulları için, lütfen 275 09 75'i arayınız.

Boyutları değil, güçlü büyük devlet..

Erkut Yucaoğlu

Tarih boyunca ülkelerin yükselme, duraklama ve düşüşlerini, bir başka deyimle güçlülük endekslerini çok boyutlu grafiklerle görebilseydik, herhalde son yüz yılda giderek netleşen bazı trendler yakalardık. 20. asırda güçlenen veya güçlülüğünü muhafaza eden devletlerin, her türlü dış etkenlere, coğrafi konum ve siyasi kampaşmalara rağmen, aşağıdaki ortak özellikleri ile bu gelişme trendini istikrar içinde yürüttüklerini söyleyebiliriz:

1. Demokrasi ve hukuk düzeni müesseseseleşmiş,
2. Giderlerinden fazla kaynak yaratan,
3. Organizasyon ve koordinasyon kabiliyetleri ile regulasyon kültürleri yüksek (liberal yapı)
4. Endüstrisini teknoloji yaratmaya ve dünya piyasalarından pay almaya sürekli teşvik eden,
5. İnsanlarına eğitim yolu ile sürekli yatırım yapan...

Bütün dünya ülkeleri bu 5 ölçüde değerlendirildiğinde Amerikalılar'da ABD'nin, Avrupalılar'da Almanya, İngiltere ve Fransa'nın, Uzakdoğu'da Japonya'nın global ekonominin odak noktaları olmasına şaşırılmamak gerekiyor.

Aynı şekilde bu 5 ölçünün ilk üçünde başarı sağlayan Sovyetler Birliği'nin bütün gücüne rağmen yarış bırakmak zorunda kaldığını çok yakınlarda gördük. Asya kaplanlarına gelince, bu ülkelerin birinci kritere göre düzgün not almaları mümkün değilse de, diğer hususlarda gerekeni yaptıklarını söylemek lazım.

Bu özelliklerin hangisi devletimizde var? Son 50 yılda demokrasi ve hukuk düzeninin tesisi konusunda liberal

yapılanmada ve eğitim konularında bazı adımlar atılmış bulunuyor. Ancak, iki konu hala önemini koruyor ve kaygı yaratıyor;

- Devlet ne zaman giderlerinden çok kaynak yaratabilecektir? Hesapsız bu gidiş nasıl önlenecektir?

- Yukarıdaki sorunu halledilse bile, devlet, artırdığı kaynakların bir kısmı ile, Türk firmalarının teknoloji yaratarak/adapte ederek dünya piyasalarında söz sahibi olmalarını nasıl teşvik etmeli?

Ashnda Türkiye, yukarıda sayılan 5 kriterin hiçbirinde elle tutulur bir yerde değil. Ancak, 21. yüzyıla hazırlanmak açısından yine de bir başlangıç teması seçmek gerekiyor. Bu tema "ÜLKENİN GÜÇLENMESİ İÇİN DEVLETİN KÜÇÜLMESİ" sözü ile özetlenebilir. Yani devletin ve ülkenin güçlenmesi için ilk önce devletin yapısal ve sayısal hantallığından kurtulması gerekiyor. Bugüne kadar devletin küçülmesi, yalnızca KİT'lerin özelleştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi çerçevesi içinde birçok araştırma raporu veya açık oturum ile işlenmiş bulunuyor.

Devletin eğitim konusunda sayısal küçülmeye ve kalite yükseltmeye gitmesi gerekiyor. Buna karşılık, eğitimde devlet harcamalarını azaltmak Türkiye'nin dünya ülkeleri yarışında daha da geri kalmasına neden olacaktır. Ancak, iyi bir planlama ve temel eğitim harcamaları dışında özel sektöre de görev verilmesi bu sorunu çözecektir. Gördüğümüz gibi devleti küçültmek zor iş! Biz yine de yola devam edelim.

Sağlık Harcamaları

Devletin yeterli kaynak ayıramadığı ve hizmet kalitesi çok düşük standartlarda işletmecilik yaptığı bir alan da sağlık. Bu konuda ana problem sosyal güvenlik ve sigorta sistemlerindeki aksaklık; hastaların teşhis ve tedavi birimlerine sevk sisteminin sıkışıklığı ve sağlık hizmetleri ile ilgili fiyat/maliyet çarpıklığı bir türlü giderilemiyor.

Nüfusun çoğunluğu bir sosyal güvenlik şemsiyesi ve sağlık sigortasına kavuşamamış durumda; hizmetlerde bölgesel arz-talep dengesi bozuk.

Bu sektörde süratle özelleştirilecek ve rasyonelleştirilecek yapılar var. Öncelikle çalışanların özel sağlık sigortası kapsamına alınmasını devlet teşvik etmeli, arkasından birçok sağlık biriminin özelleştirilmesi ve/veya yerel idarelerin topladığı vergilerle yönetilmesi gündeme gelmeli.

Hizmet kalitesinin artırılması için hastahanelerin profesyonel kadrolarca yönetilmesi, çok sayıda ve çeşitte sağlık teknisyeni ve hastabakıcı yetiştirilmesi, sağlık harcamalarının mümkün olan en yüksek düzeyde hastalarca karşılanması gerekmektedir.

Devlet, sağlık harcamalarını artırmadan ülkede çok daha verimli çalışan bir sağlık sektörü yaratabilecektir. Bu sanıldığı kadar zor bir iş değildir, alınacak bir kaç önlemlerle çözülebilir. Örneğin;

- Özel sağlık sigortasını teşvik edilmeli,
- Büyük şehirlerde önemli çapta özelleştirmeye gidilmeli,
- Sağlık birimlerinin ihtiyacı olan teknisyen ve yardımcı kadroların yetiştirilmesi önemle ele alınmalıdır. Planlı bir uygulama ile bu konuda devleti küçültmek hizmetin yaygınlığını ve kalitesini artırmak mümkün olacaktır.

Savunma ve İç Güvenlik Harcamaları

Türkiye'nin jeopolitik durumu ve içinde bulunduğu koşullar savunma ve güvenlik harcamalarının azaltılmasını bugün için imkânsız kılıyor. Fakat önümüzdeki 10 yılda Silahlı Kuvvetlerin ve Güvenlik güçlerinin önemli bir modernizasyon hamlesi ile sayısal küçülmelere yönelmesi zaten hedef alınmış bulunuyor. Küçülmüş, etkinliği artmış bir ordunun yanında ihracata yönelebilen bir savunma sanayii ile birlikte ele alınacak bu modernizasyon programında, özel sektörün giderek ağırlık alması ve kontrollü bir özelleştirmenin yürütülmesi teşvik edilmelidir.

Yargı ve Hukuk Sistemi

Bu sektörde kesinlikle küçülme düşünülmemelidir. Aksine devletin hukukun üstünlüğü temeline oturduğu bir demokraside bağımsız mahkemelerin, yargıçların ve diğer hukuk görevlilerinin çağdaştırılacak yaygın bir sistem içerisinde güçlü ve süratli bir hizmet ağı oluşturması gerekmektedir.

Ülkemizde yargı sisteminde özlük haklarının iyileştirilmesine, kaliteli kadroların atırılmasına ve bağımsız çalışmanın teminat altına alındığı bir ortama şiddetle ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin 21. yüzyıla çağdaş bir anayasa, modern bir hukuk düzeni ve parlamentonun işlerliğini sağlayacak bir seçim sistemi ile girmesini toplumun bütün kesimleri arzu etmektedir.

Maliye ve Vergi Teşkilatı

Vergi tahsilatının tabana yayılarak ve bütün kesimlere uygulanarak yürütülmesi devletin güçlenmesi için şarttır. Devlet gelirlerinin artırılması için vergi teşkilatının yurt çapında modern kayıt sistemleri ile donatılması ve gerekiyorsa sayısal büyümeyi hedef alması doğaldır. Ancak vergi tahsilatı artışı ile maliye teşkilatının büyümesi birbirine paralel olmamalıdır. Bu nedenle devletin mali hizmetlerindeki harcamanın oransal olarak küçülmesi esas alınmalıdır.

Ülkemizde merkeziyetçi yapı, devletten hizmet almanın, hizmeti ve kararları verenin ve vergi ödeyerek kaynak sağlayanın birbirine karşı sorumlu olmasını önüyor. Vergi veren hesap soramıyor, devlet de hizmet veren birimlerin kaliteli ve verimli çalışmasını denetleyemiyor. Ana prensip olarak "her iş en iyi nerede yapılabilirse o seviyede yapılsın" ilkesi benimsenirse o zaman devlet hizmetleri ile yerel yönetim hizmet ve yetkileri yeni bir denge altında dağıtılabilir.

Bu kolay bir yönlendirme değil; toplumsal olgunluk, yerel yönetimlere katılım ve ülke insanlarının eğitim düzeyi arttıkça, hizmetlerin yerel yönetime kaydırılması ileri ülkelerde kabul edilen bir prensip.

Hizmetler yerel yönetime kaydırıldıkça devletin harcamaları ve kadroları azalıyor. Buna mukabil yerel yönetimlerin gelirlerini, harcamalarını ve denetimlerini arttırmak gerekiyor. ➤

Yerel Yönetim ve BİT'ler

Her ne kadar yerel yönetimlerin gelir toplama, harcama ve hizmet seviyelerinin artacağı öngörülyorsa da devlet hizmetlerindeki verimsizlik, kalite düşüklüğü ve hesapsızlık süratle kamunun bu birimlerine de sirayet edebiliyor.

Yerel yönetimlerin hizmetleri için vergi toplaması ancak bütçe açığı vermemeleri halinde ve bu hizmetleri halkın ihtiyacına cevap verir düzeyde tutmaları ile mümkündür. Vatandaş hizmet alırsa vergisini de verir.

- Çöp vergisi alınıyorsa, çöpler zamanında toplanır.
- Su parası alınıyorsa, hanelere su verilir.
- Otopark harcı alınıyorsa otopark yapılır.

Bu örnekleri uzun bir liste haline getirmek mümkündür. Yerel yönetimde denetimin iyi yapılması, özellikle su, kanalizasyon, ulaşım ve imar hizmetlerinde süratli ve yeterli hizmetin halka intikalinde "yolsuzluk ve rüşvetin"

konularda büyük, hangilerinde küçük olması gerektiğine ilişkin bir tartışma yapılabilir. Bu tartışmanın sağlıklı olabilmesi için de tabloda yer alan konuların hangilerine ne ölçüde evet/hayır denilebileceğini belirlemek gerekiyor.

Bu yazıda KİT'lerden hiç bahsetmedik. Eğer yukarıdaki tabloya KİT'leri koyarsak her ölçüde kuvvetli bir "evet" demek gerekiyor. Esasen devletin küçülmesinde en büyük yol KİT'lerin özelleştirilmesi ile katedilecektir. Bugünlerde KİT'ler üzerinde yoğun tartışmalar ve çalışmalar olduğu için bu konunun detayına girmeyeceğim.

Yalnız KİT'lerin özelleştirilmesi ve devlet hizmetlerinde genelde kadro ve harcama tasarrufu sağlanmasının bir başka yararından bahsederek sözümü bitirmek istiyorum. Ülkemizde de, ileri dünya ülkelerinde yaşanan "temiz toplum" arayışlarının giderek önem kazanacağı kesindir. Bu nedenle, iş ahlakının (integrity) ön plana alınacağı devletin yatırımlarında ve işletmelerinde rasyonel

Tablo:

	Devlet Küçülmeli mi?		Kalite ve	
	Kadroda	Harcamada	Oransal	Verimlilik
Devlet/Kamu Hizmeti	Küçülme	Küçülme	Küçülme*	Artışı
Eğitim	Evet	Hayır	Evet	Evet
Sağlık	Evet	Evet	Evet	Evet
Sosyal Güvenlik	Evet	Evet	Evet	Evet
Savunma ve İç Güvenlik	Evet	Hayır**	Evet	Evet
Yargı ve Hukuk	Hayır	Hayır	Evet	Evet
Maliyeve Vergi	Hayır	Hayır	Evet	Evet
Yerel Yönetim Hizmetleri	Evet	Hayır	Evet	Evet

* Hizmet boyutu çok artarken, harcamanın biraz artması, harcama/hizmet değeri oranının küçülmesi

** Bugün için hayır, orta vadede evet.

önlenmesi esas olmalıdır.

Yerel yönetimlerin iktisadi teşebbüsler kurması yanlışır. Çünkü su, temizlik, trafik, hava kirliliği ve imar düzensizliğini halledemeyen yerel yönetimlerin televizyon şirketi, pazarlama şirketi, alışveriş mağazaları kurmaya hakkı yoktur, halktan toplanan vergilerle verimsiz işletmeler yaratılması topluma saygısızlıktır. Bu nedenle BİT'lerin Belediye İktisadi Teşebbüsleri) özelleştirilmesinin savurganlığı önleyeceği muhakkaktır.

Yukarıda ana başlıkları ile 7 adet devlet/kamu hizmeti ele alındı ve çağdaş dünyaya entegrasyon için gerekli görülen çeşitli gözlemler sıralandı. Devleti küçültmek zor, ama o kadar da gerekli. Bu nedenle devletin hangi

kararların verilebileceği, "arpalıkların" tasfiye edileceği bir ortama kavuşmak için KİT'lerin ve devlet bankalarının önemli ölçüde özelleştirilmesi gereklidir. Küçülme sonrasında devletin gücünü hem kaynak yaratma/harcama dengesinin iyileşmesi için kullanması sağlanacak hem de devlet gerekli yerlere, gerekli zamanda, yoğun yatırım yaparak kazanacak, denetleme, idari koordinasyon ve regülasyon görevlerini daha iyi yerine getirecektir. □

Dr.Erkut Yücaoglu:
TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesidir.

Yol değişti.

Araçlar değişti.

Teknoloji değişti, lastik değişti.

işte Impetus

Lassa'nın yeni yüksek performans lastiği. Çelik kuşaklı radyal.

LASSA

Değişimi izleyin.

Dolarizasyon kader değil

Murat Üçer *

Para ikamesi veya başka bir deyişle dolarizasyon, ulusal paranın "değerin muhafaza edildiği bir araç", "mu-hasebe birimi" ve "mübadele aracı" şeklinde bilinen temel fonksiyonlarını, başka bir deyişle "para olma vasfı-m" yavaş yavaş başka paralar karşısında yitirmesi olarak tanımlanabilir. Kavramsal olarak, para ikamesiyle dolarizasyon birbirleri yerine sık sık kullanılmakta, bazı iktisatçılara göre para ikamesi dolarizasyonun son aşaması, bazılarına göre dolarizasyon, para ikamesinin Latin Amerika versiyonundan başka bir şey değil. (1)

Gerek teorik, gerek ampirik açılardan, para ikamesi-nin tam olarak ne olduğu, nasıl ölçülmesi gerektiği pek açık değil. Teorik açıdan iktisatçılar halen başlı başına hiç bir değeri olmayan kağıt parçasının neden iktisadi birimler tarafından talep edildiğini tamamen çözemediler. Dolayısıyla, neden bir ekonomide aynı anda iki de-ğişik paranın kabul görebileceği, hiç de öyle sanıldığı gibi kolay anlaşılır bir problem sayılamaz. Ampirik açı-dan ise, para ikamesinin tam bir tanımının gerektirdiği değişkenleri bulmak zor. Çünkü normalde, bir ülkenin banka sistemindeki (kayıd nisbeten bulunan) kısa vadeli döviz hesaplarının yanında, hem dolanımdaki parayı, hem de ülke vatandaşları tarafından ülke dışında tutulan kısa vadeli hesapları para ikamesi tanımının içinde say-mak gerekiyor.

Kavramın, temeli para politikasında yatan pratik bir önemi var. Bilindiği gibi, para politikası açısından, para talebinin istikrarlı olması, başka bir deyişle, gayrisafi milli hasıla, enflasyon, faiz gibi bir takım temel ekono-mik değişkenler vasıtasıyla sistematik bir şekilde açık-

lanması çok önemli. Çünkü para talebinin üstünde sey-reden para arzı dengeyi bozuyor, fiyatlara yansıyor enflasyona yol açıyor. Dolayısıyla para talebinin ne yönde geliştiği, nelerden etkilendiği para politikasını yapanlar ve merkez bankacıları için çok önemli oluyor. Para ika-mesi olayı, zaten hassas olan bu ilişkinin takibini daha da zorlaştırıyor. Çünkü para ikamesinin olduğu ortam-larda, para talebinin esnekliği artıyor, sürekli değişerek istikrarsız bir yapıya bürünüyor. Aynı zamanda, para ikamesi tanımına göre "efektif" anlamdaki paranın tanı-mı genişlediği için, sermaye hareketleri para arzını ani-den etkileyebiliyor ve paranın kontrolünü oldukça güç-leştiriyor.

Konu yeni değil. İçinde sanayileşmiş ülkelerin de bu-lunduğu çeşitli ülkelerde ve özellikle Latin Amerika'da 20-25 yıldır konuşuluyor, tartışılıyor. Sanayileşmiş ül-kelerde, özellikle 1970'ler ve 1980'ler enflasyonla savaşı-ma amacıyla bir takım parasal büyüme hedeflerinin sap-tanıp, para kontrolünün sağlanmaya çalışıldığı dönem-ler. Hedeflerin bir çok defa değişik ülkelerde ard arda kaçırılması sonucu bazı iktisatçılar para ikamesi kavra-mımı (tahminimizce ilk defa) öne sürüp, bu istikrarsızlı-ğın para ikamesinden doğduğunu iddia ettiler. Kabaca olay şöyle açıklandı: İktisadi birimler beklentileri doğ-rultusunda değişik uluslararası yatırım araçlarına kaydı-kça, farklı paralar tutmak zorunda kalıyorlar ve bu, ülke-lerin hedef aldıkları para taleplerini etkiliyordu. Bu tarz-da ortaya çıkan para kontrolü problemi, 1980'lerin ikin-ci yarısında finansal piyasalardaki açılma ve yeniliklerle ve aynı zamanda sermaye hareketlerinin iyiden iyiye

* Bu yazıda yer alan görüşler yazarın kişisel görüşleridir. IMF'ye mal edilemez.

serbestleşmesiyle daha da büyüdü. Para politikasının hedef alması gereken paranın doğru tahmininin ne olduğu, neyi kapsadığı iyice karıştı.

Para ikamesi kavramı aşağı yukarı aynı dönemlerde, gelişmekte olan ülkelerde de kullanılmaya başlandı. Her

ne kadar aralarında bir takım benzerlikler varsa da, bir yerde yapısal farklılıkları yansıtırçasına farklı bir tarzda gelişti. Ve dolarizasyon adı altında, aslında oldukça tipik bir süreci tanımlamak için kullanılır oldu. Bu süreç, 1970'lerde Latin Amerika'da Arjantin, Bolivya, Meksika, Peru ve Uruguay gibi bazı ülkelerin, banka sistemlerinde döviz hesabı açılmasını serbest bırakmalarıyla başladı denebilir. Hatırlanacak olursa, bu dönem Latin Amerika'da dış ödemeler zorluklarının yaşandığı bir dönem. Bu politikayla para otoriteleri iktisadi birimlerin portföy seçimini daha serbestçe yapmasına imkan verirken, aslında zaten olmakta olan bir şeyi

gün ışığına çıkarıyor, bir yandan da arka arkaya devalüasyonlarla, döviz rezervlerinde büyük kayıplar oluşmasını engellemeye çalışıyorlardı.

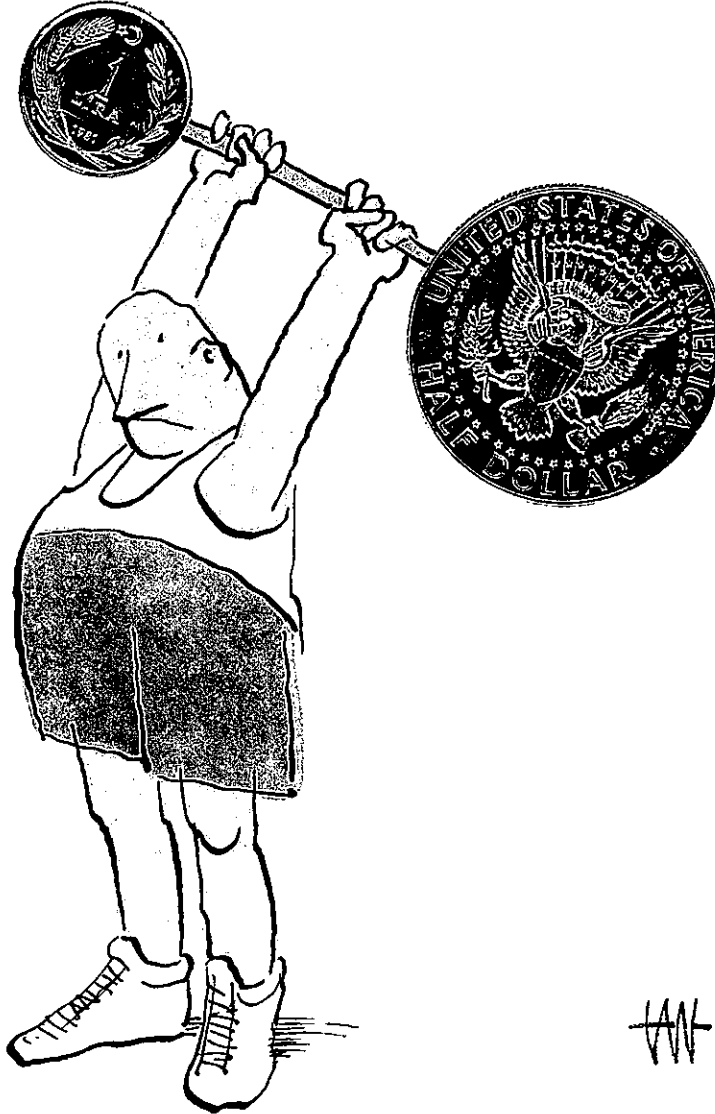
Dolarizasyon ve dolarizasyonun süreciyle ilgili olarak bazı genel gözlemlerde bulunmak mümkün. Bu gözlemler daha çok Latin Amerika tecrübesine dayanmakla beraber, çizilen ana hatlar, bugün dolarizasyon sürecini

yaşamaya başlamış bir çok ülke için geçerli veya geçerli olmakta. Mesela bunların arasında, Mısır, Lübnan, Kenya gibi son derece değişik ekonomik geçmişi olan ülkeleri sayabiliriz. Para ikamesi herşeyden önce asimetrik bir durum. Ülkede iktisadi birimler hem yerli, hem

de yabancı para tutuyorlar (bundan sonra dolar diyelim), ama yabancılar yerli parayı kullanmıyorlar. Bunun sebebi de bu iki paranın arasındaki çok bariz "kalite" farkı. Bu fark, yerli paranın, enflasyonist olmasından kaynaklanıyor. Enflasyonun arkasında da bütçe açıkları var. İlk aşamada dolar yerli parayı, değer koruma fonksiyonu açısından ikame ediyor. Bu tabii herhangi bir paranın en zayıf yönü, hele para istikrarsızsa. Enflasyon devam ettikçe, ev, araba gibi bazı taşınmaz malların fiyatları dolar cinsinden veriliyor. İkinci aşamada, bazı büyük alım/satımlar, özellikle büyük para transferleri dolar cinsinden yapılmaya baş-

lanıyor. Yerli para günlük alışverişteki önemli rolünü koruyor. Ama enflasyon hala yüksekse ve sürekli değişiyorsa, yavaş yavaş, yerli paranın bu son vazifesi de dolar tarafından ikame edilmeye başlıyor.

Büyüyen dolar talebini sürekli olarak, yerli paranın değerini fazla aşındırmadan tatmin edebilmek, ancak ülkenin dolar stokunu artırmasıyla mümkün. Bu çeşitli ►

yollarla olabiliyor. Mesela, yerli paranın reel anlamda değer kaybetmesi (dolayısıyla ekonominin rekabet gücünü artırması) sonucu cari işlemler fazla verebiliyor. Veya ülkenin ekonomik gidişatı dış yatırımcılar tarafından pozitif bulunduğu için veya dışardaki finansal merkezlerde yüksek getirisi olan yatırımların azalması sebebiyle, aniden bir sermaye girişi olabiliyor. Eskiden ülkeden kaçmış sermaye geri gelebiliyor, veya (dış dünyanın tasarrufları) borç alınıyor. Yani bir süre, ekonomi gereken stoku artırmanın yolunu buluyor. Ama iktisadi durumda temelden bir düzelmeye olmadıkça, bu sürekli bir hal alamıyor. Nitekim, bu kaynaklar yavaş yavaş kuruma başlandıkça, ülkeye güven azaldıkça, sermaye girişi duruyor ve merkez bankası, devam eden dolarizasyonu, döviz rezervlerinden karşılamaya çalışıyor. Ve bir noktada "spekülatif atak" denilen hadise meydana geliyor. Dinamiği basit ama maliyetli bir olay bu. İktisadi birimler temelde yüksek ve değişken bir enflasyonun yarattığı belirsizlik ortamından etkilenerek güvenini tamamen kaybedince, devalüasyon beklentisi içinde banka sisteminin döviz stokuna hücum ediyor. O anda artık biliniyor ki, ekonomin genel gidişatı ile korunmaya çalışılan kur arasında pek bir anlamlı ilişki kalmamış, talebin karşılanması son derece güç ve sonuçta merkez bankası devalüasyona razı olacak, böylece atak yapanlar kârlı çıkacak.

Aktif bir faiz politikası, dengeyi bir süre muhafaza edebiliyor. Bir yerde, yerli para faiz yoluyla endekslenmiş oluyor ve yerli paraya olan talep artıyor. Ama iş burda bitmiyor tabi. Banka sistemi, genellikle yerli paranın (ve faizin) maliyeti dolayısıyla işlemlerini yabancı paraya kaydırıyor. Denklem basit: yabancı faiz + devalüasyon yerli faizden aşağıda seyrediyorsa, makroekonomik durum ve devalüasyon riski için gereken düzeltmeler düşünülmezsizin yabancı paraya kaçış oluyor. Genellikle bu dönemlerde finansal piyasalarda kurumsal bir serbestleşme olması da bunu destekliyor. Tabii sonuçta devalüasyon olduğunda, ya bankalar ya da müşterileri (kim döviz riskini üstlenmişse), zora düşüyor.

Para ikamesi sürecinde bizce enteresan olan bir noktayı vurgulamakta, bir ayırım yapmakta fayda var. Sürecin ardında yatan dinamikleri anlamak gerek. Bir açıdan, para ikamesi doğal bir süreç. İktisadi birimler, çe-

şitli yatırımlar arasında en iyisini seçebilmek amacıyla finansal sistemin el verdiğince portföylerini ayarlıyorlar. Bu tip bir olgu, açılan, finansal sistemi serbestleşen ekonomilerde doğal. Başka bir deyişle, ekonominin uluslararası piyasayla entegre olmasına yardımcı olacak, verimliliğini artıracak bazı portföy hareketleri oluşması son derece doğal ve faydalı. Bu süreç her ne kadar sanayileşmiş ülkelere mahsusmuş gibi gelse de gelişmekte olan ülkelere de böyle bir portföy hareketi olduğunu gözlemlemek ve iddia etmek mümkün. Enflasyonist ortamlarda da yerel para değerini kaybettikçe, iktisadi birimlerin yabancı paraya kayması aslında düşük getirisi olan bir yatırım aracından, yüksek getirisi olana kaymak şeklinde bir portföy hareketi olarak düşünülebilir. Bu şekilde, iktisadi birimler finansal varlıklarını endeksliyor diye düşünülebilir.(2)

Ama olay burda kalmıyor. Enflasyonun düşürülemediği ortamlarda, başka bir özellik ortaya çıkıyor. Yabancı para tutmak, yerli paranın bir türlü istikrara kavuşmamasından dolayı, sürekli bir belirsizliğin hüküm sürmesi nedeniyle, kendi içinde değerli olmaya başlıyor. Öyle ki, halkın yabancı paraya olan talebinin bir takım değişkenlere hassasiyetini yitirdiği gözlemleniyor. Bu aşamada, görelî getirilere bakarak, dolarizasyonu izah etmek mümkün olmuyor. Mesela bazı iktisatçılar, Latin Amerika'da bu sürecin başlamakta olduğunu iddia ediyorlar (3) ve bu sürece "Gresham Kanunu"nun ters yönde çalışması diyorlar(4). Öyle ki, uzunca bir süreç sonucunda "iyi" para, "kötü" parayı dolanımdan siliyor. İktisadi birimler, dolarizasyon sürecinde, portföy hareketinin ötesinde bir aşamaya giriyorlar. Ulusal para, mübadele aracı olarak fonksiyonunu yitirmeye başlıyor. Olay tersine çevrilmek istendiğinde, devalüasyon hızını düşürmek, faizi artırmak bir çare olmaktan çıkıyor.

İktisadi birimler bir kere sağlam, istikrarlı parayı ulusal para yerine günlük anlamda kullanmaya karar verdimi, görelî getirilere bakıp yerli para/yabancı para seçimini bırakıyor. Çünkü bir kere bu karar verildi mi, geri dönmenin maliyeti yüksek oluyor. Sonuçta, gün geçtikçe daha az yerli para kullanılıyor. Kısacası, yabancı para yerli parayı zaman içinde dolanımdan siliyor. Halk bir anlamda "talep tarafından" para sistemini reforma itiyor. Bu aşamaya girildiği hissedildiğinde, devlet hiç de ➤

arzu edilmeyen bir takım çarelere başvurabiliyor. Mesele "confiscationa" (el koyma) gidiyor. Bunun tabi ciddi bir maliyeti var. Devletin uluslararası sermaye piyasalarındaki güveni sarsılıyor, zaten dolarizasyon kolay durdurulamayacak bir sürece girdiği için de, yer altına kayıyor ya da sermaye kaçıış haline bürünüyor.

Bu aşamada hükümet dolarizasyona niye karşı çıkıyor diye sorulabilir. Çünkü aslında istikrarsız bir ekonomi için dolarizasyon bir çözüm olabilir. Dolar gibi sağlam bir para kullanarak, enflasyon dolar enflasyonu seviyesine çekilebilir ve böylece ülke hiperenflasyondan kurtulur. Dolar yerli paranın yerini alır, sorumsuzca para yaratmada hükümetin rolü kalkar. Ayrıca, eklemek gerekir ki, dolarizasyon iktisadi birimler açısından optimal olduğu için oluşmakta. O halde belki doğru olan dolarizasyona hiç karşı çıkmamak. Mesele bu kadar da basit değil tabi. Herşeyden önce para ikamesi iktisadi birimler açısından optimal olsa da, hükümet için optimal olmayabilir. Ülke için optimal olan, mübadele esnasındaki maliyetlerin minimumda tutulması amacıyla tek bir paranın dolanımında olması. Ama bir hükümetin kısmi veya tam dolarizasyona karşı çıkması için başka sebepler de var. Hükümetin senyorajdan elde ettiği geliri, son borç mercii konumunu ve döviz kuru politikasında serbestliğini koruma arzusu şeklinde üç unsur sayılıyor.

Senyoraj geliri hükümetin (merkez bankası kanalıyla) para basma yetkisine sahip olmasından dolayı doğan bir gelir. Para bazı yaratma yoluyla edindiği reel kaynakların değerine eşit ve iki ögeden oluşuyor. Biri, para talebindeki reel artış sonucu (mesela artan ekonomik aktivite dolayısıyla) gereken kısım, diğeri ise enflasyon vergisi diye bilinen nominal para stokunu enflasyon oranı kadar artırarak, sabit tutmaya yönelik kısım. Önemli olan nokta, enflasyon, dolarizasyon gibi, para bazına olan talebi azaltan faktörler, hükümetin senyorajdan edindiği gelirleri de azaltıyor. Çünkü bir yerde paradan kaçış, hükümetin "vergilediği" (yani enflasyona tabi tuttuğu) "vergi bazının" (yani reel para talebinin erimesine yol açıyor. Bütçe açıklarının büyük olduğu ortamlarda, senyoraj geliri çok önemli olabiliyor. Dolayısıyla, hükümetin kısır döngüye girme tehlikesi artıyor. Öyle ki, senyoraj gelirini kaybetmemek telaşıyla, hükümet daha fazla para basıp, enflasyonu daha da artırıyor. Ama

enflasyon artıkça, paradan kaçış, (muhtemelen dolara doğru) devam ediyor. Hükümetin bu basit dinamiği görmemekte ısrar etmesi, hiperenflasyona kadar gidebiliyor.

Dolarizasyonun hakim olduğu ekonomilerde ikinci bir problem, hükümetin son borç merci konumunu yitirmesi. Bir likidite krizi olduğunda, yerli para basılamaması, mevduat bankalarına acilen gerekebilecek kredinin verilememesine yol açıyor. Ekonomide dolar kullanıldığı için, Amerika'dan Federal Reserve bu işi yapmayaacağına göre, muhtemelen engellenebilecek bir kriz büyüyebiliyor. Üçüncü bir unsur, döviz politikasında serbestlik. Dolar kullanan ekonomi, kendi parasını kaldırdığından, döviz kuru politikasını yitiriyor. Her hangi bir sebepten paranın dış paralara karşı ayarlanması gerektiğinde, dolara tam bir bağlılık olduğundan bu ayarlama yapılamıyor.

Görülebileceği gibi, dolarizasyon çok değişik alanları kapsıyor. Bizim görebildiğimiz kadarıyla, dolarizasyonu ne aşırı teşvik etmek için ne de özellikle caydırmaya çalışmak için çok açık bir sebep var. Ama konunun yine de ana fikrini çıkarmak mümkün. Bir hükümet için esas amaç, makroekonomik istikrar veya başka bir deyişle mümkün olduğunca düşük bir enflasyon oranını tutturmak olmalı. Çünkü uzun vadede dolarizasyon problemini kontrol altında tutmanın en efektif yolu, ulusal paranın talebini yükseltmek olduğuna göre, ulusal para istikrarsız olduğu müddetçe dolarizasyonun karını zararını değerlendirmek bizce son derece güç, hatta anlamsız.

Türkiye'de dolarizasyon kader mi?

Yazıyı, Türkiye üzerine bazı genel gözlemlerle kapatmak istiyoruz. Bilindiği gibi, Türkiye'de dolarizasyon süreci Aralık 1983'de döviz tevdiat hesaplarının (DTH) serbest bırakılmasıyla belirginlik kazandı. Aslında ondan önce de göz yumulan tarzda bir paralel döviz piyasası olduğundan, sürecin bir anlamda çok önceden başladığı söylenebilir. Bu sürecin gerçek boyutlarıyla anlaşılması, ancak ciddi bir ampirik çalışmayla mümkün. Ama yine de bazı temel ekonomik değişkenlere bakarak, yukarıda bahsedilen kavramlar çerçevesinde bazı genel gözlemlerde bulunulabilir.

Türkiye'de dolarizasyon sürecine üç aşamada bakmak mümkün. (Tablo 1)(5) Birincisi, kabaca 1984-88 arası. ➤

Bu dönemde dolarizasyon yavaş yavaş belirgin hale geliyor. Finansal piyasalar bazı önemli gelişmeleri yaşarken, dolar, iktisadi birimlerin portföyünde önemli bir yer edinmeye başlıyor. 1988 sonrasında ise ikinci bir aşamaya giriliyor, dolarizasyonda durulma ve yavaşlama gözlemleniyor. Bu iki dönem aynı zamanda devalüasyon oranının önce hızlanıp, sonra yavaşladığı bir süreç (6) Dolayısıyla, dolarizasyon ve devalüasyon oranı, aynı genel çizgiyi takip ediyorlar 1980'lerde.. Yani önce bir artış, sonra düşüş. 1988 sonunda serbest bırakılan faizler de bunda rol oynuyor muhtemelen. 1990'ların başında yeni bir döneme giriliyor gibi Dolarizasyon tekrar hızlanıyor ve 1993 sonuna doğru, DTH toplam para arzının yüzde 25'i civarına asılıp kalıyor. Dikkat edilirse bu dönem parasal genişlemenin kontrolden çıkmaya başladığı, bütçe açığının gittikçe büyümeye başladığı bir dönem; ve eklemek gerekir ki, bütün bunlar senyoraaj gelirinin oldukça yüksek olduğu bir ekonomide meydana geliyor. (7) Kısacası, iktisadi birimleri çok kolay ürkütecek bir ortam belirginlik kazanıyor bu dönemde.

Dolarizasyondaki bu döneme ait gelişmelerin bir yorumunu, fazla detaya kaçmadan, enflasyonun dinamiklerine bakarak yapmak mümkün. (Tablo 2) Zaten yüksek olan enflasyon, 1988 sonunda şiddetli bir artış göstermiş ve hiç bir belirgin iyileşme olmaksızın, % 70-80 oranında takılıp kalmış. Bu aslında, iktisadi birimlerin davranışında değişikliğe yol açabilecek kadar ciddi bir gelişme. Öyle ki, bu denli yüksek bir enflasyonun olduğu bir ortamda, ekonominin kontrolden çıktığını, istikrarsızlığın süreklilik kazandığını düşünmek doğal. Dolayısıyla bir sonraki aşama, Türk parasından kayıtsız şartsız kaçışın başladığı bir dönem olarak düşünülebilir. Bu süreçte, faiz ve devalüasyon oranı gibi değişkenler önemli olmaya devam edebilir. Ancak, dolarizasyonun trendinde belirgin bir düşüş görülmediğine göre, artan enflasyonda kendini gösteren bir istikrarsızlığın, dolarizasyonu 1990'ların başında yavaş yavaş değişik bir evreye doğru itmekte olduğu düşünülebilir.

Bilindiği gibi, bir ekonomiyi açmak, iktisadi politikanın artık dış faktörlerden ve gelişmelerden bağımsız yapılamayacağına işaret eder ve ülke içi politikalarda bazı kısıtlamalara yol açar. Böyle bir ortamda, çok önemli bir unsur, paranın değerini kontrol altına almaktır. Bu

da en basit dilde, enflasyon sorununa her zamandan daha ciddi bakmak gerektiği anlamına gelir. Latin Amerika, dolarizasyon sürecinin en azından 20 yıldır yaşandığı, enflasyon probleminin aslında gerçek anlamıyla hiç kaybolmadığı, çünkü problemin köküne yani bütçe açıklarına hiç bir zaman gerçek anlamıyla gidilemediği bir bölge. Türkiye tecrübesi belki farklı olabilir. □

Murat Üçer:

Ekonomist IMF Washington bürosunda çalışmaktadır.

Dipnotlar:

(1) Konunun son derece kapsamlı özeti için bkz. Calvo-Vegh (1992) ve Giovanni-Turtelboom (1994). Ayrıca bkz. Agenor-Montiel (forthcoming) Biz de bu makale çerçevesinde, para ikamesi ve dolarizasyon kelimeleri arasında bir ayrım gözetmedik.

(2) Mesela Brezilya'da dolarizasyon diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu kadar yaygın değil. Bunun bir sebebi, Brezilya ekonomisinde son derece yaygın olan başka endeksleme mekanizmaları nedeniyle, dolarizasyona bir endeksleme mekanizması olarak ihtiyaç duyulmaması olabilir.

(3) Bkz. Guidotti Rodriguez (1992)

(4) Gresham Kanunu, para teorisinde, kötü paranın iyi parayı dolanımdan silmesi hali için kullanılagelmiş. Şöyle ki, iki paraarasındaki legal ilişki (mesela gümüş parayla altın para gibi), bir sebepten dolayı eğer piyasa değerleriyle uygun gelişmiyorsa, kendi içinde değeri daha yüksek olan para dolanımdan çekilir ve saklanır.

(5) Burda bahsedilen ekonomik veriler, Uluslararası Para Fonu'nun IFS data base'inden alınmıştır. 1984-85 yılları için DTH verisi, bu data based e yoktur. Ayrıca eklemek gerekir ki, Türkiye'de mark da dolar kadar önemlidir. Ama sadece dolar kuruyla bazı genel hatların yakalanabileceğini düşünüyoruz. Ayrıca faiz hareketlerinin, özellikle 1990'larda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle büyük önem kazandığı açık. Gözlemlerimizde, bu gelişmeleri büyük oranda ihmal ediyoruz.

(6) Nominal devalüasyona bakmamızın sebebi, hem yerli, hem yabancı paranın enflasyondan aynı oranda etkilendiği varsayımı altında, sonuc u iki para arasındaki göreceli getirinin etkilediği.

(7) 1980'ler sırasında, Türkiye'de senyoraaj geliri oldukça yüksek; Gayrisafi Milli Hasılanın yüzde dördü kadar. Bu bütün sanayileşmiş ülkelerden, Asya ve Afrika ülkelerinden yüksek bir oran. Latin Amerika'da ise sadece Bolivya, Şili ve Peru'dan düşük. Bkz.Agenor -Montiel.

Kaynaklar: Agenor, Pierre Richard and Peter Montiel, "Development Macroeconomics", Princeton University Press, forthcoming.

Calvo, Guillermo A. and Carlos A.Vegh, "Currency Substitution in Developing Countries; An Introduction", in Revista de Analisis Economico, Ilades/ Georgetown University, Vol. 7-No. 1 (June 1992)

Giovannini, Alberto and Bart Turtelboom, "Currency Substitution", in The Hand Book of International Macroeconomics, edited by Van der Ploeg, F., Basil Blackwell, 1994.

Guidotti, Pablo E. and Carlos A.Rodriguez, "Dollarization in Latin America: Gresham's Law in Reverse?" Staff Papers, International Monetary Fund, Vol.39 (September 1992)

Uzun ömürlü, güvenli ve öylesine rahat... Avrupa'nın en büyük "pik döküm" küvet üreticisi Odöksan A.Ş.'nin ürettiği güzelim banyo küvetleri ve duş tekneleri dayanıklıdır. Paslanmaz. Özel emaye kaplıdır. Çizilmez mikrop barındırmaz. Dizaynı ergonomiktir. 32 değişik rengi ve 9 ayrı modeli ile her mekâna uyumludur. Her şehrin her yerinde bütün Elmor bayilerinde bulabilirsiniz. Siz de kendinize en uygun Odöksan'ı seçin, Odöksan rabatlığınızı yaşayın.

*gözlerinizi kapayın...
engiz denizlerin,
sakin göllerin kucagındasınız.*

GENEL DAĞITIM: **ELMOR** BANYO MALZEMESİ TİCARET A.Ş. MERKEZ: Kemeraltı Çarşısı, Etiler Mahallesi 71/2 Karaköy İSTANBUL Tel: (212) 251 70 06 (6 Hat) Faks: (212) 249 90 91
BÖLGE TEMSİLCİLERİ: **ANKARA** Tel: (312) 431 61 43 (2 Hat) Faks: (312) 431 61 43 **İZMİR** Tel: (232) 431 61 43 (2 Hat) Faks: (232) 431 61 43 **ADANA** Tel: (322) 352 53 55 / 56 Faks: (322) 351 85 57
SAMSUN Tel: (362) 233 97 57 - 234 01 89 Faks: (362) 234 01 89 **BURSA** Tel: (224) 223 43 61 - 220 79 72 Faks: (224) 223 43 61 **ANTALYA** Tel: (242) 242 27 15 - 242 77 15 Faks: (242) 242 77 15

ELMOR A.Ş. Bir EĞİNGİKAN TOPLULUĞU kuruluşudur.

IMF, O eski IMF değil.

Gazi Erçel

IMF, 1945 yılı sonlarında 29 ülkenin kurucu üye sıfatı ile oluşturulan biçiminden zaman içinde birçok değişim gösterdi. Başlangıçta, (Bretton Woods sistemi diye adlandırılır) IMF için altı temel hedef amaçlanmıştı.

- Uluslararası dayanışmayı güçlendirme,
- Uluslararası ticareti dengeli bir biçimde ve üye ülkelerin büyüme, istihdam ve üretim kapasitelerini arttırmaya yönelik olarak düzenleme,
- Kurda istikrarı sağlama,
- Dış ödeme sistemlerinin çoğulcu olmasını gerçekleştirmek,
- Geçici ödeme dengesi sorunu olan üye ülkelere mali kaynak aktarma,
- Dış ödeme dengesizliklerini giderme.

IMF, kuruluşundan sonra verilen bu görevleri, yerine getirmek için 50'li ve 60'lı yıllarda arayışlara gitti. Genelde, gelişmiş ülkelerin hakimiyetinin arttığı bu dönemlerde, Fon kısıtlı bir biçimde işlevini sürdürdü.

Ne var ki, 1971 yılında ABD'nin altın ve diğer rezervlerinin dolara dönüştürülebilmesi diye tanımlanan konvertibilitayı resmen iptal etmesi uluslararası parasal sistemi yeni arayışlara itti. 1972-1976 yıllarındaki çalışmalar uluslararası parasal sistemin fleksibilitesinin artırılmasının gereğini ortaya çıkartıyordu.

1976 yılında yasal olarak kabul edilen kuruluş sözleşmesindeki değişiklikler, IMF'e çok daha değişik görevler ve fonksiyonlar yükliyordu.

Bunun en başında gelişmekte olan ülkelere yardım geliyordu. 1971'den bu yana İngiltere'nin 1977 yılındaki stand-by anlaşması dışında, hiçbir sanayileşmiş ülke Fon kaynaklarından yararlanmamıştı. IMF artık gelişmekte olan ülkelere yönelik çalışan bir kurum niteliğine bürünüyordu. Ayrıca, uluslararası parasal sistemi gözetleme veya kollama görevi yanında ekonomi politiğe fikir üreten bir merkez haline geldi. Sanayileşmiş ülkeler Fon'a müracaat etmeden kendi yol ve yöntemleri ile sorunlarını çözme yoluna gittiler. Finansman ihtiyaçlarını uluslararası piyasalardan karşıladılar. Fonu ekonomik politikadaki koordinasyon için kullanmayı yeğlediler.

Bunun sonucu, Fon'un politikaları hep gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak düzenlendi.

80'li yılların, dış borç ve ekonomik büyüme sorunları, 90'lı yıllarda yerini Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkelerin sorunlarına bıraktı. IMF, 80'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin sorunları ile iç içeydi. Denemeler, başarılar, başarısızlıklar büyük bir birikim oluşturdu. Teorik bilgileri bu deneyimler çerçevesinde gerçekliğe yaklaşan biçimde uygulama fırsatı Kurumun eline geçti. Benzer deneyim ve birikimler 90'lı yıllardan sonra doğu bloku ülkelerinde gerçekleştirmeye başladı.

IMF'in kaynaklarının kısıtlılığı ise kurumun başka bir özelliği haline dönüştü. Kuruluş sözleşmesine göre IMF, devletler dışında uluslararası piyasalardan borçlanma olanağına sahip değildi. Üye ülkelerin dünya ekonomi-

sindeki büyüklüğüne göre belirlenen kota veya hisse miktarı bu kurumun sermayesini oluşturmuyordu. Tabii sanayileşmiş 5 büyük ülke sermayenin önemli bir kısmına sahiptiler. Ve de her sermaye artışında bunlar bütçelerinden IMF'e para aktarıyorlardı. Bu ülkelerin vergi ödeyenlerinin hassaslığı, hükümetlerini de etkileyecek düzeylere erişmişti. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkeler hem az para ödenecek hem de bu kurumdan azami fayda sağlanacak politikalara yöneltiler. Ancak bu nasıl olabilirdi? Tabii ki olamazdı. İki istisna getirildi. GAB denilen ve 1962'de kurulan bir sistem ile IMF'in üye ülkelerden borç alabilme yöntemi getirildi. Bu anlaşma önce 10 sanayileşmiş ülke ile yapıldı. Daha sonra İsviçre ve Suudi Arabistan ile genişletildi.

Bu da yetmedi. Üye ülkelere anlaşmalarla sağlanacak ödemeler dengesi ve mali katkıların oranları düşürüldü. Örneğin bir yıllık anlaşmada üye ülke kotasının en fazla % 50'sine kadar kredi verilmesi yöntemi benimsendi. Yazılı kurallar bunun fazlasını öngörmüştü. Ama uygulamada böyledir dendi.

IMF'in sağladığı mali olanaklar:

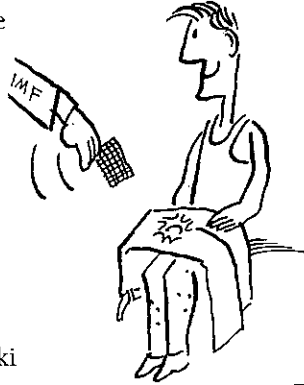
Gelişmekte olan ülkelere yönelen Fon politikaları ve imkanları da bu gelişen durumlara göre düzenlendi.

IMF'in sağladığı finansal olanaklar genelde makroekonomik veya yapısal sorunlara göre şekil alır. Genelde bu olanaklar üçe ayrılır.

1. Normal mali olanaklar:

a) Trans politikaları: Bir ülke ihtiyacı varsa kotasının veya sermayesinin %25'ine kadar olan miktarı herhangi bir şarta bağlı olmadan çekebilir. Buna "Birinci Trans Çekilişi" denir. Performans kriteri yoktur. Ancak ülke bunun üzerinde bir meblağa gerek duyarsa bu çekilişlerin "Stand-by Anlaşması" denilen ve ülkenin mali, parasal ve kur politikalarını hedefleyen bir sisteme bağlı olarak yapılması gerekir. Anlaşmalar bir, iki veya üç yıllık bir dönemi kapsar.

b) EFF: "Extended Fund Facility" diye adlandırılan bu mali imkan, ülkenin orta dönemli ekonomi politikaları-

mı desteklemek amacı ile ve yapısal konuları da içerecek biçimde belirlenmektedir. Süresi genelde 3 yıldır. Nadiren de olsa dört yıla uzayabilir. Performans kriterleri vardır ve güçlüdür. Her yıl için ayrı ayrı düzenlenir.

c) Genişletilmiş kullanım: Fon, normal olarak üye ülkelere kotaları kadar mali katkı sağlamakla birlikte, bu katkının fazla olması gerektiği hallerde stand-by ve EFF ile anlaşma yaptığı ülkeye kotasının üzerinde kullanım yapma imkanı tanınmaktadır.

Fon'un kısıtlı mali imkanları nedeniyle bu sistemin birçok şartı ve düzenlemesi mevcuttur. Üç yıllık anlaşmalarda kotanın üç katına kadar çıkabilen limitler mevcut olmasına rağmen bunu kullanabilen ülke sayısı çok azdır.

2. Özel olanaklar:

a) CCFF: Bir ülkenin ihracatındaki azalış geçici ve de özel bir duruma dayanıyorsa "Compensatory and Contingency Financing Facility" olanağı üyeye tanınır. Bu araç genelde beklenmeyen durum veya şartlar nedeni ile ülke zor duruma düşüp beklenen ödemelerini yapamaması ihtimaline karşı kullanılmaktadır. Ancak şartları, stand-by veya EFF gibi olmadığı için IMF bu imkanı çok özel durumlarda vermeyi yeğlemektedir.

b) BSFF: (Buffer Stock Financing Facility) 1969'da konulan bir sistemdir. Üye ülkenin ihracat gelirlerinin azalışına neden olan ithal maddelerin stoklarını desteklemek üzere sağladığı bir imkandır. Çok az kullanılmaktadır.

3. Az gelişmiş ülkelere sağlanan olanaklar:

Gelir düzeyi çok düşük ülkelere sağlanan iki özel imkan mevcuttur. SAF (Structural Adjustment Facility) ve ESAF (Extended Structural Adjustment Facility) Dünya Bankası ile birlikte yürütülen orta dönemli makroekonomik politikalara bağlı olarak genelde Afrika ülkelerine yönelik mali olanaklardır. 80'li yılların sonlarında oluşturulmuşlardır.

Programların İçerikleri

IMF'in bu denli değişik mali imkanlarından yararlan-

cak ülkelerin gelişmekte olanlar olduğu gerçeği çerçevesinde, Fon'un ekonomik programları ve bunların teorik içeriklerine de kısaca değinmek gerekir.

IMF'in önerdiği ekonomik programların temel amacı makroekonomik ve yapısal dengesizliklerin giderilerek orta dönemde ekonomik büyümeye ve sağlıklı bir dış ödemeler dengesine ulaşmaktır. Fon bunu defalarca tekrarlamıştır. Genelde de ekonomi teorisinin nihai amacının bu olması gerekir. Bu konuda teorik yaklaşımlar, 60'lı ve 70'li yıllarda toplam talebin kısılması ve bunun ödemeler dengesine yansıtılması varsayımına dayanıyordu. Ancak bu yaklaşım 80'li yıllarda büyük ölçüde çeşitlendirildi. Yalnız toplam talebe bağlanan programlara itibar edilmedi. 70'li yıllardaki dalgalı kur sistemi, uluslararası ticarete konu olan malların fiyatlarındaki dalgalanmalar, reel faiz düzeyinin beklenenin üzerine çıkması gibi oluşumlar programlarda dikkate alınmaya başlandı. 80'li yıllarda ise dış borç sorunu, hiperenflasyon, Fon politikalarına itimatsızlık gibi gerçeklerle karşılaşılınca çeşitlemeler arttı.

Fon'un inancına göre iç ve dış denge arasındaki ilişkide ödemeler dengesinin cari işlemler açığı tabii ki sıfır olamaz. O halde finansman imkanı nedir? Nasıl oluşur? Ona bakılır. Kısa dönemde toplam iç talebin kontrolü, büyümenin azaltılması, yatırım ve tasarrufların artırılması gibi temel konular programın içeriğini oluşturur. Tabii kur politikası, yapısal değişimler, kuramsal ve politik faktörler programın çizilmesinde rol oynarlar.

Geçmişte IMF'nin parasal bir kurum olması nedeniyle "parasal yaklaşımının" "reel ekonomi yaklaşımına" tercih edildiği konusu en çok tartışılan bir nokta oldu, Fon'a yapılan eleştirilerin kaynağını teşkil etti. IMF ise, programlarının iç dinamik ve dengelerini savundu. Parasal yaklaşımlar bir bütünlük içinde geçerlidir yaklaşımını benimsendi.

IMF'nin teorik yaklaşımlarının ödemeler dengesinin düzeltilmesi üzerine yoğunlaştığı, buna karşılık enflasyonu ikinci plana ittiği şeklindeki eleştirilere karşı ise Fon, politikalarının orta ve uzun dönemde etkili olduğunu belirterek konuya yapısal yaklaşılmasını önermek-

te. Burada da görevi Dünya Bankasına veriyor.

Performans Kriterleri

IMF, bu teorik alt yapıdan hareketle, mali ilişkiye girdiği ülkeler için performans kriterleri öngörür. Buna göre programların uygulanması değerlendirilir. Performans kriterleri genellikle parasal, mali ve dış borç idaresi konusunda yoğunlaşır. Kamu sektörü ve bütçe, kur ve dış ticaret politikaları ücret ve fiyatlar IMF programlarının da yer alan temel politika alanlarıdır.

IMF, 1980-1984 yılları arasında 67 ülke ile yaptığı 105 stand-by ve 23 EFF anlaşmasında bu temel politika konularında 83 konuda performans kriteri koymuştur. Bu dönemde IMF ile stand-by anlaşması olan Türkiye'ye konulan spesifik performans kriteri sayısı 30'dur.

Böyle bir biçimde yapılan anlaşmalar ile öngörülen performans kriterleri arasındaki ilişkiler konusunda IMF'ce öngörülen prensipler şöyle sıralanabilir:

- Fon'un üye ülkeye sağlayacağı finansman da bu ülkenin uygulayacağı istikrar programının başlama tarihi ile anlaşmanın İcra Direktörleri Kurulu'nda görüşme tarihi arasındaki sürenin mümkün olduğu kadar kısaltılmasına çalışılacaktır.

- Performans kriterlerine ilişkin data- ların ait olduğu tarihten engeç 2 ay içinde elde edilmesi için çaba sarfedilecektir. Bu konuda zorlukları olan ülkelere teknik yardım yapılması da bir çözüm olarak ortaya atılmıştır.

- İstikrar programının Fon idaresince kabulü ile programın Kurulda görüşme tarihi arasında 3 aydan fazla bir zaman geçmemesine dikkat edilecektir.

- Bir yıllık bir anlaşma süresi içinde çekiş sayısı 4'den az olmayacak, bu sayı bazı durumlarda 5'e çıkarılabilecektir. Çekişler mümkün olduğu kadar anlaşma süresine eşit bir şekilde yayılmaya çalışılacaktır. Birinci ve ikinci çekiş arasındaki süre iki aydan daha az, son çekiş tarihi ile anlaşmanın sona eriş tarihi arasındaki süre ise 2 aydan daha fazla olmayacaktır.

- Performans kriterlerinin test tarihlerinin anlaşma süresi içine eşit şekilde dağıtılması prensip olarak benimsenmiştir. Normal olarak, ilk test tarihi anlaşmanın yü-

rürlüğe giriş tarihinden önce olmayacak, son test tarihi de anlaşmanın sona eriş tarihinden önceki 3 aydan daha uzun bir süre içinde tesbit edilmeyecektir.

- Performans kriterlerinin, başlangıçta, 12 aylık bir dönemi içine alacak şekilde belirlenmesine çalışılacaktır. Ancak, bu konudaki zorluklar göz önüne alınarak, kriterlerin normal olarak asgari altı aylık bir süre için belirlenmesine çaba sarfedilecektir. Bu minimum süreye uyulmadığı takdirde, staff nedenlerini detaylı şekilde açıklayacaktır.

- Genel bir kural olarak, 12 aylık anlaşmalarda endikatif program hedefleri (ki performans kriteri değildir) anlaşmanın son ayını da içinde alacak biçimde başlangıçta belirlenecektir.

- Bir yıldan daha uzun süreli yapılan anlaşmalarda müteakip yıl program üzerinde ilgili ülke ve Fon'un anlaşmaya varması şeklindeki kural, her yılın son performans kriteri içinde yer alacaktır.

- İki yıl veya daha uzun süreli EFF ve stand-by anlaşmalarında, normal olarak performans kriterleri her yıl için tesbit edilecektir. Her program yılı sonunda öngörülen çekilişin (bir önceki yılın son çekişi veya o yılın ilk çekişi) yapılabilmesi için Fon ile gelecek yıl programı üzerinde anlaşmaya varılması ve önceki yılın son performans kriterlerine uyulması veya uyulmamışsa İcra Direktörleri Kurulundan waiver(*) kararı alınmış olması gereklidir.

IMF ve Dünya Bankası ekonomik kalkınma ve büyüme kavramlarını esas alıp çalışmalarını yönlendirmekle birlikte, IMF ve Dünya Bankası'nın ayrı kuralları, fonksiyonları, mali yapıları ve çalışma şekilleri mevcuttur.

IMF genelde uluslararası parasal sistemi esas almakta, bunun için işbirliğini geliştirmeyi amaçlamakta iken Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma ve yapısal reformlarının temel amaç olarak ele almaktadır. Fon, ödemeler dengesinde görülen geçici sorunlara yönelirken Dünya Bankası gelmekte olan ülkelere uzun vadeli kaynak sağlama, özel sektörü geliştirme ve üye ülkelerin uluslararası finansal piyasalardan yararlanma olanaklarını artırmayı amaçlamaktadır.

Kısaca özetlenen yönde politik ve teknik değişim gösteren IMF'in, bu değişimini uluslararası platforma nasıl yansıttığı sorusu ise kesin kez cevaplandırılmamakta.

Bretton Woods ile başlayıp, gelişmekte olan ülkelere ekonomik program çizen bir kuruluş niteliğine bürünen IMF, bu inandırıcılığını ve gücünü 80'li yılların başlarında yitirmeye başladı. Latin Amerika'da oluşan dış borç sorunu ve bunun büyüklüğü birçok ticari banka ve finansman kuruluşlarını güç durumunda bıraktı. Gerçi dış borç sorununu çözümde baş rolü oynayan IMF oldu ise de, uluslararası finans piyasası oyuncuları IMF'e ek olarak kendi analizlerini güçlendirerek organizasyon kurdular. Rating kuruluşları yanında ekonomik analiz yapan birimlere güçlendirdiler. Ulaşacakları değer yargılarına yardım edecek gözlem, bilgi ve kişisel temaslarını yoğunlaştırdılar.

Bunun farkında olan IMF de gerek teknik gerek teorik yönden kendini geliştirmeye hız verdi. IMF, politikalarının sakıncalı yönlerini giderme çabasına girdi.

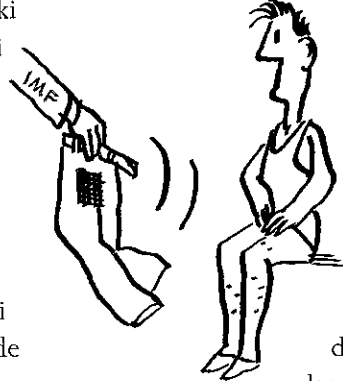
Ancak, gücün mali olanaklarla sağlandığı şeklinde uluslararası piyasalardaki genel kuralı aşamadı. Üye ülkelere sağladığı mali olanaklar kısıtlı kaldı. Piyasalar ise mali yönden güçlü idi. Ve giderek güçleniyorlardı. Bono, sendikasyon ve hisse senedi piyasalarındaki oyuncular bu güç ile hareket ederek

IMF'i ikinci plana ittiler. Ona hala itimat ediyorlar, analizlerini inceliyorlar, performans kriterlerine uyulup uyulmadığını izliyorlar, ama kararı bu piyasadaki oyuncular veriyordu. 60'lı, 70'li ve 80'li yılların tersine günümüzde ticari bankalar, bireysel ve kurumsal tasarruflar, yatırım bankaları piyasalara çok egemenler, onları ikna etmeden, ikna etme araçlarını, politikalarını ve eklemlerini oluşturmadan sistemde güç sağlamak oldukça zor.

Bunun için ise sanayileşmiş ülkelerin davrandıkları biçimde oyunu kuralları ile oynamak ve zaten bilinen ekonomi politikalarını orta dönemli hedeflere göre çizmek bir önşart oluyor. □

Gazi Erçel:

Hazine Eski Genel Müdürlerindendir ve Tütünbank Genel Müdürü olarak görev yapmaktadır.

*(Ferahat)

Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup

Ahmet Demirel

Milli Mücadele dönemi, Türkiye tarihinin en karmaşık dönemlerinden birini oluşturur. Bir yandan, işgale uğramış ülkenin kurtarılması için mücadele verilirken, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin fiilen tarih sahnesinden silinmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu doldurulmuş, çeşitli yasal düzenlemelerle de yeni Türkiye rejiminin temelleri atılmıştır.

Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran Birinci Meclis (1920-1923) içinde, ulusal bağımsızlık konusunda tam bir görüş birliği olmasına karşın, iç politika ve rejimin temel nitelikleri konularında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Meclis, zamanla Birinci ve İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupları olmak üzere iki parçaya ayrılmış ve Meclis'te iktidardaki Birinci Grup ile muhalefetteki İkinci Grup arasında ciddi ve düzeyli bir iktidar ve muhalefet pratiği yaşanmıştır.

Bu konuları değerlendirirken, Birinci Meclis'i birbirinden farklı özellikler gösteren üç alt dönemde incelemek yararlı olacaktır.

Birinci dönem, Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920'den, Meclis içinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Birinci Grubun kurulduğu 10 Mayıs 1921'e kadar geçen dönemdir. Bu dönemde rejimin temelleri atılmış, Ankara Meclis ve Hükümet'i milli hareketin tek meşru temsilcisi haline gelmiştir.

İkinci dönem, 10 Mayıs 1921'den, Meclis'teki muhalif mebusların, İkinci Grup adıyla örgütlü bir yapı içine girdikleri 1922 Temmuzuna kadar geçen dönemdir. Bu dönemde Birinci Grup üyeleriyle, örgütsüz muhalifler arasında kıyasıya bir çatışma yaşanmıştır.

Üçüncü dönem, 1922 Temmuzundan Meclis'in kapanmasına kadar geçen dönemdir (son toplantı tarihi 16

Nisan 1923'tür). Bu dönemde gruplar arasında, temel çatışma konularında tartışmalar sürmüş, Meclis görüşmelerinin gündemini genel olarak İkinci Grup belirlemiştir.

Birinci Dönem 23 Nisan 1920-10 Mayıs 1921

24 Nisan'da açıklanan Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetler birliği esasına dayalı önergesi öz olarak yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis'in elinde toplanmasını ve Meclisten seçilmiş bir heyetin hükümet işlerini yürütmesini istiyor, Meclis başkanının, bu heyetin de başkanlığını üstlenmesi gereğine işaret ediyordu. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa kullanılan 120 oyun 110'unu alarak Meclis Reisi seçilmiş, 25 Nisan'da da kendisinin başkanlığında 7 kişilik Geçici İcra Encümeni kurulmuştur. 29 Nisan'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu kabul edilmiş, Meclis'in amacının "Yüce hilafet ve saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini yabancı güçlerden kurtarmak" olduğu belirtilmiş, bu amaçla kurulan TBMM'nin meşruluğuna karşı koyanların vatan haini sayılacağı hükme bağlanmıştır. 2 Mayıs'da İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun kabul edilmiş; 11 kişilik bir İcra Vekilleri Heyeti kurulurken, vekillerin hiçbir sınırlama olmaksızın Meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla teker teker seçileceği hükme bağlanmıştır. 3-4 Mayıs'da da vekiller birer birer seçilerek Heyet-i Vekile oluşturulmuştur. 7 Haziran'da, İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren, Meclis'in onayı dışında İstanbul'da yapılmış bütün antlaşmalar ve icraat geçersiz sayılmıştır.

5 Eylül'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu, bir yandan Meclis üye sayısındaki belirsizliğin giderilmesine katkıda bulunurken, bir yandan da Meclis'in amacını tanımlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın birlikte çalışmayı arzulamadığı

Ali Çetinkaya, Kılıç Ali, Kara Vasıf ve Meclis Üyelerinden bir grup

bazı mebusların vekil seçilmeleri üzerine, 4 Kasım'da İcra Vekillerinin Seçim Şekline Dair Kanun'da bir değişiklik yapılmış, vekillerin Meclis Başkanı'nın gösterdiği adaylar arasından seçilmesi yöntemine geçilmiştir.

Rejimle ilgili en önemli adım Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla, bir başka deyişle, 20 Ocak 1921 Anayasası'yla atılmıştır. Hiçbir tartışma olmadan kabul edilen birinci madde, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, yönetim usulünün halkın kaderini doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisini yönetmesi esasına dayandığını belirtiyordu. Yani, adı konmadan cumhuriyet esası benimsenmiş olmaktaydı. İkinci madde yasama ve yürütme yetkisini Meclis'e veriyor, üçüncü maddede Türkiye devletinin TBMM tarafından yönetildiği ve adının TBMM hükümeti olduğu ifade ediliyordu. Yasanın dokuzuncu maddesi, Heyet-i Vekile'nin aralarında toplanarak kendi üyelerinden birini reis seçmelerini hükme bağlamış, ancak yine

de Meclis başkanının aynı zamanda Heyet-i Vekile'nin de tabii reisi olduğunu belirlemiştir.

İkinci Dönem (10 Mayıs 1921 - Temmuz 1922)

I. Birinci Grubun kurulması

1921 ilkbaharına kadar rejimin temelleri atılmış, yasal düzenlemelerle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında önemli bir yetki toplulaşması sağlanmış, Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak sivrilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Anayasa'ya göre hem yasama, hem yürütmenin başı idi, aday gösterme yöntemi sayesinde yalnızca birlikte çalışmayı istediği kişiler vekil seçilebiliyordu. Buna karşılık yüzyıllardır toplumun meşruluğunu değil tartışmayı, aklına dahi getirmedeği hilafet ve saltanat kurumunu temsil eden kişi artık açıktan hainlikle suçlanabiliyordu.

Bu ortam içinde, Mustafa Kemal Paşa, kendine yakın mebuslarla görüşerek Sivas Kongresi'nde kurularak ülkenin yazgısına el koyan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hu-

kuk Cemiyeti'nin Meclis Grubu'nu oluşturma yoluna gitmiş, 10 Mayıs 1921'de Birinci Grubu kurmuştur. Grubun toplantı tutanaklarının giriş bölümünde "grubun ARMHHC üyelerinin Mecliste bir tür parti disipliniyle hareket etmelerini sağlamak üzere kurulduğu" dile getiriliyordu. Grup Genel Kurulu, başkanlığa Mustafa Kemal Paşa'yı seçerken, grubun programı, Misak-ı Milli'nin sağlanması ve Devlet teşkilatının Anayasa çerçevesinde adım adım oluşturulması olarak saptanmıştır.

II. Temel çatışma konuları

Birinci Grubun kurulduğu 10 Mayıs 1921'den İkinci Grubun kurulduğu 1922 Temmuza'na kadar geçen dönemde, iktidar yanlısı mebuslarla, örgütsüz muhalif mebuslar bazı temel konularda sürekli çatışmıştır. Ortaya çıkan temel çatışma konuları şöyle özetlenebilir:

1. Anayasa'nın 7. maddesiyle ilgili bir çalışma yapan ve muhaliflerin ağırlıkta olduğu özel komisyonun hazırladığı teklif, Heyet-i Vekile Reisinin Meclis'ce seçilmesini ve bu kişinin Heyet-i Vekile'yi oluşturarak Meclis'in güvenoyuna başvurmasını öngörüyor, Meclis başkanı ise adeta "sorumsuz bir cumhurbaşkanı" konumuna getiriliyordu. Oysa, Mustafa Kemal Paşa Birinci Grup sayesinde Meclis çoğunluğunu elinde tutuyordu; Meclis ve Heyet-i Vekile'nin başkanı ve aynı zamanda olağanüstü yetkili Başkomutan'dı. Teklif, büyük tartışmalar sonucunda, Birinci Grup üyelerinin oylarıyla reddedilmiştir.

2. Muhalifler, görevleri kanunla açık olarak belirlenmemiş Heyet-i Vekile'nin, Meclis'in bilgisi dışında uygulamalar yapmasını, Meclis egemenliği ilkesinin ihlali olarak değerlendirmişlerdir. Meclis'te bu tür uygulamalar nedeniyle çeşitli tartışmalar çıkmıştır.

3. Yetkilerin kullanılış biçimiyle ilgili temel tartışma konularından biri de Başkomutanlık Kanunu'nun çizdiği hukuki çerçeve olmuştur. 5 Ağustos 1921'de, cephe-lerdeki durumun kötüye gittiği bir dönemde, Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin sahip olduğu meşru yetkileri, 3 ay süreyle, fiilen kullanma hakkına sahip olarak Başkomutanlığa getirilmiştir. Muhalif mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa getirilmesine karşı çıkmışlar, ancak, Başkomutan'a, Meclis yetkilerini kişisel olarak kullanma hakkının verilmesine başından beri itiraz etmişlerdir. 31 Ekim 1921 ve 2 Şubat 1922 tarihlerinde yapılan gizli toplantılarda, uzun tartışmalardan sonra, ka-

nunun süresi aynı koşullarla, iki kez, üçer ay uzatılmıştır.

Kanunun süresinin üçüncü kez uzatılması 4 Mayıs 1922'de yine bir gizli toplantıda gündeme gelmiştir. Muhalefet, bu oturumda önceliklere kıyasla çok sert tavır almıştır. Bu gizli görüşmenin ardından yapılan açık toplantıda, muhaliflerin oylamaya katılmayarak yaptıkları engelleme yüzünden çoğunluk sağlanamamıştır. Teklif geçmeyince Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı hukuki olarak sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa 6 Mayıs 1922'deki gizli oturumda ileri sürülen görüşleri cevaplandırmış ve uzun görüşmelerin ardından Başkomutanlık Kanunu aynı koşullarla, üçüncü kez uzatılmıştır.

4. 4 Kasım 1920'de yapılan bir kanun değişikliğiyle, Heyet-i Vekile üyelerinin sadece Meclis Reisi'nin göstereceği adaylar arasından seçilmesi esasına geçilmişti. Aday gösterme uygulaması, bu yöntemi Meclis'in yetkilerinin kısıtlanması olarak nitelendiren muhaliflerle, iktidar yanlıları arasında uzun süren ve zaman zaman sertleşen tartışmalara yol açmıştır.

5. Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, Meclis'teki her türlü fırka, grup ve zümreden uzak durması konusu, muhalif mebusların öteden beri savunduğu bir ilke olmuştur. Muhalif mebuslar, bunu, Başkanlık Divanı'nın, Meclis görüşmelerini, tarafsız ve yansız olarak yönetmelerinin güvencesi olarak görüyorlardı. Bununla birlikte, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin, Meclis'te kurulan Birinci Grup'a da üye olmaları, muhalif mebusların tepkisini çekmiş, oturum başkanları taraflı davranmakla suçlanmıştır.

6. Olağanüstü yetkilerle kurulan İstiklal Mahkemeleri ve bu mahkemelerin yaptığı uygulamalar Meclis'te iktidar yanlısı mebuslarla, muhalif mebuslar arasındaki bir başka temel tartışma konusu olmuştur. 11 Eylül 1920'de, büyüyen asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kabul edilen "Firariler Hakkında Kanun"la kurulan mahkemelerin görev alanı, 26 Eylül 1920'de vatan hainliği, casusluk, memleketin maddi ve manevi gücünü her ne şekilde olursa olsun kırmaya çalışmak suçlarını da kapsama alarak iyice genişletilmiştir. Bu durum da Mahkeme uygulamalarını sık sık Meclis'e getirilerek eleştiri konusu yapılmasına neden olmuştur. 17 Şubat 1921'de, Meclis Başkanlığı'nın Ankara dışındaki illerdeki İstiklal Mahkemelerinin faaliyetlerine son vermesine karşılık, Kütahya-Eskişehir

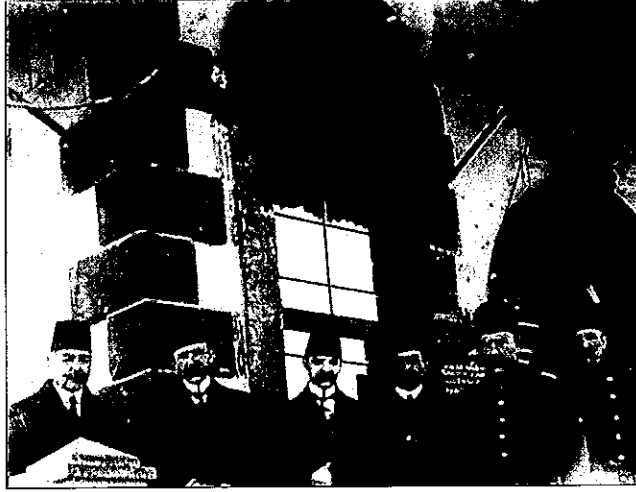
savaşlarında alınan yenilgi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını gündeme getirmiştir. 23 Temmuz 1921'de Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç İstiklal Mahkemesi kurulması kararlaştırılmıştır.

5 Ağustos 1921'de, Mustafa Kemal Paşa Başkumandanlığa getirilince, İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandan'a bağlanmıştır. Olağanüstü yetkilerle donatılan İstiklal Mahkemeleri'nin Başkumandan'a bağlanması, üyelerinin artık Meclis'in seçimiyle değil, Başkumandan'ın atamasıyla belirlenmesi, ayrıca Mahkemelerin verdiği kararların sertliği ve Meclis denetimi dışında kalması, Meclis'te huzursuzluk yaratmıştır. Muhalifler, Başkumandan'ca atanan üyelerin üyeliklerini tanımamışlar, Mahkemeler'in kaldırılmasına ya da Meclis denetimi altına girmesine çalışmışlardır.

7. Muhalif mebuslar, ülkede kanun hakimiyetinin sağlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması konusunda da oldukça titiz davranmışlar, bunların eksikliğinin sorumluluğunu Heyet-i Vekile'ye yükleyerek bu konuda sert eleştiriler yapmışlardır.

Üçüncü Dönem (Temmuz 1922 - 16 Nisan 1923)

Muhalif mebuslar, Birinci Grup'tan 14 ay sonra, 1922 Temmuzunda İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlenmiştir. Grup'un kurucuları Erzurum mebusları Hüseyin Avni (Ulaş) ve Süleyman Necati (Güneri), Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Kastamonu mebusu Meh-

Rifat bey, T. B. M. M. binası önünde milletvekili arkadaşları ile beraber
Rifat bey ortada (1921 - 22)

met Besim (Fazhoğlu), Kayseri mebusu Rifat (Çalık), Sivas mebusu Vasıf (Karakol) ve Mersin mebusu Salihattin (Köseoğlu) Beylerdi. Uzun süre, Meclis'te bireysel çıkışlar yaparak, çoğunluğun görüşünü etkilemeye çalışan muhaliflerin, sonunda örgütlenmeye karar vermelerinin ardında, Birinci Grup'tan bazı mebusların, önemli meseleleri Meclis'ten geçirebilmek için, gizli bir örgüt kurmaları ve bu gizli örgüt yoluyla Meclis çoğun-

luğunu denetim altına alma çabasına girişmeleri vardır. Muhalif mebuslar, **Selamet-i Umumiye Komitesi** adını verdikleri bu gizli örgüt sayesinde iktidarın Meclis çoğunluğunu kesin olarak ele geçirebileceği endişesiyle, bir karşı önlem olarak hızla örgütlenmiştir.

Rifat bey, milletvekili arkadaşları
(sağdan itibaren, Rifat Damar Arıkoğlu, Yunus Nadi beyler) ile beraber
Ankara - Kayseri yolunda (15 Ağustos 1921)

Grubun üye sayısı 35'e ulaşınca açıkladığı üç maddelik program, amacı, Misak-ı Milli çerçevesinde millî birlik ve bağımsızlığa ulaşmak olarak tanımlıyor, mevcut kanunların millî egemenlik ilkesine göre değiştirilmesi ve düzeltilmesini öngörüyor, herkesin hukukunun saygınlığını ve dokunulmazlığını dile getiriyordu. Daha sonraki 7 maddelik programda ise, esas olarak, genel hukukun esas hükümlerine ve millî egemenliğe aykırı yetki, ayrıcalık, kuru-

luş ve icraatla, Başkumandanlık Kanunu'nun öngördüğü olağanüstü yetkiler, aday gösterme uygulaması ve İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığının sağlanması isteniyordu. Grubun son 27 maddelik programında, kişi hak ve özgürlükleri, devlet

teşkilatı ve Millet Meclisi'ne ilişkin hükümlerin yanı sıra, eğitim, adliye, maliye, ekonomi ve sağlık konularına ilişkin hükümlere de yer verilmiştir.

İkinci Grupla muhalifler, karşı çıktıkları uygulamaların önemli bölümünden sonuç almışlardır.

8 Temmuz 1922'de, İkinci Grubun öteden beri karşı çıktığı, vekil seçimlerinde aday gösterme yöntemi yürürlükten kaldırılmış, Meclis'in ilk günlerinde uygulanan, adaysız, doğrudan vekil seçimi esasına dönmüştür. Bu arada, Heyet-i Vekile Reisi'nin de doğrudan doğruya Meclis'ce seçilmesi esası benimsenerek kuvvetler ayrılığına yönelik önemli bir adım atılmıştır. Kanun kabul edildikten sonra, ismi üzerinde anlaşmaya varılan Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile Reisliği'ne getirilmiştir. Bu arada, İkinci Grup'tan Kayseri mebusu Rifat (Çalık) Bey de Adliye Vekili seçilerek Heyet-i Vekile içinde uzun süre görev almıştır.

Temmuz 1922'de, Başkumandanlık Kanunu'nun, Başkumandan'a olağanüstü yetkiler veren ikinci maddesi, yürürlükten kaldırılınca, muhaliflerin de desteğiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık ünvanı, oybirliğiyle, süresiz olarak uzatılmıştır. Bu arada İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetlerine de son verilmiştir. 31 Temmuz 1922'de İkinci Grubun çabaları sonucunda kabul edilen İstiklal Mahakimi Kanunuyla, o tarihten sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri üzerinde Meclis denetiminin kurulması sağlanmıştır. Heyet-i Vekile'nin Amasya ve Batı Anadolu Bölgesi'nde yeni İstiklal Mahkemeleri kurma girişimleri İkinci Grubun engellemesi yüzünden sonuçsuz kalmıştır. Bu dönemde, İkinci Grubun da desteğiyle, sadece Elcezire'de, o da görev alanı asker kaçakları sorunuyla sınırlı olmak üzere, bir tek İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

İkinci Grubun, Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı konusundaki hassasiyeti bu dönemde de sürmüştür. Grup'un lideri, Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, 9 Kasım 1922'de Meclis Birinci Reis Vekili seçilmiş ve seçimin hemen ardından, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsız olması gereğine işaret ederek, İkinci Grup'tan istifa ettiği ni açıklamıştır.

İkinci Grup'un hukukun üstünlüğü konusunda öteden beri yaptığı eleştiriler bu dönemde de sürmüş, 12 Şubat 1923'te kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve

askeri, sivil memurları kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun, İkinci Grubun oylarıyla kabul edilmesiyle, bu konuda çok önemli bir adım atılmıştır.

Bu dönemde, temel çatışma konularından başka alanlarda da önemli gelişmeler olmuştur.

1. Saltanatın kaldırılması: 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılarak, cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Saltanatın kaldırılması görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbirleriyle yarışmışlar, gerek gruplar içindeki, gerekse gruplar dışındaki bağımsız muhafazakar mebuslar bu karar alınırken pek seslerini çıkartamamışlardır.

2. Halk Fırkası: 7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa, barış sağlanınca Halk Fırkası adıyla bir siyasi parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır. 8 Nisan 1923'te de, Halk Fırkası'nın, Meclis'teki Birinci Grubun bir fırkaya dönüştürülmesi yoluyla kurulacağı açıklanmıştır.

3. Lozan Görüşmeleri: İkinci Grup, Lozan görüşmelerinin Meclis'in yönetiminde yapılması ve son sözü Meclis'in söylemesi konusunda olağanüstü duyarlı davranmış, özellikle Misak-ı Milli'den tavizler konuları gündeme geldiğinde, duyarlılıkları bir hayli artmıştır. Buna karşılık, Birinci Grup, görüşmeleri Heyet-i Vekile'nin yürütmesinden yana olmuş, konu Meclis'e geldikçe hayli tartışmalı görüşmeler cereyan etmiştir.

4. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi: Önde gelen muhaliflerden ve 19 Ocak 1923'te yayınlanmaya başlayan İkinci Grup'un yayın organı Tan Gazetesi'nin sahibi, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaybolmuş, 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuştur. Olay, Meclis'teki gerginliği artırmış, yeni seçim kararı alınması sürecini hızlandırmıştır.

1 Nisan 1923'te Birinci Grubun teklifi, İkinci Grup ve bağımsızların da tam desteğiyle, Meclis, oybirliğiyle seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Karar alındıktan sonra, seçim kanununda bazı değişikliklere gidilmiştir.

5. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik: 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılarak, Birinci Grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin faaliyetlerini sürdürmeleri ya da, Birinci Grup adaylarının siyasi rakipleri olarak seçimlere katılmaları olanaksız hale getirilmiştir.

1923 Seçimi ve Muhalefetin Tasfiyesi

Meclis, son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmış, ardından ülke seçim havasına girmiştir. İkinci Grup, seçimlere grup olarak katılmama kararı almış, böylece, seçimde Birinci Grup adayları tek başlarına kalmıştır. Meclis'in dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bir bölüm icra vekiliyle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir kurul, aday listelerini oluşturmuştur. Listeler oluşturulurken, seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek mebus sayısı kadar aday gösterilmiş ve adayların tümünün mebus olması sağlanmıştır. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, güdümlü 1923 ve izleyen tek parti dönemi seçimlerini şöyle değerlendirmektedir: "Gerçi iki dereceli seçim yasasındaki yöntemle göre bütün illerde milletvekili seçimleri yapılyordu, ama bu seçim işin formalite yönüydü. Halk Partisi tarafından gösterilen aday mutlaka seçiliyordu. O halde bu adaylar, 'halkın seçimine sunuluyordu' demektense, 'halkın onayına sunuluyordu' deyişini kullanmak belki daha yerinde olur".

Birinci Grup adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanan seçimler sonucunda, İkinci Meclis'e seçilen 125 kişiden 114'ü ilk Mecliste Birinci Grup üyesi idi. 5'i ilk dönemde bağımsız olmakla birlikte, seçimlere, Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimindeki seçim komitesince, Birinci Grup adayı gösterilerek katılmışlardı. Yine ilk Mecliste gruplar oluşmadan önce Meclisle ilişkisi kesilen 6 mebus, seçim komitesince aday gösterilip ikinci Meclis'e seçilmiştir. Buna karşılık, İkinci Grup üyelerinin hiç biri ikinci Meclis'e girememiştir. Birinci Grup adayı olmayıp seçim kazanan tek kişi Gümüşhane'den bağımsız olarak adaylığını koyan Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir.

1923 seçimleriyle İkinci Grubun tasfiye edilmesinin ardından, ülkede hızla otoriter bir tek parti yönetimi kurulmuştur. Özellikle 1925 Martı'nda çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu, muhalefetin kesin bir biçimde susturulması ve tek parti yönetiminin kurumsallaşması süreci içinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. 1926'da Ziya Hurşit ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenledikleri suikast girişimi, suikast düzenleyicilerinin yanısıra, onlarla ilişkisi olsun olmasın, eski İkinci Grup mensuplarının da dahil olduğu tüm muhalif ve potansiyel muhaliflerle son bir hesaplaşmaya gidilmesine zemin

oluşturmuştur. Başka birçok muhalif gibi, İkinci Grubun önderleri Hüseyin Avni (Ulaş), Salahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf (Karakol) Beyler de tutuklanarak sorguya çekilmiştir. Mahkeme, İkinci Grubun eski önderlerini suçsuz bulmuş ve beraat ettirmiştir ancak, bu yargılamadan sonra İkinci Grup tarih sahnesinden artık tamamen çekilmiştir.

İkinci Grubun temel görüşleri incelenirken göz önünde tutulması gereken ilk nokta bu muhalefetin Meclis'teki bir takım uygulamalar çerçevesinde oluşmuş olmasıdır. Grup, yalnızca duyarlı olduğu konularda, muhalefet yapmış ve Milli Mücadele başarıya ulaşana kadar, Meclisteki birlikteliğin ortadan kalkmaması konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır. Bu duyarlılık grubun isminde de somut ifadesini bulmuş, grup tamamen farklı bir isim almak yerine, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını benimsemiştir.

İkinci Grubun temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır gelmektedir. Bu karşı çıkış, yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik olarak görülmemelidir. Önceki dönemlerde, özellikle de İttihat ve Terakki döneminde yaşanan kişisel yönetim tecrübesi, muhaliflerin bu konuda duyarlı davranma gereğini ortaya çıkarmıştır. İkinci Grup, Meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır.

Ülkede kanuna dayanan bir yönetim kurulması ilkesi de İkinci Grubun temel ilkelerinden biridir. Bunun doğal sonucu olarak İkinci Grup temel hak ve özgürlükler konusunda da hassas olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'ne karşı çıkışları da bu çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, İkinci Grubun verdiği mücadele, Birinci Meclis'in, günümüzde de Türkiye'nin en demokratik meclislerinden biri olarak anılmasını olanaklı kılmıştır. İşgal altında iken ve savaş en ağır koşulları dayatırken, demokratik bir meclise sahip olması ve Milli Mücadele'yi böyle bir meclisin yönetimi altında başarıya ulaştırması, Türkiye için, bugün de, gelecekte de kıvanç verici bir miras olarak anılmalıdır. □

Ahmet Demirel

Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup kitabının yazarıdır.

Çağdaş Türkiye'de Devlet ve İş Dünyası

Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Leninist ülkelerdeki ekonomik düzenin iflası, kamu ağırlıklı, "üçüncü yol"cu ulusal kalkınma modellerini uygulamış ülkelerin ekonomik düzeydeki hazin hali, 1970'li ve 80'li yıllarda piyasa düzeninin koşulsuz üstünlüğünü savunan ve devletin ekonomik gelişmede sadece köstek olacağını ileri süren yeni liberallerin düşüncelerini gündemin başına getirdi. Piyasa mekanizmalarının erdemleri sayılır ve bunların işlemesine müdahalede bulunmamanın yararları sıralanırken, Japonya ve "Asya Kaplanları"nın, özel sermayeye dayalı gelişme modelleri bu tezlerin kanıtı olarak öne sürülüyordu. Ancak, Asya kaplanları ile ilgili ciddi araştırma ve çalışmaların sayısı arttıkça, özel sermayeye dayalı bir ekonomik gelişme modelini seçmelerine rağmen, bu ülkelerdeki devletlerin hiç de, piyasalara karışmayan, uzun vadeli plan ve programlara itibar etmeyen türden olmadıkları ortaya çıktı. Bu bağlamda, özel sermayeye ve müteşebbislerin dinamizmine bağlanmış bir gelişme modeliyle sürekli müdahaleye maruz kalabilen piyasaların nasıl bağdaşabildikleri sorusu gündeme geldi. Ülkelerin gelişme sürecindeki başarı ve başarısızlıklarının nedenlerini araştıranlar siyaset-bürokrasi, devlet-özel sektör, devlet/plan-piyasa mekanizmaları arasındaki ilişkilere daha yoğun olarak eğilmeye başladılar.

Türkiye'de de Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Ayşe Buğra, ABD'de yayınlanan son kitabı, **Çağdaş Türkiye'de Devlet ve İş Dünyası**'nda* böylesi bir yaklaşımı, karşılaştırmalı bir perspektiften Türkiye'yi anlamak için kullanıyor. Yaklaşık yedi yıllık bir çalışma sürecinin ardından ortaya ekonomik gelişmenin ana hatlarını, özel

sektörün bu süreç içindeki yerini, devletin destek ve köstek olarak rolünü tarihsel bir çizgiye oturtturarak sunan; Türkiye'nin neden "benzersiz" olmadığını gösteren; Türk devletine ve işadamlarına ayna tutan; ve ekonomik gelişmedeki sorunların nedenlerini karşılaştırmalı olarak açıklayan bir eser çıkmış.

Devlet-İş Dünyası İlişkileri Buğra'nın devlet ile iş dünyası arasındaki ilişkileri incelemesi Vehbi Koç, Sakıp Sabancı ve Nejat Eczacıbaşı'nın öz yaşam öykülerinin kitap tanıtımını yapmasından sonra başlamış. Bu yaşam öykülerinde Türkiye'deki ekonomik gelişme ile ilgili önemli ipuçları bulan yazar, tezlerini oluşturabilmek için teorik literatürün ve Türkiye'nin iktisadi tarihiyle ilgili kitapların yanında, işadamları ve profesyonel yöneticilerle yaptığı mülakatlardan yararlanmış.

Buğra'nın ilk tespiti sanayileşmeye geç ya da çok geç başlamış ülkelerde devlet ve iş dünyası ilişkisinin sanayileşmesini ilk tamamlayanlardan farklı olduğu noktası. Buna bağlı olarak da "bu çalışma Türkiye'deki iş ortamının ayırdedici özelliklerini, geç sanayileşmesini uluslararası kapitalizmin ileri safhaları bağlamında yapan bir ülkenin konumunu veri alarak belirlemeye çalışıyor". Sanayileşmeye geç başlayan ülkelerin teknoloji üretme kapasiteleri yoktur. Bu nedenle ve ekonomik gelişme çoktan oluşmuş bir dünya iktisadi düzeni içinde gerçekleşeceğinden geç sanayileşen ülkelerde devlete önemli görevler düşer. Bu nedenle de, zaten her koşulda gerginlikler içeren devlet-iş dünyası ilişkisi, geç sanayileşen ülkelerde daha da sorunludur ve iş dünyasının en zorlu mücadelelerinden biri kendisine sosyal meşruiyet kazandırmayla ilgili olandır.

*Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey*, (New York: SUNY Press 1994)

Türkiye'de de "devletin, iş hayatının akışını belirlemedeki kaçınılmaz önemi, Türkiye'de iş yapma tarzının başlıca belirleyicisi olmasına da yol açıyor... Türk işadamları, devleti sorunlarının temel kaynağı olarak görüyorlar. Ancak, aynı zamanda biliyorlar ki, varlıkları kadar toplumdaki yerlerini de devlete borçlular... (incelenen) özyaşam öyküleri çok açık olarak sosyal statüyle ilgili bir güvensizlik duygusunu yansıtıyor". Buğra'nın kitabında Devletin özel mülkiyete karşı hasmane tutumuyla ilgili örnekler bu ikircikliğin temelsiz olmadığını da kanıtlıyor.

Geç sanayileşen ülkelerin bu sürece başladıkları zamanki sınıf yapıları, devletin oluşum koşulları, sanayileşme programının başladığı tarihsel dönemin özellikleri ve yabancı sermayeyle ilişkiler değişik ülkelerde devletin rolünün başka şekillerde oluşmasına neden oluyor. Gelişmenin ne yönle doğru gideceği ve ne ölçüde başarılı olacağını belirlemede önemli payı olan bir değişken de devletin müdahalesinin şekli (form) oluyor. Buğra'nın da vurguladığı gibi Asya Kaplanları'ndan "Güney Kore ve Tayvan'ın ekonomik başarıları, büyük ölçüde devletin tutarlı ve uzun döneme yönelik bir sanayi politikasına olan bağlılığıyla ve bu tutumun ekonomideki belirsizlikleri azaltıcı etkisiyle açıklanabilir". Buna karşılık devlet müdahalesinin kapsamı ve sınıfsal yapıları konusunda Asya ülkeleri ile benzerlikler gösteren Türkiye'de "devlet müdahalesi iş hayatını etkileyen belirsizliğin başlıca kaynağı gibi görünmektedir". Bu yargıya varmada Türkiye'deki devlet geleneğinden kaynaklanan davranış alışkanlıkları etkili olmakta. Buğra'ya göre, bir yandan "Türk devlet geleneği oldukça yetkin bir bürokratik yapıyı ve kanun hakimiyetine saygılı bir yaklaşımı içerir. Ancak bunun yanında Türk hükümederinin siyasi iktidarlarını mutlak gibi görme eğilimlerini de içerir".

Sanayileşme sürecine Türkiye'den sonra başlayan ancak şimdilerde dünyanın sanayi devleri arasında sayılan Güney Kore ile Türkiye arasında iş dünyasının örgütlenmesindeki benzerlikler son derece çarpıcı: "Birinci olarak, şirketlerde aile hakimiyetinin derecesi yüksek. İkincisi, devletle şirketler arasında doğrudan ve oldukça önemli ilişkiler var. Üçüncüsü, yatırım çeşitliliği yaygın, ancak Kore'nin... holdinglerinde ilgisiz alanlara yayılmaya daha az rastlanıyor". Şirket yapılarındaki bu ortak özelliklere rağmen Kore'nin Türkiye'yi ekonomik olarak gerilerde

bırakan başarısının ortaya koyduğu gerçek "herhangi bir sanai örgütlenme modelinin, önemli sosyokültürel benzerlikler gösteren ortamlarda dahi, siyaset oluşturma süreçlerinin özelliklerine bağlı olarak değişik şekillerde performans gösterebildiğidir". Yani ekonomik hayatın kurumsal bağlamı iş dünyasının davranışlarında ve ekonomik gelişmenin yöneliminde kritik rol oynuyor.

Türkiye'de Özel Sektörün Dünü ve Bugünü Türkiye'de iş dünyasının ortaya çıkışı temelde devlet sayesinde ve devletin içinden gerçekleştiği için, iş dünyası ile devlet ilişkilerinde hep ikincisinin lehine olan bir güç dengesizliği var. Artık yepyeni bir dünyada, çok değişik kurallarla ekonomik gelişme sorunlarına eğilinmesi, devletle iş dünyası arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması gereken bir dönemde Türkiye'de devlet, değişime direnmekte. Bugün de geçmişte olduğu gibi devletin kendi mutlak iktidar kıskançlığından kaynaklanan neredeyse kaprisli denilebilecek tutumunu Buğra, en temel tezlerinden birinde, "devlet müdahalesinin belirsizlik üreten niteliği" olarak yargılıyor.

18. ve 19. yüzyılda dünya ekonomisindeki gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yeni ekonomik düzene eklenmesinin özellikleri, 20. yüzyılın başına gelindiğinde Müslüman tebanın ekonomik hayattan neredeyse silinmesi sonucunu getirmişti. Bu nedenle İttihat ve Terakki döneminde başlayan, bir "Müslüman işadamı", özellikle de sanayici, yaratma projesi Cumhuriyet döneminde de sürdürüldü. İttihatçılar döneminde ve daha sonraları, siyaseten güçlü kişilerle olan ilişkiler maddi ikbal kapılarını açarken, "İktidardaki partinin üyeleri. Türk iş dünyasının öncüleri arasında ilk sıralardaydılar". Varoluşunu ve varoluşunun meşrutiyet temellerini "kar için çalışmanın" bizatihi iyi bir şey olduğu inancından değil, devletçe sağlamak zorunda kalması nedeniyle Türk iş dünyası Buğra'ya göre "zayıf yasal ve ahlaksal temeller"e sahipti. Kaynakları kısıtlı ve sermaye birikiminin gelişmemiş olduğu bir ülkede iş yapmaya soyunmanın bir diğer yönü de "özel sektörün finansman konusunda devlet sübvansiyonlarına olan bağımlılığının öneminin özerk bir sosyal konum geliştirebilmesine imkan tanınamasıydı".

Buğra'nın verilerine göre Türk işadamlarının çoğu ya kamu sektöründen ya da ticari bir geçmişten geliyorlar. Zenaatkarlıktan sanayiciliğe geçişin örnekleri son derece ➤

az, büyük toprak sahipliğinden sanayiciliğe geçenlerin sayısı da oldukça kısıtlı. Bugüne geldiğimizde ise Türk iş dünyasının çok iyi eğitilmiş bireylerden oluştuğunu ve aile temelinde örgütlenmiş olduğunu görüyoruz. Özellikle ithal ikameci dönemde yabancı sermayeye karşı Türk işadamlarının devlet tarafından korunması bir yandan iş dünyasının devlete olan bağımlılığını artırırken, bir yandan da "onu boğmuş". Türk iş dünyasının oluşumu ve devletle olan ilişkilerinin netameli özelliği Buğra'nın kitabının en keyifle okunan bölümlerinden, çeşitli işadamlarının yaşam öykülerinin özetlendiği, deneyimlerinin aktarıldığı yerlerde ortaya çıkıyor.

İş Yapmanın Siyasi Bağlamı ve Holdingler Buğra'nın kitabının çok çarpıcı olarak sergilediği gibi bünyesi içinde işadamlarını "hain değilse bile potansiyel olarak yasadışı" olarak görmeye eğilimli kişileri barındıran bir devlet mekanizmasının iş yapılmasına nasıl köstek olabileceği görülebilir. Türkiye'de devletin ekonomik politika oluşturmada egemen kurallar Buğra'ya göre şöyle özetlenebilir: 1) Hükümetler ekonomik bir felsefeden hatta tutarlılık duygusundan yoksun olarak konulara pragmatik yaklaşırlar; 2) Biraz da bu nedenle devlet müdahalesinin sınırları belli değildir ve iş hayatının meşrutiyeti ile ilgili bir muğlaklık köklü şekilde varlığını sürdürür; 3) Yasal mekanizmalar ve bürokrasi pragmatik hükümetlerin istek ve kaprislerine boyun eğmek zorundadırlar. Dolayısıyla "rant arayışları, doğal olarak iş hayatının doğum izi türünden önemli bir parçası olmuşlardır".

Türk özel sektörünün ilk patlamasını yaptığı ve felsefi olarak kendisine yakın bir hükümetin iktidarda olduğu 1950'lerde uygulanan politikalar Türkiye'de rasyonel iktisadın koşullarını yaratmak yerine patronaj ilişkilerini geliştirmek amacını güdüyordu. Bu dönemde müteşebbislik şu üç mekanizmayla teşvik ediliyordu: "1) tercihli kredilerin dağıtımı; 2) devlet ihaleleri; 3) ithalatçılara dağıtılan dövizler". Bu mekanizmalar özel sektörün gelişmesine katkıda bulunmakla birlikte, içinde bulunulan iktisat siyasetinin oluşturuluş tarzı ve bunun yol açtığı belirsizlikler nedeniyle "müteşebbis ruhunun değil, kar ruhunun gelişmesine yol açmıştır".

1950'lerde kendini bulmaya başlayan Türk özel sektörü, o dönemde zaten devlete karşı ya da devletten bağımsız olarak hareket etmesine imkan sağlayacak ekonomik

ve sosyal güçten yoksundu. 1960 ve 70'li yıllarda ise ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarıyla ekonomik gelişmede yeni bir dönem açılmıştı. Bunun yanı sıra Türk özel sektörü içindeki bir ayrışmanın da berraklaşmaya başladığına bu dönemde tanık olunur. Buğra'ya göre "büyük sermaye ile küçük ve orta boy işletmelerden oluşan diğer sermayedarlar arasındaki ayrılık iyice açığa çıkmaya başlamıştı. Büyük işadamları gittikçe uzun vadeli stratejiyle ilgilenmeye başlıyorlardı... Buna bağlı olarak görülen ikinci gelişme ise büyük sermayenin gittikçe kendini tüm sermaye gruplarını biraraya toplayan örgütlerden ayırmaya başlamasıydı". Bu dönem Türkiye'deki büyük sermayenin hızla holdingleşmeye başlamasına ve holdinglerin bir "sosyal kurum" olarak ekonomiye ağırlıklarını koymalarına da tanıklıktır.

1980'li yıllarda iktidara iş dünyasının ilkelerini ve çıkarlarını savunan bir hükümetin gelmesine rağmen devlet ile iş dünyası arasındaki gerginlikler azalmadı. Bu dönemde kamu sektörünün ağırlığı arttığı gibi, bütçe dışı fonlarla kaynakların keyfe göre dağılabilmesi imkanları da genişletilmiş oldu. Türkiye'deki ekonomiyle ilgili devlet politikalarına hep hakim olan pragmatizm, yarın hangi kararın alınabileceğini bilmekten doğan tedirginliği yoğunlaştırdı. Artan kamu açıkları nedeniyle fiyat istikrarını sağlamak da mümkün olmadı. "Dolayısıyla işadamları geleceğe yönelik olarak kendilerini ikili bir belirsizliğin kaskasında buldular. Hükümet politikalarından kaynaklanan fiyat dalgalanmaları bu belirsizliğin sadece bir yönüydü. İkinci ve belki de daha önemli bir faktör, uygulanan politikaların gerçekten değiştirilmesi ihtimaliydi. Enflasyonla mücadele, her an, söylendiği gibi ekonomik politikanın gerçek hedefi olabilirdi". Sonuçta kendilerine felsefi olarak en yakın iktidarlar döneminde bile, Türkiye'deki iş dünyası, kazanılmış alışkanlıklarının dışına çıkmasını sağlayacak istikrarlı bir yatırım ve büyüme çerçevesi bulamadı. İleriye yönelik çıkarları ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin koşulları ise bunu gerektirdiği için hükümetlerle sıkça ters düşmeye başladı.

Türkiye'deki holdinglerin yapısına bakıldığında bunların aile ağırlıklı olduğu, merkeziyetçi yapılara sahip oldukları ve derinlemesine yatırım yerine değişik sektörlerde yatırımı yeğledikleri görülür. Buğra, holdinglerde yurarda sayılan tüm nedenlerden dolayı aile kontrolünün,

rant ve kısa vadeli karları garantileyecek davranış kalıplarının egemen olmaya devam ettiğini gözlüyor. İşlerin büyümesiyle gündeme gelen profesyonelleşme gereğine ise aileler, yönetimi profesyonellere teslim etmektense aile bireylerini profesyonelleştirerek karşılık veriyorlar. Gene holding yapısı içinde merkeze bağlı şirketlerin hareket alanları sınırlı. Özellikle üç konuda tek tek şirketlerin hemen hiç bağımsızlığı yok: 1) yatırım kararlarında özerklik; 2) finans koordinasyonu; 3) gerek ücret belirlenmesi gerekse de istihdam politikasındaki kararlar. Aileye fazla dayanmanın ve bu tür merkezîyetçiliğin beki de en olumsuz sonucu sermaye sahiplerinin çalışanlara güven-sizliği ve çalışanların şirketlerine bağlanmamaları oluyor.

Devlet, TÜSİAD ve Diğerleri İş dünyasının resmi örgütlenmeleri olan ve değişik nitelikteki şirketleri bünyelerinde barındıran odaların, bağımsız hareket edememesi, hükümetlerin kaprislerine göre cezalandırılabilip, patronaj arayışlarına göre kullanılabilir olmaları kendi içinde git-tikçe ayrışan iş dünyasının yeni arayışlar içine girmesini de 1960'lı yılların başında iyice gündeme getirmişti. 27 Mayıs darbesinin ardından gelen liberal anayasa dönemi ve bunun etkisiyle ifade imkanı bulan sosyal talepler o yılların epeyce çalkantılı bir şekilde gelişmesine yol açı-yordu. Bu gelişmeler karşısında özellikle küçük ve orta boy işletme sahiplerinden oluşan devasa bir çoğunluk, iş-çi hareketi ve onun solcu destekleyicileriyle doğrudan çatışmaya girilmesi eğilimindeydiler. Buna karşılık sendika çalışmaları ve sol eğilimli siyasetleri yoketmeye çalışma-dan da iş dünyasının daha güçlü bir sosyal konum elde edebileceğini öneren daha geniş perspektifli bir dünya görüşüne sahip olan çok kısıtlı sayıda büyük sermaye sa-hibi de vardı. Bu iki yaklaşımdan birincisi TİSK'in oluş-masına yol açarken, diğeri de TÜSİAD'ın kuruluşunu temellendiriyordu.

TÜSİAD'ın kuruluşunu iş dünyası içindeki çatışmalar veya çıkar temsiliyetleri açısından açıklayan yaklaşımlar Buğra'ya göre kuruluşun özünü yakalayamıyorlar. Ko-nuştuğu kişilerden birisinin özetlediği gibi "TÜSİAD işa-damlarının özel çıkarlarını kollamak üzere değil özel sek-törün sosyal varlığını kanıtlamak amacıyla kurulmuştu". Siyasi otoritenin politika oluşturmadaki mutlakîyetçi yak-laşımına ve toplumsal kesimlerle diyalog içine girmeyi, onların önerilerinden bir grup olarak yararlanmayı zül

adettiği anlayışa başkaldırarak bütüncül önerilerle kamu-oyunun önüne program ve projeler getiren kuruluşun tartışma yaratacağı açıktı. Bu nedenledir ki ANAP döne-minde bile TÜSİAD'ın yönetimini üstlenen ve büyük ser-mayenin genç kuşağından olan başkanlarla devrin hükü-metleri pek çok kez çatışmışlardı. Dönem hükümetlerinin devletin ekonomi üzerindeki etkisini siyaseten kullanma-ları, izledikleri politikadaki tutarsızlıkların yarattığı be-lirsizlik ve güvensizlik ortamı, uzun vadeyi görebilme ih-tiyacındaki iş dünyasını rahatsız ediyordu. Buğra başkan-ların, örgütün kuruluş felsefesi ile uyumlu bu tür eleştirel davranışlarının üyelerce ne kadar anlaşıldığı ya da kabul gördüğü konusunu da bu bağlamda gündeme getirerek, TÜSİAD'ın en önemli eksiği olarak gördüğü yönetim-üye kopukluğu ve demokratik katılım eksikliğini vurguluyor.

TÜSİAD'ın yarı-resmi diğer kuruluşlarla olan ilişkileri de, genel çizginin dışına çıkarak bütüncül çözüm arayışla-rına girmesi nedeniyle gene aynı dönemde fırtınalı bir ni-telik kazanıyordu. 1980'lerin sonunda TÜSİAD'ın bağım-sız varlığını sorgulayan ve TOBB içinde erimesini savu-nan özel sektör temsilcilerine ve sözcülerine rastlanıyor-du. Buğra'ya göre TÜSİAD'ın önderliğindeki gelişmeler, örgütün çalışmaları, etik ve sosyal sorumluluğu olan bir camianın iş dünyası içinde yükselişinin işaretleriydiler. Ancak, burada gerek iş dünyasının gerekse de devletin ve hükümetlerin Cumhuriyet'in kuruluşundan beri geliştirdikleri yerleşik alışkanlıklar ciddi bir sorun yaratıyorlar. Devlet politika oluşturulması sürecine iş dünyası temsil-cilerini bir grup olarak sokmak istemezken, özel sektör içindeki değişik çıkarlara sahip gruplar veya bireyler de sorunlarını tekil olarak halletmeyi yeğliyorlar. Böylesi pe-rakende yaklaşımlarla sorunlarının üstesinden gelemeye-cek konumdaki Türkiye'nin ise asıl ihtiyacı Sosyal ve Eko-nomik Konsey türünden geniş tabanlı yeni örgütsel dü-zenlemelere dayalı bir kurumsal yapıyı yerleştirmekte.

Tarihinin en derin ekonomik krizini yaşayan Türki-ye'de iş dünyasının da yaşanan süreç içinde Buğra'nın ki-tabında tarihsel, sosyal ve siyasal temelleri ortaya çıkarılan 70 yıllık deneyimin getirdiği davranış kalıplarını genel çı-karları açısından kırmayı gerekecek. Buğra'nın kitabı bu tür bir gelişmenin ne şekilde gerçekleşebileceğinin ipuç-larını da okura veriyor.* □

Solî Özel

*Böylesi yetkin bir kitabın daha iyi dizilmiş ve hemen her sayfada görülen imla hatalarından arındırılmış olması dilenirdi. Bunun yanında bu kitapta olmaması gereken bir olgusal hataya da dikkat çekmek gerekir. 1937 yılında Celal Bayar Başbakanlığa getirildiğinde, yerine geçtiği kişi Recep Peker değil İsmet İnönü idi. Ayrıca Bayar'ın ekonomik görüşleri ve Atatürk'ün ekonomiye yaklaşımı gibi konularda da tarihsel bölüm kitabın diğer bölümlerine göre zayıf.

Belki de İstanbul'u
en çok çağrıştıran
şehir... Bu sözler San
Francisco için
söylenir ama, Kahire
galiba daha da
fazla... Havaalanı, -
ki dış dünyadan
gelenler genellikle
şehre burdan
girerler- ile merkez
mesafesi,

aşağı yukarı Yeşilköy-Taksim
kadardır. Şehir merkezine doğru
yola koyulur koyulmaz
Heliopolis'e gelirsiniz. Heliopolis
yani "Güneş Kenti"... Şehrin "-
mutena" semtlerindendir.

"Reis" Hüsnü Mübarek de orada
ikamet eder. Sarayı oradadır.
Heliopolis, gerçi, "mutena"
görüntüsü verecek kadar yeni
vitrinlidir ama şehrin en eski
semtlerinden biridir. Ptolemi
hanedanı döneminde, eski
Yunan'a gider kuruluşu. O
anlamda, bizim Yeşilköy
Yeşilyurt- Ataköy mıntıkası yani
"Ayastafanos" ile karşılaştırmalı
zihni oyunlar oynamanıza imkan
verir.

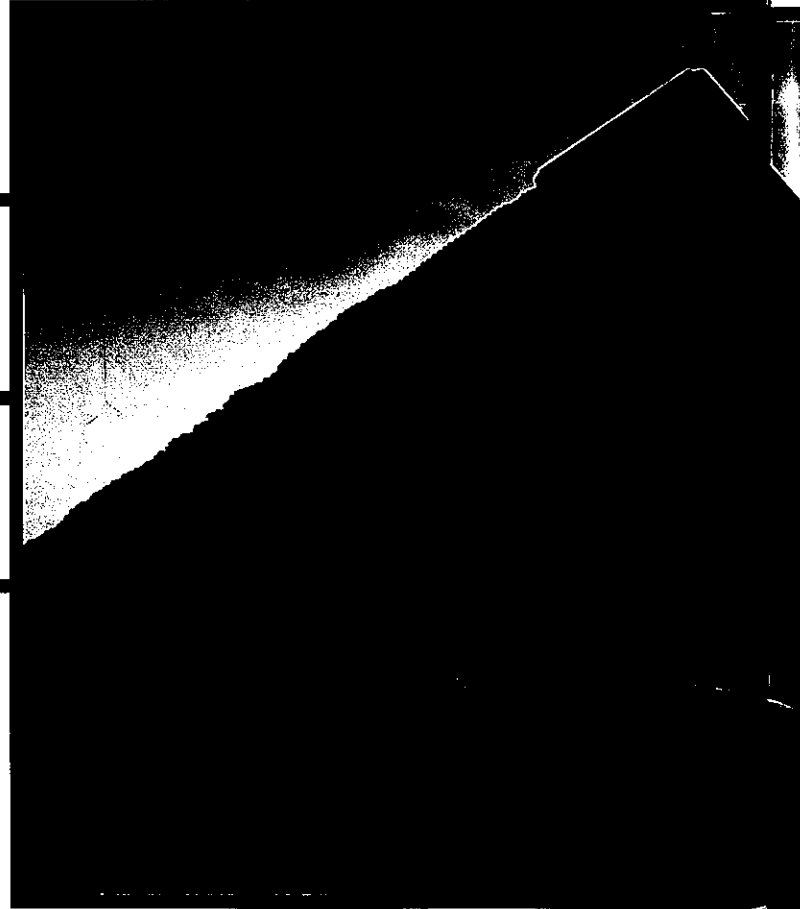
Şehir merkezine
yaklaştığınızda, Kahire'nin
başdöndürücü trafiğine
saplanırsınız. Ardından,
Nil'ün üzerinde sığağın
buharlaştırdığı havanın sisi
arasından egzotik silueti ile,
olanca çarpıcılığıyla Kahire
beliriverir. Ramses Meydanı,
Eminönü-Sirkeci çağrışımı
yaptırır. Dikkatlerinizden,
binlerce yıl öteden kalan
II.Ramses'in kırmızıya çala
kumrengi dev heykelini
kaçırmamanız

şartıyla.Merkezdeki Tahrir (Kurtuluş) Meydanı,
Taksim'e tekabül eder. Ramses Hilton,
Sheaphard's panoramayı tamamlarlar. Tabii tam
karşı kıyıdaki Sheraton ve güney ufkunda Roda
adası üzerindeki Meridien ile birlikte..

Nil'in üzerinde iki büyük ada Kahire'ye çeşni verirler.
Roda ve daha büyüğü Giza... Bu ikincisinin üzerindeki
Mariott görülmeye değerdir. Çünkü Hidiv İsmail'in
sarayıdır ve Süveyş Kanalı'nın açılışı şerefine Fransız
Kraliçesi Eugenie'nin huzurlarında Verdi'nin Aida
operasının prömiyerinin yapıldığı yerdir.

Eğer Mariott'ta Nagva Fuad dans
ediyorsa kaçırmaya gelmez. Yaşı artık
60'ın üzerine tırmanmışsa da, Nagva

K a h i r e

id , inanılmaz bir
etiği içeren Mısır göbek
asının efsanevi ustasıdır.
nîre'yi Kahire yapan, Nil'in sağ
asının en ucundaki Giza
amitleri ve hemen önlerindeki
nks'dir. Şehrin merkezindeki
sek binaların üst katlarından

görülebilien Keops Kefren-Mikerinos
üçlüsü, insanla 5000 yıllık efsunlu bir
selamlaşma duygusu verirler.

Kahire'yi Kahire yapan, bir de "1000 cami
şehri" ünvanını kazandıran özellikleridir.

Şehrin doğu yakasındaki Mukattam
tepeleri üzerinde Kavalalı Mehmet Ali
Paşa'nın Osmanlı tipi camii, Selahaddin

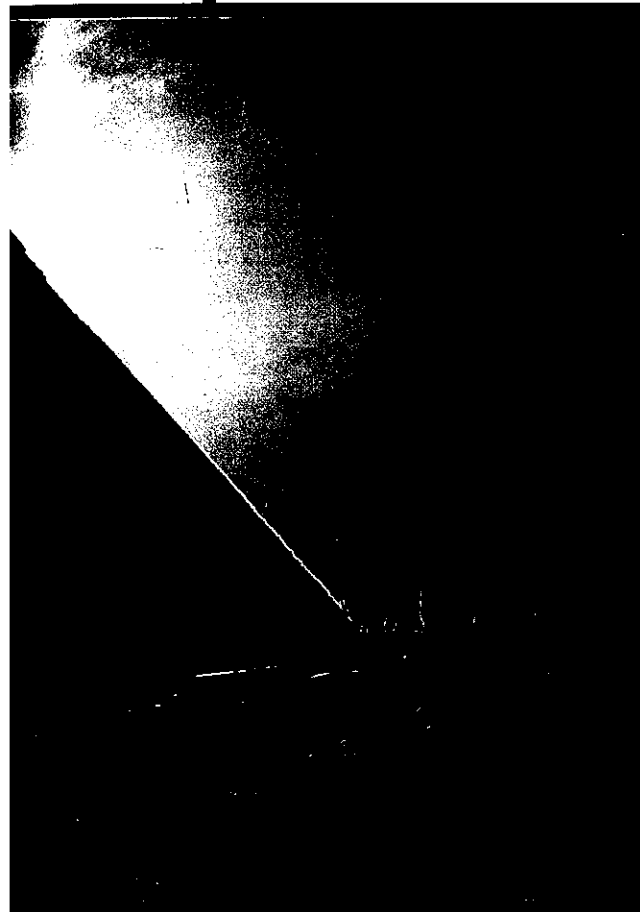
Eyyubi döneminden kalan camiler ve ünlü El Ezher ve Hz.Hüseyin camileri
mutlaka görülmeye değer. Hele, Sünnî İslam'ın en önemli öğretisi merkezi
sayılan El-Ezher'in tam karşısında, Hz.Hüseyin Camii'nin yanbaşındaki Han
el Halili, İstanbul Kapalıçarşısı'nın atası sayılır. Ne de olsa, Yavuz Selim,
Kahire'yi ele geçirdikten sonra Han el-Halili ustalarını alıp yanında getirmiş
ve Kapalıçarşı'yı kurdurmuştur.

Ümmü Gülsüm'ün yüzbinleri konserleriyle kendinden geçirttiği Ezbekiye
bahçeleri, evlerin adeta yıkılmak üzere birbirlerine yapışarak, dayanışma
halinde ayakta kalabildikleri yoksul, ama Mısır'ın büyüünü de hissettiren
Şobra ve İmbaba semtleri de görölmeden edilemez. Şobra, Kopt (Kıpti)

Hristiyanlığın yüreğidir.. Şehir merkezinde
Talat el-Hel Harp bulvarında da bir gezinin.
Kişilikli binalar size burada Osmanlı ve Arap
entellijensiyasının yuvalandığını
hatırlatacaklardır.

Nil üzerinde gezinti yapmayı da ihmal etmeyin.

Kahire elbette İstanbul değil. Ama tarih ve
doğa beraberliğinin görkemi nasıl yarattığının,
ancak İstanbul ile boy ölçüşebilecek bir
gizemidir.

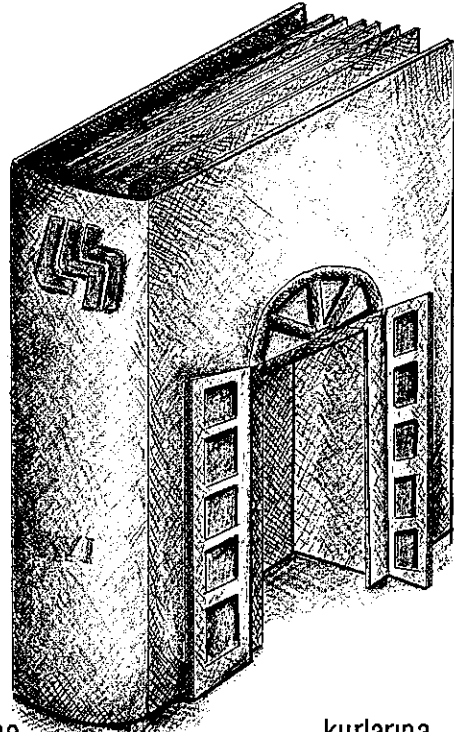
Cengiz Çandar

Mevzuat dünyasındaki rehberiniz:

Lebib Yalkın Yayınları

İş hukukundan vergiye, toplu konuttan banka ve sermaye piyasalarına kadar tam 37 ana konudan oluşan güncel mevzuatı 40 yıllık deneyimle günü gününe, size Lebib Yalkın Yayınları sunuyor.

Dilerseniz f6y-volant sistemiyle yaprak yaprak, dilerseniz

On-line Mevzuat Bilgi Bankası sayesinde bilgisayarınızın bir tek tuşuna dokunarak güncel mevzuata ilave olarak, ihale ilanlarına ve günlük döviz

kurlarına anında ulaşabilirsiniz.

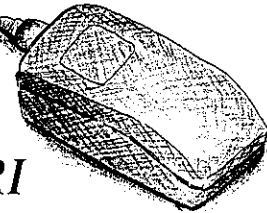
Lebib Yalkın Yayınları, güncel mevzuatın karmaşık dünyasında, her türlü sorunuz için size rehberlik etmeye hazırdır.

Detaylı bilgi için lütfen bizi arayın.

**LEBİB YALKIN YAYIMLARI
VE BASIM İŞLERİ A.Ş.**

“Güncel mevzuata hızlı erişim”

Futbolun pazar arayışı

Barlas Yurtsever

Dünyanın öbür ucundaki futbol heyecanını sabahın erken saatlerine kadar yaşamak üzere ekran karşısındaki yerlerimizi çoktan aldık. Artık sadece ve sadece futbol konuşuluyor. Oysa dünya kupası organizasyonunun FIFA tarafından ABD'ye verildiği 1988 yılının 4 Temmuz'undan, başlama vuruşunun yapıldığı 17 Haziran 1994 tarihine kadar tartışmaların ağırlık noktası açıkça futbol dışındaydı.

"Bundan doğal ne olabilir" görüşünü savunanlar, Amerikalılar'ın futbola ne kadar "Fransız" olduğunu öne sürdüler. Bu kadarla da kalmadılar, Amerikalılar'ın "uzaylı"dan farksız olmadığının örneklerini verdiler. CNN ve USA Today, kupa maçlarının başlamasından birkaç gün önce birer araştırma yaptılar ve ABD'lilerin yüzde 61'inin bu turnuvanın ülkelerinde yapıldığından haberdar olmadığını ortaya koydular. Aslında Amerikalılar haksız da sayılmazdı. Onlar için varsa yoksa basketbol, beyzbol, rugby, hokey gibi spor dallarıydı. Amerikalılar'ın aşık oldukları spor dalları arasında "futbol" bulunmuyordu. Hatta, inanılması güç ama Amerika'da ulusal bir futbol ligi bile bulunmuyordu.

Oysa muazzam bir endüstri olarak Latin Amerika ve Avrupa kıtasına sıkışan futbolun yeni pazarlara duyduğu ihtiyaç yüzünden FIFA hiç tereddüt etmeden 1994 Dünya Kupası organizasyonunu futboldan bihaber ABD'ye verdi. Sırada Japonya'nın olmadığını kim söyleyebilir?

Şimdi bütün mesele, "Amerikalılar'a futbolu sevdirmek" haline geldi. Bunun sonuçlarını herhalde önümüzdeki günlerde somut olarak görebileceğiz. Ama sos-

yologlar, Amerikalılar'ın "başarıya şartlanmış" olduklarını öne sürerek, sokaktaki Amerikalı'nın fanatik bir futbol taraftarına dönüşebilmesi için başarıyı görmesi gerektiğini belirtiyorlar. Örnek sıkıntısı yok. ABD takımı, geçen yıl 1-0'lık yenilgiyle Meksika'ya kaptırdığı Gold Cup' ı, bu yıl yine aynı sonuçla, Meksika'yı 1-0 yenerek aldı. Los Angeles'deki final maçında tribünlerde 91 bin seyirci vardı ve bu rakam başlangıç için herkesi heyecanlandırdı.

Dünya Kupası karşılaşmalarının bilet satışlarında da ilgiye değer bir "sosyolojik boyut" vardı. Karşılaşmalar başlamadan aylarca önce biletlerin tükeneyeceği ortaya çıkmıştı. Ancak, biletler satılmaya başlayınca bu talebin "etnik" yapısı daha da öne çıktı. New York'daki İrlanda, İtalya maçı için 77 bin kişilik Giant stadına 400 bin bilet talebi geldi. Ve serbest piyasanın kuralları işlemeye başladı. 50 dolardan satışa çıkan biletler, Mart ayında 650, Haziran ayında 1200 dolara yükseldi. Bu gelişmeler, sponsorluk yaparak bütün spor dallarına sahip çıkan dev Amerikan şirketlerinin gözünden kaçmadı elbette.

FIFA Amerikalıların organizasyon şampiyonu olacaklarından bir an bile şüphe etmedi. Nitekim ABD Futbol Federasyonu Başkanı ve Dünya Kupası Organizasyon Komitesi Başkanı Alan Rothenberg'in adı şimdiden FIFA başkanlığı için geçmeye başladı. Bu elbette Amerikalılar için erken ilan edilmiş bir zafer. Ama gerçekten, görüldüğü gibi futbol ABD'yi fethedecekse, Avrupa'nın omuzladığı bu endüstri, rüyalarını süsleyen bir pazara girmiş olacak, ABD'liler de bunun karşılığında futbolu yönetmeye talip olacaklar. Kısacası, bu Dünya Kupa- ➤

s'nda belki de ilk kez kaybeden olmayacak.

Alan Rothenberg'in zafer ıgıllıkları atması için gerçekten biraz erken. Çünkü daha birkaç ay öncesine kadar turnuvanın bir "fiyasko"ya dnseceğini söyleyenlere karşı "savunma" yapıyordu. Toplam 3,6 milyon adet biletin tükenmek üzere olduğunu, Kupanın maskotu kpeğın Amerikalılar tarafından çok sevildiğini, gerçekleştirdikleri organizasyonun ABD'yi fethedeceğini söylüyordu.

Rothenberg'in açıklamasına göre maçların oynanacağı 9 ayrı kentteki 9 stadın hemen tamamı elden geçirildi. Finalin oynanacağı Pasadena'daki Rose Bowie Stadi basın odasının genişletilmesiyle birlikte 111.5 milyon dolara mal oldu. Ayrıca Stanford Stadi'ndaki tüm tahta koltuklar metalle yenilendi. şikago'daki stadın tamirine ise 14 milyon dolar harcandı. Bu organizasyonun ABD'ye maliyetinin ne olduğu kadar, getirisinin ne olacağını tahmin etmek de zor. Ama ABD'ye muazzam bir turist akınının yaşanacağından kimsenin kuşkusu yok. şimdiden "Dünya Kupası Turisti"nin 1 milyon kişiye ulaştığı tahminleri yapılıyor. Bunun 200 binini ise New York misafir ediyor.

Bu tip "show business" larda, gösteri başlamadan önce kimi "yıldızların" gev alması, kamuoyunu bütünüyle dünya kupasına ve futbola yönlendirmesi adettendi. İtalya'da yapılan bir nceki Dünya Kupası'nda Pavarotti ve Sophia Loren bu işle "memur" edilmişti. Oysa ABD'de, halkı panayıra çağırarak için ıgırtkanlara hiç gerek olmadı. Örneğın New York'da Dünya Kupası başlamadan önce de kıyamet kopuyordu. NBA finalleri, Hokey ligi kupa maçları ve 43 ülkeden 11 bin atletin katıldığı Eşcinsel oyunları yüzünden tansiyon iyice yükselmişti. Spor dünyasında iktidarı elinde tutan basketbol ve hokey gibi heyecanlı karşılaşmalarla akişan futbol turnuvası, önceleri organizatörleri ciddi olarak endişelendirdi. Ancak, bütün dünyanın kameralarını ABD'ye çevirdiğini ve bir ay sürececek olan bu heyecanın gündemi ellerinden kaırmasının mümkün olmadığını anlayanca rahatladılar. CNN yöneticilerinin kafasındaki soru işareti ise şuydu: Körfez Savaşı ve Yeltsin'in Moskova'da Meclis'i bombalamasını başarılı bir naklen yayınladı. dünyanın ekranlarına taşıyan CNN, ilk kez deneyeceğı futbol maçı naklen yayınının altından kalkabilecek miydi?

Ulusal bir ligi bulunmayan, sokaktaki insanının futbolu tanımadığı; ulusal takımına futbolcuların transferle geldiğı; ve bütün bir yılı Dünya Kupası hazırlık malarıyla geçiren ABD'nin yakın gelecekte futbol endüstrisinde tahakküm kuracağını ilk işaretleri böylece alınmış oldu. Yakın gelecekte Japonya'nın da katılmasıyla globalleşme süreci tamamlanacak, böylece "top yuvarlaktır" sözü, epeyce nitelik değiştirecek.

Bu Dünya Kupası'ndan Türkiye'nin ve diğerk ülkelerin çıkaracağı dersler elbette olacak. Örneğın İskandinav lkeleri, ABD'deki kapalı futbol şahaları ile yakından ilgilendiler. Kapalı salonlarda, doğal çim üzerinde futbol oynamaya imkan tanıyan teknoloji, ağır iklim şartları yüzünden sezona uzun süre ara vermek zorunda kalan İskandinav lkelerinin sorunlarına czm olabilecektir.

Avrupa Futbol Birliğı, (UEFA)'da, ABD'deki organizasyonlardan esinlenerek, geçen yıl Avrupa şampiyonlar Ligi'ni kurdu. İlk yılın tecrübesinden klüplerin gelirlerinin ve sponsorların ilgisinin korkunç arttığı ortaya çıkınca, iki grupta 8 takımla yapılan şampiyonlar Liginin bu yıl 4 grupta ve 16 takımla gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Artık ulusal liglerin zerine "Avrupa Ligi" oturdu. Dünyada artık futbolun gücü değil, bu gücün ulaştığı noktalar tartışılıyor. Milan AC'nin başkanı Berlusconi, stelik bir futbol sloganı olan "Forza İtalia" ile Başbakanlığa tırmanınca işin şakası olmadığı bir kez daha anlaşıldı. Türkiye'de de işadamlarının futbolda sponsorluk müessesesine artık daha sıcak bakmaları beklenebilir. Türkiye'de de Klpler mahalli takım kişiliğinden çıkarak profesyonelleşecek, belki de şirketleşecek. Geçen yıl Avrupa Ligi'nde ilk deneyimini yaşayan Galatasaray, bu endüstrinin nasıl bir dünya olduğunu yakından gördü ve bu yıl, "kombine bilet satışı" uygulamasını kapalı tribne de yaygınlaştırdı. Anı ve hediyeelik eşya satışında "patent" alışmaları yapılıyor.

Bugüne kadar futboldan nefret edenler, bu Dünya kupasından sonra düşüncelerinde şöyle bir değişikliğe tanık olacaklar. "Aslında futbol hiç de nefret edilecek bir şey değilmiş. Hatta çok eğlenceli ve zevkli bir oyun bile denebilir. Çünkü artık ABD'de de sahaya ıktı. □

Barlas Yurtsever
Forum dergisinin editörlüğünü yapmaktadır.

Rekabet gücünüzü artıracak bilgi sistemi çözümlerini biz sunabiliriz...

Sirket
Bilgi Sistemi

Çünkü çalışma alanınız, bizim de
'doğup büyüdüğümüz' yer.

Tam 17 yıldır, tekstilden otomotive, çimentodan finansa, dağıtımdan gıdaya pek çok sektörün önde gelen kuruluşlarına hizmet verdik. Tekstil sektörü için tekstil ve konfeksiyon bilgi sistemi ile bilgisayar destekli desen tasarımı çözümlerini sunduk.

Prosedürler

Finans sektörü için çok önemli olan insan kaynakları, uygulama-geliştirme denetimi, performans ölçme ve değerlendirme çözümlerini ürettik. Çimento sektörü için de makine bakım-onarım takibi sistemini geliştirdik. Geçen 17 yılda, pek çok alanda deneyim ve uzmanlık kazanarak büyüdük. Tabii, sizin alanınızda da.

Şimdi, size de hizmet vermeye hazırız. Formal üretim sistemleri, mali sistemler, insan kaynakları, yönetim bilgi ve karar destek sistemleri, kalite denetim sistemleri ve daha pek çok konuda size en uygun bilgi sistemi çözümlerini sunuyoruz. Hem kişisel bilgisayarlar, hem de orta ve büyük boy sistemler için danışmanlık, uygulama-geliştirme, sistem yönetimi ve denetimi hizmetleri getiriyoruz.

Uygulama
Outsourcing

'Uygulama Outsourcing'le kaynaklarınızı artırmanızı sağlıyor, hazır uygulamaları da hızla hayata geçiriyoruz.

Gördüğünüz gibi, sizin için yapabileceğimiz çok şey var. Ve bütün bu avantajlardan yararlanmak için bizi arayacağınızı (212-280 50 11) biliyoruz. Ne de olsa, sizi yıllardır tanıyoruz.

Denetim

I-BİMSA

Uluslararası İş, Bilgi ve Yönetim Sistemleri AŞ

IBM ve SABANCI ortak kuruluşudur.